

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLAR
(EKALLİYETLER) MESELESİNİN
TÜRK KAMUOYUNA YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinan DEMİRAĞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

TEMMUZ- 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

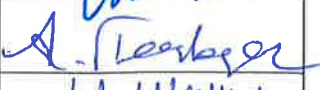

LOZAN KONFERANSINDA AZINLIKLAR
(EKALLİYETLER) MESELESİNİN
TÜRK KAMUOYUNA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinan DEMİRAĞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 13/07/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oycokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Enis Şahin	Kabul	
Doç. Dr. Abdullah TAŞKESEN	Kabul	
Yar. Doç. Dr. Mustafa SARI	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sinan DEMİRAG

13/07/2015

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, Anadolu'da ve Rumeli'de hâkimiyet kurduktan sonra Afrika'ya doğru hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bu kadar geniş coğrafya içerisinde farklı milletleri bir arada tutmak şüphesiz ki hiçbir zaman için kolay olmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, bunu oluşturmuş olduğu sistem yoluyla uzun yüzyıllar başarmıştır. Dostluk ve barış içerisinde yüz yıllarca yaşayan bu halkların barış ortamı, Avrupa Devletleri'nin, Osmanlı Devleti ekalliyetlerini (azınlıklarını), yönetime karşı çeşitli yollarla kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmaları sonucunda bozulmuştur.

Yaklaşık bir yüz yıl süren Osmanlı Devleti'ni yıkma projesi, sonuç olarak başarıya ulaşmıştır. İşgale uğrayan topraklar üzerinde, Müslüman Anadolu halkı kendilerine çizilen kadere razı olmadığı gibi Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımlara rağmen, bağımsızlığı uğruna savaşmış, sonuç olarak ağır bedeller karşılığında özgürlüğünü elde etmiştir.

İşte bu bağımsızlık süreci Lozan Konferansı ile tamamlanmıştır. Bu yüzden bir milletin bağımsızlığını kazandığı antlaşma olması hasebiyle Lozan Konferansı, büyük bir öneme sahiptir. Lozan Konferansı'nın bu kadar büyük öneme sahip olması, şüphesiz ki bu antlaşmanın her detayının ayrı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde çektiği en büyük sıkıntılardan bir tanesi, iç problemlerden azınlıklar meselesi olmuştur. Bu süreçte azınlıklar, gerek kendi başlarına gerekse Avrupalı devletlerin destekleri ile amansızca mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli bir role sahip olan bu kesimin statüsü, kazanılan bağımsızlık sonrasında şüphesiz ki, hiçbir zaman eskisi gibi olmayacaktır. İşte bunun sonucu olarak Lozan Konferansı, bu statünün saptanması için önemli bir aşamadır. Çünkü yıllar içerisinde Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'nden kopardıkları tavizler ile bu milletlerin koruyucusu konumuna erişmişlerdir. İşte bundan dolayı Konferansta savunucu konumunda yer alması da tabiidir.

Lozan Konferansı'nda azınlıklar, merak edilen en önemli meselelerden bir tanesi olması sebebiyle ayrıca bir öneme sahiptir. Çeşitli dönemlerde, Lozan Konferansı'nda azınlıklar meselesi araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla incelenmiş olsa da kamuoyu kısmı eksik kalmıştır.

Tez çalışması sırasında böyle bir eksikliğin giderilmesi adına büyük bir gayretle çalışılmıştır. Asıl olarak dönemin önemli tirajlarına sahip gazeteler (Tanin, İkdam, İleri, Hâkimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkâr, Vakit ve Akşam) incelenerek, buradaki haberler ve makaleler büyük bir titizlikle elenerek çalışma ürünü haline getirilmiştir. Elbette konunun çok geniş bir şekilde işlenmiş olması, tercih aşamasında büyük zorluklar çekilmesine sebep olmuştur. Zira azınlıklar meselesi, Konferansta o kadar büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir ki, bazı gazeteler çoğu zaman ilk sayfalarının büyük bir kısmını sadece mezkûr meseleye ayırmışlardır. Bu sebeple her biri ayrı öneme sahip

haber ve makaleleri atlamak çalışmanın içeriğinde önemli bir eksiklik bırakabilecekti. Bu alanda kullanılan gazetelerin haber ya da makaleleri mümkün olduğu kadarıyla es geçilmeden işlenmiştir.

Tezin oluşturulması için kullanılan süreli yayın kaynaklarının tamamı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu ve İstanbul Atatürk Kitaplığı Koleksiyonlarından temin edilmiştir. Gazetelerin yanında Konferans döneminde gerek Heyet Üyeleri ve gerekse etkin kimselerin hatıratları yine bize önemli şekilde yol gösterici olmuştur. Ayrıca TBMM Zabıt Cerideleri’de kullanılarak Meclis içerisinde konu hakkında meydana gelen tartışma ya da konuşmalar da çalışmada kullanılmıştır.

Bu tez çalışmasına katkısı olanlara ayrıca teşekkürü bir borç sayarım. Bana her fırsatta çalışma ortamı hazırlayan ve bu süreçte desteğini hiç esirgemeyen sevgili anneme ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine yapılan çalışmalarda yardımlarıyla destek olan sevgili dostlarım, Baki TİLAVER ve eşi Sevil TİLAVER’e teşekkür ederim.

Çok değerli bilgilerini benimle paylaşarak, son derece önemli noktalara dikkatimi çeken Sayın Doç. Dr. Sevtap DEMİRCİ hocama katılarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak, tecrübe ve deneyimlerini benden esirgemeyen, bu süreçte bütün destekleri için tez danışmanım, Sayın Prof. Dr. Enis ŞAHİN hocama teşekkür etmek benim için özel bir anlam ifade etmektedir.

Sinan DEMİRAĞ

13/07/2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İSLAM HUKUKUNDA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET KAVRAMI	9
1.1. İslam Hukukunda Millet Kavramının Ortaya Çıkması ve Gelişimi.....	9
1.2. Osmanlı Devletinde Millet ve Azınlık Kavramı	12
1.3. Osmanlı Devleti'nde Azınlık Milletler.....	32
1.3.1. Ermeniler.....	32
1.3.2. Rumlar.....	39
1.3.3. Yahudiler.....	48
1.3.4. Keldaniler.....	56
1.3.5. Süryaniler	58
2. BÖLÜM: LOZAN KONFERANSI	64
2.1 Konferansın Toplanma Süreci	64
2.2. Konferansın Açılması	67
2.3. Konferansta Katılan Heyetler ve Komisyonların Teşkili.....	70
2.4. Azınlık Hakları ve Tabi Olacakları Kanunların Belirlenmesi.....	73
2.5. Ermeniler ve “Ermeni Yurdu” Meselesi	93
2.6. Rum Patrikhanesi Meselesi	110
2.7. Affı Umumi ve Gayrimüslimlerin Askerlik Muafiyetleri.....	123
SONUÇ	130
KAYNAKÇA	137
EKLER	149
ÖZGEÇMİŞ	168

KISALTMALAR

ASBF	: Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
BM	: Birleşmiş Milletler
B.M.M.	: Büyük Millet Meclisi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviri
s.	: Sayfa
c.	: Cilt
T.C.T.A.	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
YY/ yy.	: Yüzyıl
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
İİBF.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
Dr.	: Doktor
Haz.	: Hazırlayan

Tezin Başlığı: Lozan Konferansında Azınlıklar(Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları	
Tezin Yazarı: Sinan DEMİRAĞ	Danışman: Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Kabul Tarihi: 13.07.2015	Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 149 (tez) + 19 (ek)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
<p>İslam devleti olan Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar azınlıkları(ekalliyetleri) sürekli olarak bünyesinde barındırmıştır. XIX. Yüzyıl başlarında Fransız İhtilali ile bağımsızlık faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu aşamada büyük devletler tarafından sömürgecilik ve Şark Meselesi'ni sonuca ulaştırmak adına etkin bir şekilde kullanılmışlardır. Bu süreçte bazı milletler destekçilerinin de katkısıyla, kanlı isyanlar ve savaşlar sonucunda bağımsızlıklarını elde ettiler. Osmanlı Devleti bünyesinde kalan gruplar ise buldukları bölgelerde komiteler ve çeteler kurarak, yıkıcı faaliyetlerini sürdürdüler. Buna engel olmak isteyen Müslüman halk, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadelede, hem bu çeteler hem de Müttefik Devletlere karşı direnişe geçerek buna engel oldular.</p> <p>Kazanılan savaş sonucunda bir barış antlaşması imzalamak için Müttefik Devletler ve Milli Mücadele'nin temsilcisi olan Ankara Hükümeti arasında İsviçre'nin Lozan kentinde bir konferans yapılmasına karar verilmiştir. Burada yapılan görüşmelerde Müttefikler, yıllarca kullandıkları halkların yaptığı yıkıcı olayları savunma arayışına girerek, bunların Osmanlı Devleti'ndeki statülerini devam ettirmek istemişlerdir. Buna engel olmak isteyen yeni Türk Devleti, tam bağımsız bir devlet kurmak için olağanüstü bir şekilde karşı koymuştur.</p> <p>Bu sürecin Türk kamuoyu tarafından takip edilmesi için basın, sadece bilgilendirme amaçlı değil, Türk Heyeti'nin Konferanstaki politikalarını destekleyerek, kamuoyunun yanlarında olduğunu hissettirmek amacı ile de kullanılmıştır. Burada açık bir şekilde ekalliyetlerin ve Müttefik Devletlerin politikaları, haber ve makaleler ile sıkı bir halde takip edilerek sunulmuştur. Etkin bir şekilde kullanılan basın, kamuoyunu bilgilendirmek adına bütün imkânlarını seferber etmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Ekalliyetler, Müttefik Devletler, Osmanlı Devleti, Lozan Konferansı, Kamuoyu, Basın	

Title of the Thesis: Reflections on the issue of Turkish public opinion Minorities in Lausanne Conference.	
Author: Sinan DEMİRAGÇ	Supervisor: Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Date: 13.07.2015	Nu. of pages: iv (pre text) + 149(main body) + 19 (app.)
Department: History	Subfield: Turkish Republic History
<p>The Ottoman Empire which was an Islamic State incorporate the minorities consistently from it's establishment to labefaction. At the beginning of the XIX. century they had embarked upon the independence activities with the French Revoluatin. At this stage they had been used effectively by the great powers in an attempt to carry out the colonial policy and the Eastern Question. Within that period some states acquired their independence with the contributions of their supporters by the end of the bloody riots and wars The remaining groups within the Ottoman State maintained their subversive gangs. Muslim people, who want to prevent it, hindered this situation by resisting againg both this gangs and the state of allies.</p> <p>To sign a peace treaty as a result of the war won. It was decided to conduct a conference between the state of allies and the representative of national struggle in the city of Lausanne, Switzerland. In this negotiations the allies wanted to continue their statues, which was in the Ottoman State, by arguing the they us efor years. The new Turkish goverment, who wanted to prevent it, oppose portentously to found an independent state.</p> <p>It was necessary follow this process by Turkish public opinion. By this way, it was achieved to be informed everyone what the state of allies want to make. Press was used effectively for such an important issue. Press was not only for informational but also was used in order to feel that the puplic. İs with them by supporting the policy of the Turkish delegation at the canference. Here it was presented clearly the policies of the state of allies and the minorities with the news and articles by following a strict from. The press, which was used effectively, to inform the public opininon.</p>	
Key Words: Minorities, Allies, Ottoman State, Lausanne Conference, Publis opinion, Press.	

GİRİŞ

Amaç

Lozan Konferansı, alan itibariyle birçok çalışmaya konu olmuş, ancak ilk olarak çalışmalarda Lozan Konferansı çoğu zaman bir bütün olarak ele alınmıştır. Son yıllarda Lozan Konferansı'ndaki konuların alt başlıkları yoğun bir şekilde incelenmeye başlanmış, azınlıklar(ekalliyetler) konusu da bu çalışmalardan bir tanesi olmuştur. Her ne kadar azınlıklar, konu bakımında daha önceden incelenmiş olsa da, yapılan çalışmalar, büyük oranda Lozan Konferansı Tutanakları ve araştırma eserleri etrafında oluşturulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı konuya farklı bir bakış açısı getirecek olan kamuoyu alanı, önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Lozan Konferansı'nda tartışılan azınlıklar konusuna farklı bir perspektiften bakabilmek adına kamuoyu alanında bu eksikliğin giderilmesine çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Türkiye kamuoyunun tepkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem

Tez çalışmasına kaynak taraması yapılarak başlanmış ve konuya dair elde edilen bilgiler toplanarak kaydedilmiştir. Ardından düzenleme ve tasnif işine girilerek bilgiler düzenlenmiş, fişleme metodu uygulanmıştır. Elde edilen kaynakların tahlili sonucunda çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm azınlık (ekalliyet) kavramının, İslam ve Osmanlı Devleti hukuku hususunda incelenmesi olmuştur. İkinci bölüm ise azınlık statüsünün Lozan Konferansı'ndaki durum ve yansımalar işlenmiştir.

Kaynak bakımından, ilk bölüm için büyük bir oranda araştırma kaynakları kullanılmıştır. İkinci aşamada ise dönemin önemli tirajlarına sahip gazeteleri tespit edilerek, bunlardan faydalanılma yoluna gidilmiştir. Bu gazeteleri incelerken İstanbul gazetelerini ve Ankara gazetesi olarak Büyük Millet Meclisi'nin resmi yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye kullanılmıştır. Her ne kadar çoğunluk İstanbul kaynaklı olsa da mezkûr gazete ile İstanbul basını arasında pek bir farklılığın olmadığını söylememiz mümkündür. Bundan başka Büyük Millet Meclisi açık ve kapalı oturumlarında azınlıklar hakkındaki görüşme tutanakları, Lozan Barış Konferansı resmi Tutanak ve Belgeleri de kullanılan kaynaklardır. Ek kısmında yer alan Osmanlı Devleti vatandaşları fotoğrafları, ABD Kongre Kütüphanesi veri tabanından alınmıştır. Osman

Hamdi Bey, Pascal Sebah ve Marie de Launay'ın Osmanlı toplumu geleneksel kıyafetleri üzerinde yaptığı fotoğraflama çalışması, toplumun kılık kıyafet anlamında genel olarak nasıl bir görünüme sahip olduğu hakkında bizi fikir sahibi kılmaktadır.

Sınırlılıklar

Konunun işlendiği dönemle alakalı çokça kaynak olmasına karşın tezin oluşturulması için yapılan çalışma, genel olarak gazete, zabıt ceridesi ve tutanaklardan oluşturulmuştur. Gazeteler seçilirken, dönemin tiraj bakımından yüksek olanları tercih edilmiş, bu amaçla konunun kapsamlı bir şekilde işlenmesine dikkat edilmiştir. Diğer bir kaynak ise; Büyük Millet Meclisi içerisinde yapılan açık ve kapalı oturumlarda meydana gelen azınlıklar hakkındaki oturumlar belirlenerek, bu oturumlardaki azınlıklar hakkındaki beyanatlar tasnif edilerek işlenmiştir. Üçüncü aşamada ise Lozan Konferansı oturumlarında azınlıklar hakkında yapılan görüşmelerin, oturumları tespit edilerek, tutanaklarda yer alan bilgiler ile gazetelerde yer alan haberler karşılaştırılmıştır. Çalışmanın amacı kamuoyu olduğu için Lozan Tutanakları, genel olarak karşılaştırma amaçlı kullanılmıştır. Ancak bazı noktalarda tutanıklara başvurmak zorunlu olduğu için metin içerisinde ayrıca kullanılmıştır. Mevcut kaynakların derlenmesi ile çalışma iki ana bölümden meydana gelmiştir. İlk bölüm ekalliyet kavramının İslam hukukunda ve Osmanlı Devleti kanunlarında nasıl yer aldığı ile alakalıdır ki, araştırma eserlerinin büyük bir çoğunluğu burada kullanılmıştır. İkinci bölüm ise tez başlığının asıl tartışıldığı kamuoyu kısmıdır.

Azınlık Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişim Süreci

Azınlık kavramı için her ne kadar genel bir tanım yapılmaya çalışılmış olsa da, mezkûr kavram üzerinde herhangi bir uzlaşma söz konusu değildir. Bu sebeptendir ki; tanım üzerinde farklı yaklaşımların değerlendirilmesi önem arz etmektedir ki; bu doğrultuda oluşturulmaya çalışılan tanımın en temel noktasını da, farklı kaynaklarda belirlenmeye çalışılan tanımların sentezi oluşturacaktır.

Azınlık kavramı, Latince olarak “minor” küçük, az kelimesinden türetilmiştir¹. Eski Türkçede “Ekalliyet” batı dillerinde ise “Minorities, Minderheiten ve Minorite’s” kelimelerinin Türkçe karşılığı olan azınlık, sözlük anlamı itibariyle; Bir toplulukta

¹ Ayşe Füsun Arsava, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler Ve Özellikle Medeni Ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, 1993, s. 41.

herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, bir oylamada sayıca az olma durumu ve son olarak, bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan, ekalliyet şeklinde tarif edilmiştir². Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere azınlık kavramının; sosyolojik, etnik ve dinsel bir tanım farklılığı ortaya çıkmaktadır.

Sosyolojik bakımdan azınlık tanımı: Bir toplumda sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olamayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba azınlık denilmiştir³. Tanımdan da anlaşılacağı üzere karşımıza çıkan en belirgin durumlardan bir tanesi sayısal farklılıktır. Sayısal farklılığın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını çok eski dönemlere, insanoğlunun yerleşik hayata geçmeye başladığı sürece kadar götürmek mümkün olmakla beraber yerleşik hayatın getirdiği bir takım yeni gelişmeler, günümüz koşullarına kadar devam eden bir durum halini almıştır. İlk olarak özel mülkiyetin şekillendirdiği yerleşik hayat içerisinde, daha fazla mülke sahip olma isteği doğrultusundaki hareketlenmeler için, şüphesiz ki sayısal bakımdan üstün olmak elzem bir durumdu. Sayısal anlamda üstünlüğün etkin olan unsurlar tarafından bir avantaj olarak görüldüğü gibi etkilenen unsurların hayati öneme varacak bir takım problemler yaşamasına sebep olması da aşikârdır. İlk zamanlar için sayısal farklılık özel mülkiyet edinmek adına önemli bir durum iken; ilerleyen zaman dilimi içerisinde bunun yerini farklı edinimlerin alması ile azınlık kavramı farklı boyutlara ulaşmıştır.

Azınlık kavramının ait olduğu diğer tanım ise "ethnos" kelimesinden gelen etnik sözcüğü, muayyen bir kavime aidiyeti ifade eder. "Etnik" kelimesinin ilk kez 1896'da kullanılmasına karşılık, Etnoloji kelimesinin kullanımı çok daha eski dönemlere gitmektedir⁴. Eski dönem kavramının dayandırılacağı zaman dilimini, belirtildiği gibi insanoğlunun yerleşik hayata geçmesine kadar götürmek mümkündür. Kişinin ait olduğu topluluğun belirlenmesini kolaylaştırmak adına ortaya çıkan bu gelişim, elbette "etnik" unsurun sistemleşmesi adına önemli bir durumdur. Meydana getirilen bu varsayımın beraberinde farklı yaklaşımları betimlemek de mümkündür.

² Hasan Duran, Hakan Arıdemir, "Rum Azınlık Özelinde Türkiye'de Uygulanan Azınlıklar Rejimi", Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, c. I/4, (2005), s. 1; Türkçe Sözlük, Ankara, 2011, s. 216.

³ Baskın Oran, Türkiye'de Azınlıklar Kavramı, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul, 2010, s. 26.

⁴ Arsava, Azınlık Kavramı... , s. 54; Hasan Tunç, "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu Ve Türkiye", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, VIII/1-2, (Haziran-Aralık 2004), s. 147.

Muhtelif sebeplerden buldukları alanları değiştiren, diğer bir anlamda ifade etmek gerekirse, büyük nüfus hareketliliklerinin, siyasal otoritelerde yapı ve sınır değişikliklerinin yaşandığı her dönem, azınlıkların var olmasına yol açmıştır. Farklı toplumlar ile karşılaşan mezkûr toplulukların aidiyetlerini belirlemek adına isimlendirmelere başvurdukları düşünülürse “etnik” farklılaşmanın temelinde aidiyet duygusunun olduğunu varsaymak mümkündür. Bu anlamda azınlıklar, etnik ayrılmalar şeklinde antik çağlardan beri hep var oldular.

Ancak azınlık kavramının gelişim gösterdiği tarihsel süreçte, bu farklılıkların getirmiş olduğu en önemli kriterlerinden bir tanesi ise inanç sistemidir. Çünkü kitleler, üstün olmak adına geliştirdiği sistem içerisinde sayısal üstünlüğünün yanısıra psikolojik bir değer olan inanç sisteminin de etkin bir şekilde kullanılmasının son derece önemli olabileğini gözlemlemek mümkündür. Bu durumun en çarpıcı örnekleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de en şiddetli haliyle mevcuttur.

Topluluklar, kitlesel savaşlarda kısmen de olsa problemlerde, ödünler ve kazanımlar karşılığında sonuca ulaşabiliyorlardı. Ancak inanç sistemi doğrultusunda ortaya çıkan savaşların çözüm noktası çoğu kez son derece zor olabilmekteydi. Çünkü ortaya çıkan durum aynı otoritenin çatısı altında yaşayan topluluklardan kaynaklanabilmekteydi. Böyle bir durumda belirleyici unsurlardan en önemlisi otoriteydi. Eğer ki mevcut otoritenin sahiplendiği bir inanç sistemi oluşmuş ise zaten karşısında ki kitle azınlık durumuna düşebilmekteydi. Bu sebeple inanç sistemindeki etkinlik, otoritenin o inancı sahiplenmesi ile doğru orantılı olabilmekteydi. Yoksa Haçlı Seferi sonucunda kısmen de olsa Kudüs ve çevresine Hristiyanların hâkim olması başka türlü açıklanamaz.

Ancak bu durumun oluşturduğu bir takım problemler çözülme noktasında büyük sıkıntılara neden olabilmekteydi. Bu başlıca problemler; baskın yönetim, çoğunluk karşısında azınlık şeklinde çıkabilmesi mümkünken, mevcut sorunların belirgin olanlarının en başında dinsel olarak farklı inanç gruplarının çatışmaları olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Buradan doğan çatışmaların meydana gelmesi, uluslararası hukuk alanında, insan haklarının iyileştirilmesini zorunlu kılmıştır. Meydana gelen sosyolojik ve dinsel problemler, azınlık haklarının hukuksal bir zemine oturtulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çatışmaların ürünü olan, azınlık

haklarının hukuksal olarak düzenlenmesi ilk olarak yine büyük öneme haiz olan dini alanda ortaya çıkmış olduğunu belirtmek mümkündür.

Uluslararası alanda azınlık haklarının ortaya çıkışı, Reform hareketiyle birlikte XVI. yüzyılda "dinsel azınlıklar" kavramının doğuşu üzerinedir. Din savaşları sonunda taraflar, dinsel azınlıkların ortadan kaldırılmasının olanaksız olduğunu gördüler ve bu grupları, kendi çıkardıkları belgelerle koruma altına aldılar. Bunların ilki Katolik Fransa'nın çıkardığı Nantes Fermanı'dır (1598)⁵. Ancak sağlanmaya çalışılan durum gerçekçi bir çözüm getirmediği gibi bu sebeple azınlıkların hukuksal yollardan koruma yöntemi zaman içerisinde değişikliklere maruz kalacaktı. Çünkü değinildiği üzere bu kavram sadece dinsel anlamda getirilmişti ve başka alanlarda da bir takım tanımlamalara ve koruma yöntemlerine ihtiyaç vardı. Azınlık kavramı Fransa'da dinsel bir nitelikte karşımıza çıkarken farklı bir bölgede etnik veya sayısal olarak da çıkabilmektedir. Ancak bu düzenlemeler sadece o dönemde günü kurtarmaya yönelik çalışmalar olduğu için hukuksal statünün belirlenmesi dünyadaki demokratik akımların yaygınlaşmasına denk gelecekti.

XIX. Yüzyıla geldiğimizde insan haklarının iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yanısıra azınlıklarında korunması kolektifleşti, yani "Büyük Devletler" tarafından ortaklaşa üstlenildi. Osmanlı Devleti adına azınlıkların statüsü, ilk olarak Tanzimat süreci ile bir takım haklar çerçevesinde belirlenmeye çalışılmışsa da tam olarak hukuksal statünün kanunlar çerçevesinde belirlenmesi Kırım Savaşı ardından yapılan Paris Antlaşması'nda (1856), zımnen de olsa, imparatorlukta Hristiyan azınlıkların korunması Avrupa Uyumu'na bırakılmıştır. Belirlenmeye çalışılan hukuksal statünün gerek yeterli derecede çözüm getirememesi, gerekse büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda hakların belirlenmesi noktasında herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. İşte gerek bu belirsiz durumdan kaynaklı ve gerekse umumi harpten kaynaklı olarak azınlıkların en geniş kapsamda uluslararası haklar çerçevesinde korunması adına yapılacak çalışmalar 1920'de Milletler Cemiyeti tarafından üstlenilinceye kadar dar kapsamda gelişim çabası içerisinde olunmuştur⁶.

⁵ Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken", ASBF Dergisi, c. XLIX/3, 1994, s. 284.

⁶ Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması"...", s. 285.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan sayısız özel antlaşmalarda etnik, dil, dinsel gruplar lehine himaye hükümlerine yer verilmiştir. Böylece azınlık mensuplarına genel olarak mağdur edilmeme hakkının yanısıra resmi mercilere başvurma hakkı da dâhil olmak üzere hukuken ve fiilen eşit muamele edilme hakkı garanti edilmiştir. Bu antlaşmaların içinde en mükemmeli olarak kabul edilen Polonya Antlaşması'nda azınlık dilinin özel ve resmi yaşamda, mahkeme ve merciler önünde kullanılması garanti edilmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin üslendikleri mükellefiyetlere bir de uluslararası denetim mekanizmasının eklenmesi öngörülmüştür. Böylelikle azınlıklık himaye sistemi Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına dâhil edilmiştir⁷. Ancak burada her ne kadar himaye konusunda bir takım çalışmalar yapılmış olsa da, azınlık kavramının tanımı sorunu ve azınlıkların korunması konusunun ise Birleşmiş Milletler çalışması ile evrensel bir karakter kazanması, evrensel geçerlilik kazanmak isteyen bir normda yer alması ile aktüel olmuştur⁸. Her ne kadar daha kapsamlı bir uluslararası bir örgüt tarafından bu mesele üstlenilmiş ise de gerçek anlamda somut bir takım kazanımların ortaya konulmasından söz etmek zordur. Elbette ki bu durum azınlık probleminin çözümlenmesinde güçlükler oluşmasına sebebiyet vermektedir.

İşte bundan dolayı azınlıkların korunması amacıyla özellikle BM bünyesinde başlamış olan insan hakları standartlarının tespit edilmesi, sürecinin varlığına ve oldukça eski bir kavram olmasına rağmen “ulusal azınlık” kavramına gönderme yapan uluslararası hukuk belgeleri de dâhil olmak üzere, uluslararası insan hakları hukuku alanında genel kabul gören, ortak ve resmi bir azınlık tanımının, şu ana kadar ortaya konulmamış olmasından ortaya çıkan temel sorun, azınlık haklarının net bir şekilde tanımlanıp, hukuken objektif ve sübjektif ölçütler temelinde kristalize edilmemesidir⁹. Bu sebeple yapılan azınlık tanımları, onların korunması için yeterli değildi. Çünkü azınlık kavramı toplumlara göre farklılık göstermesi büyük problemleri de beraberinde getirmekteydi. Öncelikle korunması gereken azınlıkların, kimlerden oluştuğunun belirlenmesi ile ancak ortaya çıkan problemlere kalıcı çözümler getirilmesi mümkün olabilirdi.

⁷ Arsava, “ Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve de Ortaya Çıkan Düzenlemeler”, ASBF, XLVII/1 (1992), s. 52-53.

⁸ Arsava, Azınlık Kavramı... , s. 42-43.

⁹ Mehmet Merdan Hekimoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye, Ankara, 2007, s. 48-49.

Uzman raportör Francesco Capotorti tarafından hazırlanan "study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities" başlıklı raporda yapılan ve azınlık tanımı için ileri sürülen, "devleti oluşturan toplumun geri kalan kesimine nazaran sayı olarak aşağıda bulunan, hakim pozisyona sahip olmayan, mensupları söz konusu devletin vatandaşı olan, ancak etnik, din yahut dil özellikleri ile toplumun diğer kesiminden ayrılan, aralarında en azından zımni olarak kendi kültürlerinin, geleneklerinin, dil ve dinlerinin korunmasına yönelik dayanışma duygusu bulunan bir grup" olarak nitelendiren tanım da bağlayıcı bir tanım olarak kabul edilmemiştir.

BM, azınlık tanımının o kadar önemli olmadığı, 27. Maddenin, tam bir tanım olmaksızın da uygulanmasının mümkün olduğu gerekçesi ile 1978-1984 arasında, geçici olarak azınlık kavramının tanımına ilişkin çalışmaları durdurmuştur. Ancak 1984 baharında tanım probleminin yeniden ortaya atılmasıyla, İnsan Hakları Komisyonu Capotorti'nin azınlık mensuplarının 27. Madde de yer alan genel ve açık olmayan haklarına BM Genel Kurulu tarafından bir deklarasyonla açıklık getirilmesi hususunda raporunda yaptığı öneriyi benimsemiştir¹⁰. Bu yolla en azından dar bir kapsam içerisinde hareket etme yolunun açılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bütün bunlar meydana gelirken ayrıca 27. Madde ile getirilen ilkelerin somutlaştırılabilmesi için bir bildirme hazırlanması da önerilmektedir. Bu çerçevede BM Alt Komisyon çalışmalarında öne çıkan bir diğer tanım ise, Kanadalı üye Jules Deschenes'in 1985'te sunduğu azınlık tanımıdır. Capotorti'nin tanımıyla benzerlik taşıyan bu tanıma göre azınlık: "Bir devletin; sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan, bir grup vatandaşıdır"¹¹. Görüldüğü gibi yeniden belirlenen tanıma göre, yeni bir çözüm getirilmediği gibi ileriye yönelik herhangi bir beklenti de sunmadığı bu konudaki tecrübelerden çıkarılabilmekteydi.

XX. Yüzyıldan itibaren azınlık tanımı haklar açısından, sosyolojik ve dinsel bakımdan hukuksal bir temele oturtulmaya çalışılsa da statüde, herhangi bir değişiklik kesin bir

¹⁰ Arsava, Azınlık Kavramı... , s. 42-43.

¹¹ Naz Çavuşoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İstanbul, 2001, s. 36.

şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Çünkü azınlıkların korunması aşamasında yapılan hukuksal tanımlar, oluşturulacak kanunları zayıf bırakmıştır. Günümüze yakın zaman diliminde dahi çeşitli bölgelerde sayı olarak çoğunlukta bulunanların yok edici faaliyetleri buna açık bir delil oluşturmaktadır. Kesin olarak problemlerin çözülmesi noktasında her ne kadar azınlık tanımı önemli bir yer teşkil etse de diğer kavramlardan dinsel statü de belirgin bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Asıl olarak azınlık kavramının dayandırıldığı, din meselesinin açıklanması hususu, konunun ana temelini oluşturması sebebiyle detaylandırılması büyük önem arz etmektedir.

Azınlık/çoğunluk ilişkilerinin, her şeyden önce “ötekiliğin farkındalığı” ve “başat olma ilkesi” üzerine kurulu olması nedeniyle “dini azınlık” kavramı, tarihsel “azınlık” kavramının temelini oluşturur. Roma döneminden bu yana dini aidiyet, hissedilen ilk dini aidiyet şeklindedir. Orta Çağ hükümdarları egemenlikleri altına aldıkları topluluklara kendi dinlerini dayatmışlardır. Diğer bir deyişle sıkı bir şekilde baskı altına alınan ilk azınlıklar dinsel gruplardı ve ilk “ötekilik” hisleri, kutsal olana yaklaşma şeklinden doğdu. Bununla birlikte siyasi açıdan dini azınlık kavramının ortaya çıkış tarihini “aykırı bir din yapılanması”ndan yola çıkarak saptayabiliriz¹². Yine buradan hareketle dinsel azınlık ile sosyolojik kavram arasında benzerlik görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar sosyo-politik ve etnik azınlık durumu söz konusu olsa da, çoğunluk olarak azınlıklar dini ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Konu itibarıyla yakından alakadar olunan tanım, tam anlamı ile budur. Çünkü Osmanlı Devleti’nde azınlık kavramı sayısal ve etnik değil, tamamen dinsel bir çerçevede karşımıza çıkmaktadır.

¹² Samim Akgönül, Azınlık Türk Bağlamında Azınlıklara Çapraz Bakışlar, İstanbul, 2011, s. 16.

BÖLÜM 1: İSLAM HUKUKU'NDA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET KAVRAMI

1.1. İslam Hukuku'nda Millet Kavramının Ortaya Çıkması ve Gelişimi

Millet kelimesinin tanımı Arapçada din karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye “ izlenen, gidilen yol” manası verilmiştir¹³. Modern dönemde ise Batı'da ortaya çıkan "nation" kavramı Türkçe ve Farsçada millet kelimesiyle karşılanmış, böylece millet terimi İslâmî literatürde taşıdığı dinî içeriğinden soyutlanarak salt sosyolojik ve siyasal bir kavram halini almıştır. Bir devletin millet esasına dayalı olması gerektiği düşüncesi XIX. yüzyılda Avrupa'da, XX. yüzyılda diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de hâkim siyasî düşünce durumuna gelmiştir. Ancak milletin tanımı ve ölçütü konusunda her dönemde siyasî yaklaşımlar ışığında farklı fikirler ortaya atılmıştır.

Dil, din, coğrafya, ortak tarih ve vatandaşlık gibi unsurların tek başına veya birkaçı bir arada milliyetin ölçütü olması gerektiği hususunda tartışmalar yapılmıştır. Bununla beraber modern dönemde "bir milletin bir devletle aynışması" anlamına gelen milliyetçilik akımı, kitleleri milliyet duygusu etrafında toplayıp harekete geçiren en önemli unsur kabul edilmiştir¹⁴.

Günümüz Türkçesinde “ulus” anlamına gelen” Millet” kelimesi Osmanlı sisteminde özel bir tanıma sahipti. Osmanlı Devleti bağlamında, ne sömürgeci imparatorlukların “nationalite” tabiriyle ne de federatif devletlerin, az ya da çok eşit gruplarından bahsetmeye yarayan “nation” kavramıyla bir bağlantısı vardır. Bu kavram daha çok, özerklikleri mekâna, zamana ve hangi grubun söz konusu olduğuna bağlı olarak değişen, özerk dinsel grupları nitelendiriyordu¹⁵.

Millet kelimesinin günümüzde kullandığımız anlamı etimolojik olarak ilk tanıma uymaktadır. Ancak Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlet yapısına sahip olması hasebiyle, inşa ettiği hukuk sistemi, İslamiyet'in getirmiş olduğu toplumsal düzene dayalıdır. İslam hukuku sadece Müslümanların nasıl yaşaması gerektiğini belirlemediği gibi, onların diğer milletler ile nasıl bir yaşayış düzeni içerisinde olmasını da

¹³ Millet kelimesi, Arapça'da “milet” kelimesiyle anlatılmaktadır.

¹⁴ Recep Şentürk, “Millet” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXX, Ankara, 2005, s. 64-66.

¹⁵ Akgönül, Azınlıklara Çapraz Bakışlar... , s. 114; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 220.

belirmektedir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti hukuk sisteminin açıklanmasından önce Millet tanımının İslam Hukuku açısından açıklanmasında fayda görülmektedir.

Müslümanlık tebliğ edilmeden evvel Arabistan Yarımadası üzerinde Arap toplumu medeni ve bedevi olmak üzere iki ayrı kesimden meydana gelmekteydi. Bu topluluğun yanında yerleşik unsur olarak Yahudiler, özellikle de Medine şehrinde yaşamaktaydılar. Ancak siyasi bir otoritenin olmayışı, buradaki toplulukların ortak bir düzene ve hukuka sahip olmamasının en önemli sebeplerindendi. Bunun yerine kabileler kendi iç kanunlarıyla etrafındaki kabileler ile bir düzen oluşturmaya çalışıyorlardı.

Hukuk sistemleri, örfi kanunlara dayalı olan kabilelerin mahkemeleri genel olarak; evlenme, boşanma, miras ve kan davaları üzerine görülmekteydi. Bu davalar da uzlaşma durumu söz konusuysen, eğer bu mümkün değilse hakemlere başvurulur. Seçilen hakem, özel bir sınıfa mensup olmamakla beraber taraflar, üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir şahsı hakem olarak tayin etmede serbesttirler. Hakem, ekseriya çok nadir hallerde kabile reislerinden olmakta, görülen davaları kesin bir şekilde sonuçlandırmaya çalışmaktaydılar. Mevcut Örfi hukuk sisteminin, İslamiyet'in kabulünden sonrada devam ettiği ve İslam hukukunda yer aldığı aşikârdır¹⁶.

İslam hukukunun “toplumsal düzen” kısmının önemli safhası, farklı topluluklar ve din dışı unsurlar ile karşılaşılması sonucunda ortaya çıkmaya başladığını söylememiz mümkündür. İlk olarak bu durum Müslümanların, Medine'ye göç etmesiyle başlamış, buraya yerleşmeye başlayan Mekkeli Müslümanların, diğer dinlere mensup topluluk ile düzenli bir halde yaşama çabası Medine Sözleşmesi'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Modern düşünür ve yazarlar, millet sistemi (ve çoklu hukuk sistemi) uygulamasının İslam hukuk tarihindeki temelini, Medine Sözleşmesi'ne dayandırmaktadır. Çünkü Medine Sözleşmesi'ne göre, belirli bir vatandaş grubunun hak ve ödevleri belirlenirken, bu metnin getirdiği koşulları denetlemek için de bir başkanın seçilmesi kararlaştırılmıştır. Henüz temelleri atılan devlet yapısının başkanı olarak Hz. Muhammed'in seçilmesi, peygamberliğinin de yine gayrimüslimler tarafından kabul edilmesi anlamına gelmekteydi.

¹⁶ Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara, 1986, s. 17-19.

Sözleşmede, iki ayrı dini zümre kabul edilmekle birlikte, Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. İki ayrı zümre kendi dini ve hukuki bütünlükleri ile birbirlerine karışmaksızın şehir-devleti içinde müstakil grupları oluşturmuşlardır. Burada önemli olan nokta Yahudilerin ümmet kapsamı içinde değerlendirilmesi ve bu sözleşmenin yapıldığı dönemde kurumsal anlamda bir zimmet kavramının henüz ortalarda görünmemesidir¹⁷. Yeni bir toplumsal düzenin kriterleri ise sonraları oluşmaya başlayacaktır.

İslam hukukçuları, devlet bünyesindeki insan topluluklarını, esas itibarıyla “Müslümanlar” ve “Gayrimüslimler” olmak üzere ikiye ayırırlar. Gayrimüslimler, din ve inanışlara göre “ehl-i kitap olanlar” ve “ehl-i kitap olmayanlar” şeklinde sınıflandırılmış, İslam hukukuna göre de bu topluluklar tebaa olarak kabul edilir¹⁸.

Kaynakları Kuran-ı Kerim ve sünnet olan İslam hukukuna göre; bir ülke İslam devletinin hâkimiyetine geçince, o ülkede bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesi haline gelen o toprakları terk edip başka yere giderler veya kendileriyle bir antlaşma yapılırlar. Geriye kalanlar ile kararlaştırılan şartlara göre fethedilen ülkede yaşamaya devam ederler. Gayrimüslimlerin devletle olan ilişkilerinin hukuki temelini, bunlarla yapılan zimmet antlaşmaları teşkil etmektedir¹⁹. Meydana getirilen bu düzenlemeler içerisinde elbette ki vatandaşlık ödevi de buna paralel olarak zuhur etmektedir. Yapılan düzenlemelerin temel noktasını İslamiyet’in oluşturmuş olduğunu belirtmek gereklidir.

Bugünkünden farklı bir devlet anlayışını içeren İslam Kamu Hukuku’nda, halk iki ana gruba ayrılırdı ki bunlar; Vatandaşlık hak ve ödevi olan Müslümanlar ile siyasal hakları ve tabi oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmilerin; can, mal dokunulmazlıkları, vicdan ve ibadet hürriyetleri, İslam devletinin teminatı altına alınan kesimlerden oluşmaktadır. Zimmi, İslam ülkesinde oturma hakkını kazanır, buna karşın askerlik yapmaz, şer’i hukuk uygulanmaz ve cizye vergisi verirdi²⁰.

Bu tanımdan yola çıkarak belirlenen bu hukuksal statü, hemen hemen bütün İslam devletleri içerisinde benzer uygulamalar şeklinde karşımıza çıkmasının yanısıra İslam

¹⁷ M. Macit Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, İstanbul, 2004, s. 5-10.

¹⁸ Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, İstanbul, 1990, s. 18.

¹⁹ Kenanoğlu, Osmanlı Millet Sistemi, s. 10-11. İslam Hukuku Kaynakları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, İslam Hukuku, İstanbul, 2006, s. 63-152.

²⁰ Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Ankara, 1996, s. 7-8.

Türk devletlerinde benzer şekilde toplum düzenine tatbik edilmiştir. Açıklanmaya çalışılan durumlardan ve oluşturulan tanımlardan görüldüğü gibi İslam hukuku ile karşılaşılan toplumsal problemlere karşı kalıcı çözümler getirilmeye çalışılmıştır.

İslam siyasi teşekküllerinde ve hukuk sistemi içerisinde gayrimüslim halkın durumunu olabildiğince açıklanmaya çalışıldı. Konunun mahiyetine netlik kazandırmaya çalışıldıktan sonra, esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim vatandaşların hukuki durumları ve vatandaşlık konularının değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

1.2.Osmanlı Devleti'nde Millet ve Azınlık Kavramı

XIII. Yüzyıl erken dönemlerinde Anadolu Yarımadası'nın İran'a kadar uzanan bölgeleri Anadolu Selçuklu Devleti'nin nüfuzu altındaydı. Siyasi otoritenin tam olarak sağlandığı XIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru, Moğol fırtınası Orta Asya'dan koparak Anadolu kapılarına kadar dayanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti, gerek taht kavgaları ve gerekse Anadolu'da ortaya çıkan isyanların bastırılmasında etkisiz kalması, Moğollar için önemli bir fırsat olarak değerlendirildiği gibi mezkûr topraklar çok geçmeden Moğollar tarafından hâkimiyet altına alınacaktır. Moğolların ortaya çıkarak, Anadolu'yu kontrol altına alması, Anadolu'da yeni siyasi durumları ortaya çıkardığı gibi beklenmedik bu gelişmeler, sadece Yakındoğu Tarihi'ni değil, Avrupa Tarihi'ni de derinden etkileyecek olan yeni oluşumlara zemin hazırlayacaktır. Anadolu'daki Moğol varlığı, siyasi otoriteyi ortadan kaldırdığı gibi, merkeze bağlı beyliklerin yeniden dirilmesini sağlamıştır. Ayrıca beyliklerin yanısıra, Moğolların önünden kaçan ekseriyeti Türk kavimleri, Anadolu'daki yerleşik Türk kavimlerini daha da batıya sıkıştırmıştır. Bu karmaşık ortamda Moğolların tesiri uzun süre devam edecektir. Ancak burada belirtilmesi gereken hususlardan bir tanesi de Anadolu'nun batı uçlarının bu tesirden kısmen de olsa uzak olmasıdır. İşte bu sebeple batıya doğru hareketlenen kavimler buldukları alanlarda ya hâlihazırdaki beyliklere ya tabii oldular ya da kendi beyliklerini teşkil ettiler. Sınır olarak ifade edilebilecek alanlardan bir konuma sahip,

diğer beyliklerden de nispeten avantajlı olan Osmanlı Beyliği, Eskişehir-Bilecik civarlarına böyle bir ahval içerisinde yerleşmişlerdir²¹.

Osmanlı Beyliği'nin tarih sahnesine çıkması muhtelif sebepler etrafında değerlendirilebileceği gibi burada etkili olan en önemli unsurlardan bir tanesi; XIII. yüzyılda Anadolu'daki çok önemli sosyal değişime dayandığını kestirmek zor olmasa gerektir. Anadolu Selçuklu idaresindeki Anadolu'nun büyük bir kısmı, XIII. yüzyıl sonlarına doğru tamamen kontrolden çıkmış, artık bu devlet tarihi misyonunu tamamlamak üzere yıkılmaya yüz tutmuştur. Bundan dolayı kendisine serbest bir hareket alanı bulan Osmanlılar, dönemin koşullarını akıllı bir şekilde değerlendirmiştir. Buldukları bu sınır boylarına yeni gelen gruplar ile bu bölgelerde meskûn olan Bizans tebaası unsurlarının, karşı karşıya gelmeleriyle sadece bir çatışma ortamı değil, karşılıklı bir sosyal etkileşimi de vücuda getirmiştir. Sınır kültürünün bu kendine has özelliklerinin kaynaklara yansıyan akislerini, Osmanlı dönemindeki Balkanlarda gözlemlemek ve benzeri gelişmeleri anlamak mümkündür. Böylece uç denilen kesimde Osmanlılar, bir yandan geleneksel olarak hayat tarzını sürdürürlerken, öte yandan yine kendi anlayışlarıyla şekillendirdikleri dini motifleri manevi ideallerle süsleyen, Bizans topraklarına akınlar yaparak elde edilen ganimeti siyasi kudret için gerekli olan iktisadi gücün kaynağı haline getiren yeni siyasi teşekkül olarak ortaya çıktılar²².

Meydana gelen bu renkli uç dünyasına, şehirli unsurlar, ahi guruplar, esnaf teşekkülleri, sanatkârlar, tacirler ve çiftçiler gibi Orta Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun yerleşik halkından bir bölümünün gelip yerleşmiş oldukları açıktır. Osmanoğulları Beyliğinin teşekkülü esnasında önemli Türk aşiret liderleri, Osman Bey'in liderliği altında gaza hareketlerine katılmasıyla silahlı gücü eline alan Osman Bey, toplum nazarında da önemli bir güce sahip olan ahi teşkilatının desteğini alarak, bu teşkilatın nüfuzundan faydalanmıştır²³.

Siyasi, askeri ve ekonomik anlamda desteklenen Osmanlı Beyliği'nin fetih hareketlerinin tesadüfen zuhur etmesi asla düşünülemezdi. Gaza ve cihat anlayışına

²¹ Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1991, s. 26-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, c. I, Ankara, 1999, s. 12-20; Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", Türkler Ansiklopedisi, c. IX, Ankara, 2002, s. 15-16.

²² Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu...", c. IX, s. 15-16.

²³ Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s. 89-93; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, c. I, s. 105; Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu...", c. IX, s. 16.

göre belirlenen fetih politikasının Hristiyan dünyasına karşı olması, elbette ki bu hareketlenmeye karşı Müslüman ahalinin desteğini daha da kitlesel hale dönüştürmekteydi. Siyasi ve askeri anlamda bir takım başarıların kazanılması ve buna paralel olarak toprakların genişlemesi, hâkimiyetin yeni alanlara yayılmasını sağlamıştır. Bu durumun yeni bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmesi ile elbette yeni fethedilen alanların güvenliği ve toplumsal düzeni sağlanmalıydı. Toplumsal düzenin sağlanması adına askeri anlamda herhangi bir sıkıntı çekmeyen Osmanlı, toplumsal düzenin sağlanabilmesi için gerekli olan hukuksal bir zemine ihtiyaç duydu. İşte Osmanlı Hukuk Sistemi'ne temel teşkil eden noktanın buradan başladığını belirtmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin kurucuları, geçmişten gelen teşkilatçı tecrübelerini hali hazırdaki hukuk sistemi ile birleştirmişlerdir. Bu anlayış fethettikleri topraklarda yeni karşılaşılan milletlerin Osmanlı Devleti'ni kısa sürede benimsemesini sağlamıştır²⁴. Henüz ilk yıllarından itibaren İslam hukuk sisteminin yansıtılmasıyla farklı milletler de bu anlayıştan nasiplenecek, belirlenen kriterler noktasında kendi yaşamlarını mevcut bölgelerde devam ettireceklerdir. Bu anlayış sisteminin uzun müddet devam etmesi, şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin kalıcı olması açısından paralel bir durum sağlamıştır. Beylik aşamasından devlet yapısına geçişte bünyesinde kalan milletler için çeşitli değişiklikler yapıldıysa da bunlar çok köklü değişiklikler değildi. Zira bu değişiklikler beyliğin devlete dönüşümü ile direk olarak bağlantısının kurulması mümkündür. Toplumsal düzenin sağlanması esaslı henüz daha model alınan İslam medeniyetinin etkisi devam edecekti.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal düzeni sağlama konusunda şanslı olduğu noktalardan bir tanesi de, oturmuş bir hukuki yapı ve işleyiş mirası üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu

²⁴ Malazgirt savaşından sonra Bizans'ın yenilmesiyle birlikte geri çekilmeye başlaması, Anadolu coğrafyası, Müslüman-Türk kavimlerinin göç noktası haline gelerek ilk etapta Doğu Anadolu yaylalarına yerleşen bu boylar daha sonraları Batı Anadolu sahillerine kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Bizans, Hristiyan Katolik Papa'dan yardım talebinde bulunmasıyla Türk-İslam dünyasına yönelik Haçlı Seferleri başlatılmasında etkili olmuştur. Ancak bu hedefte sapmalar meydana gelince bu sefer Haçlı Ordusu İstanbul'u işgal etmiştir. Bu işgal ile Bizans İmparatorluğu yıkılmış ve Haçlı birlikleri İstanbul olmak üzere buldukları tüm alanlardaki Ortodoks Mezhebine mensup Hristiyanlara baskıda bulunmuşlardır. Ayrıca Rumeli de ayrı bir karışıklık içerisindeydi ki, bu durumdan bunalan bölge halkları, Osmanlı Devleti'nin yönetim ve hukuk sisteminden dolayı üzerlerindeki baskıyı atmışlardır. Buda Osmanlı'nın bu halklar tarafından benimsenmesini daha da kolaylaştırmıştır. Bkz. Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Konya, 2007. Aynı şekilde IV. Haçlı Seferi için bkz. Steven Runciman, çev. Fikret İşıltan, c. III, Ankara, 1987, s. 95-116.

sebeple devleti kuranlar, Roma hukukunda olduğu gibi temelden hukuki bir yapı kurmak zorunda kalmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Abbasi Devletleri esas itibariyle İslam hukuku ve kültürel miras hariç olmak üzere, belirli ölçüde eski Türk-Moğol hukukuna dayanan bir hukuk düzenine sahiptirler. Osmanlı Beyliği'nin kurduğu bu hukuki düzenin amacı; kısmen dönemin ihtiyaçları ışığında yeniden yorumlamak, diğer taraftan da düzenlenen hukuk sistemini etkin bir tarzda hayata geçirmektir. Osmanlı Devleti mozağini uzun süre bir arada tutan asıl faktörün bu etkinlik olduğunu söylemek mümkündür²⁵. Bu koşullar içerisinde Osmanlı Devleti hukuk düzeni, kuruluş aşamasında benimsenen İslam hukuk sistemindeki gibi şer'i hukuk diğer taraftan Türk devletlerinden benimsediği örfi hukuk olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır. Osmanlı Devleti, yaptığı bu düzenlemelerle, savunulduğu gibi kendilerinden önceki Müslüman Türklerin İslam Hukuku'nu uygulamışlardır.

Bilindiği üzere İslam hukuku kendi içerisinde ibadet (ibadetler), münakehat (aile hukuku), muamelat (özel hukuk ilişkileri) ve ukubet (ceza hukuku) olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Ceza hukukunun da tamamı değil sadece had (kisas-diyet dâhil) suç ve cezaları tespit edilmiştir. Anayasa, idare, malî hukuk, vergi ve ta'zir suç ve cezaları gibi hususları düzenleme yetkisi zamana ve zemine bağlı olarak devlet başkanı veya yetkili kurullara (ülü'l-emr'e) bırakılmıştır²⁶. Osmanlı Devleti de diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi belirsiz olan muayyen alanları kendi koşulları içerisinde değerlendirdiğini söylememiz mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde de Padişahlar şer'i hukukun boş bıraktığı alanlarda yasama yetkilerini kullanarak kanunname, ferman, adaletname, yasakname gibi isimlerle anılan düzenlemeleri bu geleneğe göre sürdürmüşlerdir. Padişahların bu düzenlemelerine, fıkıh ve fetva kitaplarındaki hükümlerle karışmaması için örfi hukuk ismi verilmiştir. Bu durumda fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan hükümler şer'i hukuku, padişahların emrû fermanları ile oluşan hükümler de örfi hukuku oluşturmaktadır²⁷.

²⁵ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 16.

²⁶ Osman Kaşıkçı, "Anayasal Açından Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi" , Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 45.

²⁷ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 9; Kaşıkçı, "Anayasal Açından Fatih'in... ", c. X, s. 45.

Kanunnamelerin kaynağı örf ve adet ile devlet başkanının kamu yararını (mesalih-i mürseleamme maslahatı) gözeterek koyduğu hükümler hem örf ve adet hem de amme maslahatı şer'i hukukun kaynaklarındandır. Dolayısıyla şer'i hukuka aykırı olmayan örfi hukuk kaidelerinin şer'i hukukta yeri vardır. Şer'i ve örfi hukuk birbirinden bağımsız iki hukuk sistemi olmayıp birlikte Osmanlı Devleti hukukunu oluşturmaktadırlar²⁸. Osmanlı Devleti yapısı itibariyle Müslümanlar ve azınlık konumunda bulunan gayrimüslimlerden oluşması sebebiyledir ki şer'i hukukun tüm toplum nazarında uygulanmasının mümkün olmadığı hasebiyle örfi hukuk sıkça başvurulan bir sistem olmuştur.

“Millet-i İslamiye” in ortak özelliği, etnik kökeni önemli olmamak ile beraber hepsinin Müslüman olmasıdır. Bunun dışında kalan kesim ise Osmanlı Millet sistemine İslam hukukundan geçmiş olan tabir ile “gayrimüslim” denirdi. Gayrimüslim tabirinin yukarıda açıklanmasından dolayı burada sadece şu noktayı hatırlatmakta fayda görüldüğü düşüncesiyle; gayrimüslim kavramının, Osmanlı Devleti'ndeki gelişim süreci içerisinde dini statülerinden kaynaklı olarak azınlık kavramı şeklini almıştır. Yani buradan, biz “azınlık” kavramının Osmanlı Devleti'nde sayısal bir değer olarak değil dinsel bir yaklaşım olarak ele alındığını yinelemekteyiz.

Azınlıkların hukukî statüleri, yaşadıkları ülkenin hukuk sistemiyle belirlenir. Osmanlı Devleti'nde de azınlıklar, ülkede uygulanmakta olan İslam hukukuna uygun olarak, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Bu nedenle Osmanlı halkı Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar, Arap değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılmış, ayrıca bu gurupların her birine Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Arapça din veya mezhep anlamına gelen "Millet" adı verilmiştir. Yani Osmanlı tebaası; İslam milleti, Hristiyan milleti, Yahudi milleti gibi isimler ile adlandırılmıştır²⁹.

İslam ilkelerine göre kurulmuş olan Osmanlı Devleti toplumunda gayrimüslimler kendi yaşam biçimlerini devlet otoritesini zedelememek koşuluyla sürdürebilmekteydiler³⁰. Hristiyan ve Yahudi gibi ‘ahl el’kitab’a, Osmanlı millet sistemi içinde kendi dinlerinde

²⁸ Kaşıkçı, “Anayasal Açından Fatih'in ...”, c. X, s. 45.

²⁹ Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, AÜHFD, c. XLIV/1, Ankara, 1995, s. 50.

³⁰ Ahmet Cihan- İlyas Doğan, “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum”, Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 292.

kalma ve Türk/İslam toleransından yararlanma fırsatı verilmiştir. Onların yaşamları, özgürlükleri, malları, dinleri, eğitim ve dilleri, özel vergiler karşılığında güvence altına alınmıştır³¹. Bu toplumlara verilmiş olunan güvenceler ile müreffeh bir yaşantı ile hayatlarını devam ettirmesi, elbette bu toplulukların devlete olan bağlılıklarını arttırmakta önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca Osmanlı Devleti toplumsal düzeni sağlamaya çalışırken gayrimüslimlerin toplum içerisindeki konumlarını tespit eden uygulamaları, İslam hukukundan benimsemiş olması, hâlihazır tarih çizgisi itibarıyla, son İslam İmparatorluğu vasfını taşıyan Osmanlı İmparatorluğu için hiç de şaşırtıcı değildir³². Bu durumun oluşmasındaki en önemli etmenlerden bir tanesi de şüphesiz ki henüz kuruluş aşamasında komşularından ve bağlı olunan tarihsel devlet anlayışından edinmiş oldukları tecrübeler de göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı Beyliği'nin yerleştikleri alan itibarıyla gayrimüslim topluluklarla iç içe yaşamış ve burada farklı dinlere karşı bir hoşgörü anlayışı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki yayılma sırasında hiçbir siyasi fırsatı kaçırmamış; ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebaasından muayyen zorluklara müsaade etmemiştir. Osmanlı Beyliği'nin, gayrimüslim tebaaya adaletle muamele etmesi ve onların dini işlerine karışmaması, fethedilen yerlerdeki halkla kısa sürede kaynaşmasının sağlanmasından ve Osmanlı idaresini kendi yönetimlerine tercih etmelerinde şüphesiz büyük etkisi olmuştur³³.

Osmanlı Devleti yönetimi Anadolu ve Balkanlarda kesin olarak, Fatih'ten çok önce yerleşmiş olsa da, bünyesinde topladığı Müslüman olmayan topluluklara karşı açık, belli ve düzenli bir politika ancak Fatih Sultan Mehmet zamanında kesinlik kazanmıştır. Elbette bu cümle "Fatih'ten önce Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan topluluklara karşı izlediği belirli bir politikası yoktu" anlamına gelmediğini yukarıdaki açıklamalardan anlamamız mümkündür. Her şeyden önce bu konuda, yüzde yüz olmasa da İslâm hukukunun belirleyici bir rol oynadığına yine detaylıca değinilmektedir³⁴.

³¹ Salahi R.Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, Ankara, 2014, s. 3.

³² Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet...", s. 216.

³³ Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa..., s. 24-26.

³⁴ Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorunun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı: 20, Ankara, 2006, s. 3.

Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi XIV. ve XV. yüzyılda hareketli, değişen dünya şartlarında vukua geldi. Bu iki asırlık dönemin şeraiti, İslam'ın ilk asırlarındaki dünyadan farklıdır. Fütihat için Osmanlı Devleti'nin askeri gücü ve tekniği, politikayla hassaten uzun vadeli politik uygulamalarla birlikte yürümek zorundadır³⁵. Fatih kanunnamesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaaya yönelik oluşturulan hukuk sistemi çok fazla değişikliğe uğramamış olmakla beraber sonraki yüzyıllarda bu durumunu devam etmiştir³⁶.

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, XIX. yüzyıla kadar millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı geniş haklardan yararlanarak, mevcut statülerini sürdürmüşlerdir. Fakat bu yüzyılın başlarından itibaren muhtelif sebeplerle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, onu paylaşmak isteyen yabancı devletler, ülke içindeki gayrimüslimleri kendi emelleri doğrultusunda kullanma yoluna gittiler.

Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'ni, özellikle gayrimüslimler bakımından olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli uluslardan oluşan bir mozaik görünümünde olması, milliyetçilik akımı ile Osmanlı Devleti'nin millet sisteminin bağdaşması mümkün değildir. Milliyetçilik ilkesi, belli bir toprak parçası ve tek bir hukuk düzenini gerektirmesi şüphesiz ki Osmanlı Devleti adına olduğu kadar diğer imparatorluk teşekküllerini de etkilemekteydi³⁷. Ortaya çıkan bu yeni ve bir o kadar güçlü akımdan zira en fazla etkilenen devletin yine Osmanlı Devleti olması kaçınılmazdı. Çünkü yenedünya düzeninde Osmanlı Devleti eski ihtişamlı günlerinden bir hayli uzaktı. Durumu kurtarmak adına devlet bünyesinde yapılan bir takım çalışmalar devleti kötü durumdan kurtarmak yerine bataklık misali daha da derine çekmekteydi. İşte böyle bir durumda Avrupalı devletler karşısında Osmanlı Devleti'nin pek bir etkinliği kalmamaktaydı.

Bu durumdan faydalanmak isteyen Avrupa devletlerinden; Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden Ortodoksları; Fransa Katolikleri ve İngiltere de Protestanları koruma bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli olarak müdahale etmekteydiler. Bu devletlerin asıl amacı, Osmanlı topraklarındaki

³⁵ Ortaçlı, "Osmanlı'da Millet ...", s. 216.

³⁶ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", Belleten, c. XLVII/188, Ankara, 1983, s. 1124.

³⁷ Ali Güler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar, Ankara, 2009, s. 22-23; Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 41.

gayrimüslimlerin durumunu düzene sokmak veya güvenliklerini sağlamak değil, onlara bağımsızlık sözü vererek Osmanlı Devleti'ni parçalamak olduğu tarihi kaynaklarda aşikârdır. Oysa bu devletler, XIX. yüzyıl boyunca hemen hemen dünyanın dörtte üçünü sömürge, halkını da köle yapmışlardı³⁸. Dolayısı ile böyle bir düzene sahip devlet anlayışının özgürlük ve haklardan bahsetmesi tezat bir durum olduğu gibi gerçekçi niyetleri de asla karşılamayacaktı.

Büyük devletlerin kışkırtmalarıyla; gayrimüslimlerin statüsündeki değişikliği etkileyen faktörlerden en önemlisi olan milliyetçilik hareketi, kendisini Balkanlarda çok şiddetli bir şekilde hissettirmiştir. 1803'de Kara Yorgi, 1821 Mora İsyanları'yla uğraşan devlet, 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Ayrıca Eflak, Boğdan Beylikleri ve Sırlara özerklik verilmiştir³⁹. Böylelikle Osmanlı Devleti, kendi bünyesinden bazı milletlere devlet kurma hakkı tanırken bazılarının ise haklarını daha imtiyazlı hale getirmekteydi. Meydana gelen bu problemlerin daha öncelerinden beri temeline inilmeye çalışılmış olunsa da yine muhtelif sebeplerle bu problemlere çözüm noktasında etkili bir yol izlenememiştir.

Bu çözüm sürecinin en önemli aktörlerinden biri olan Padişah III. Selim, Osmanlı Devleti'nde köklü bir takım değişiklikler yapmak istedi ise de bunda başarılı olamayacaktı. Ancak onun başlatmış olduğu köklü değişim süreci II. Mahmut Dönemi'ne kesin bir şekilde tatbik edilecektir. Avrupa'nın teknik, askeri ve ekonomik faaliyetlerinin yakından takibi, akabinde yapılacak yenilik hareketleri ile muasır medeniyetler yakalanmak istenmiştir. Yenilik hareketi önünde önemli bir engel olarak görülen yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla, genelde askeri ve eğitim alanında yenilik hareketleri sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Askeri alanda yapılmış olan ıslahatların yanısıra siyasi alanda da yapılan yeniliklerin sahaya aktarma gereksinimi ortaya çıkmıştı ve esasen batılı devletlerde Osmanlı Devleti'nin Hristiyan azınlıklara eşitlik ve güvenceler vermesi için devlete baskı uygulamaya başladı. Ayrıca ekonomik olarak zor durumda bulunan Osmanlı Hükümeti ekonomik anlamda dış desteği sağlayabilmek adına 1838'de ve 1840'lı yıllarda Avrupa Devletleriyle ticari antlaşmalar imzaladı. Yapılan antlaşmalardan umulan başarı elde

³⁸ Yavuz Ercan, " Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni... ", s. 5.

³⁹ Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa... , s. 94; Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 41.

edilmediği gibi bu sözleşmeler, Osmanlı Devleti'ni bir pazara dönüştürmenin ötesine geçemeyerek ekonomisini felce uğratmıştır⁴⁰. Daha önceleri alınan kapitülasyonların geliştirilmesi ile aynı anlama gelen bu antlaşmalar yoluyla Osmanlı Devleti, büyük Avrupalı devletlerinin pençelerinin arasında düşmüştür. Zaten böyle bir durumun arayışı içerisinde olan Avrupalı devletler bu önemli fırsatı geri çevirmeyerek, ekonomik sahada başlayan tutumlarını, her alanda devleti kontrol altına almaya çalışmalarıyla devam ettirmişlerdir. Bu kontrollerini baskılı bir şekilde faaliyete geçirmek isterlerken Osmanlı Devleti bu bağlamda büyük devletlere koz vermemek adına, vatandaşlarına yönelik hukuksal çalışmaları mütemadi bir hale getirmenin arayışı içerisindeydi.

Bu devamlılık en belirgin şekilde uygulayıcısı olan II. Mahmut, yenilik hareketlerinin hayata geçirilmesi için kendisine Mustafa Reşit Paşa'yı yardımcı olarak seçmiştir. Belirlenen yol haritasına göre vatandaşların ortak bir hukuka bağlılığı ile dağılmanın önüne geçilmek istenilmekteydi. Bu sebeple, II. Mahmut, devletle halk arasındaki münasebetlerin tebaa eşitliliği esası üzerine kurulmasında zarardan çok fayda umuyordu. Hatta bu vesile ile de, Batılıların hem "civilisation"a girme hem de Avrupa devletleri genel hukukuna bağlanma isteklerine olumlu bir cevap vermiş olacağını hesaba katıyordu. Padişahın bu eğilimi, Mustafa Reşit Paşa'nın da işini kolaylaştırmaktaydı. Mustafa Reşit Paşa, zaten bu hususta teşebbüse geçmek için elverişli bir fırsat bekliyordu. 1839'da Dışişleri Bakanlığına tayin edilince, yaptığı ilk iş İstanbul'daki elçileri Babıali'ye dâvet ederek, II. Mahmut'un ağzından, şu demeci dinlemelerini sağlamak oldu:

*"... Ben tebaanın Müslümanını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir gün fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakikî evladımdır"*⁴¹.

Bu açıklama ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik bakış açısı arasında şüphesiz ki bir değişiklik mevcut değildir. Ancak meydana gelen azınlık isyanlarına atıfta bulunularak, aslında bir hoşgörü devleti vurgusu pekiştirilmektedir. Böyle bir hatırlatma yapılmasının bir diğer sebebi ise; Avrupalı devletler tarafından mevcut

⁴⁰ S. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 170-171; Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa... , s. 95.

⁴¹ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batının Etkisi", Türkler Ansiklopedisi, c. XIV, Ankara, 2002, s. 692-694; Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 2010, s. 100.

vatandaşlık haklarının hukuksal anlamda yetersiz görülmesidir. Yüzyıllardır süregelen bu hukuk sisteminin, artık çağdaş bir düşünce yapısına ait olmadığını iddia eden büyük devletler, yapılacak yenilik hareketlerine vatandaşlık haklarının da dâhil edilmesini istemekteydiler. Gerek bu talep doğrultusunda gerekse isyanların önlenmesi noktasında harekete geçen Osmanlı yönetiminin yapacağı çalışmalar, millet sistemi için yeni bir başlangıcı teşkil etmekteydi. Böylelikle Tanzimat Fermanı'na giden yolda bir takım zorunluluklar dikkat çekmektedir.

Bunu takip eden süreçte yeni millet anlayışının ilanı için çalışmalar yapan II. Mahmut, bu fikirleri uygulayamadan vefat edecektir. Artık bu yolda atılan adımlar Mustafa Reşit Paşa vasıtasıyla sona getirilmiş ve yeni padişah Abdülmecid'in izniyle, 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Humayun'u ilan edilmiştir⁴².

"Tanzimat-ı Hayriye" bir Hatt-ı Hümâyun şeklinde ilân edildi. Hatt-ı Hümâyunu, Mustafa Reşit Paşa (3 Kasım 1839) yüksek bir kürsüden okudu. Dinleyiciler arasında padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilâtı temsilcileri ve elçiler vardı⁴³. Bu fermanla devletin son 150 yılda şer'i kanunlara riayetsizlik sonunda zayıfladığı, bu nedenle yeni kanunlara ihtiyaç olduğu ve yeni kanunlarla Müslüman olan ve olmayanların can, mal, ırz ve konut dokunulmazlıklarının sağlanacağı belirtildi. Böylece Osmanlı Devleti, uyruklarının din farkı gözetilmeksizin kişi hakları, ceza ve vergi hukuku alanında aynı hak ve güvencelerden yararlanacağı ilk kez pozitif hukuk kuralı olarak saptadı. Bu madde ile Osmanlı Devleti hukukunda bir kez daha İslam hukuku ilkelerinden sapıldı. Çünkü yeni ilkeler aynı hukuk kurallarına tabi olmayı gerektirdi ki bu, Müslüman olan ve olmayanlara farklı uygulanmasını getiren şer'i hukuka aykırıydı. Padişah bu fermanla yetkilerinin bir kısmının sınırlanmasına da izin veriyordu⁴⁴.

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu, "ehl-i İslam ve milel-i saire"nin eşitliği ilkesini getirmekle, din esasına dayalı millet kavramının yerine, artık kozmopolit bir "Osmanlılık" fikrini ikame etmiş ve hâkim millet anlayışını değiştirmiştir. Yapılan düzenlemeler ile bütün devlet makamları ve rütbeler, gayrimüslimlere de açılmıştır. Gayrimüslimlerin,

⁴² Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, s. 174.

⁴³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara, 2007, s. 170.

⁴⁴ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 42.

Müslümanlar üzerine şahitliği kabul edilmezken, Müslümanlar hakkında hüküm vermek üzere mahkemelere azalığı yasal hale gelmiştir. Bu yeni statü ile gayrimüslimler, Müslümanlara sağlanan haklardan istifade etmekle beraber, askerlikten muaf olmaları dolayısıyla, eğitim ve ticarete kendilerini daha da geliştirme fırsatını elde ettiler⁴⁵. Bu ferman ile Avrupalı büyük devletler ve bunlara yaranmak adına hareket eden Osmanlı Devleti amacına kısmen de olsa ulaşacaktı.

Tanzimat Fermanı Avrupalı büyük devletlerce olumlu karşılanmış, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma için attığı büyük bir adım olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Müslümanlar tarafından çok da olumlu karşılanmamıştır. Çünkü ortaya çıkan bu yeni hukuk sistemi hem İslam hem de toplum nazarında bir ihtiyaçtan değil, büyük devletlerin Osmanlıya karşı bakışını değiştirmek adına yapıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla muhalefete maruz kalan en önemli kısım bu noktadır. Bunun farkında olan yönetim halk nazarında yeni hakların uygulanması için önlemler almak zorunda kalacaktır. Fermanın ilan edilmesinden sonraki dönemlerde zuhur eden olaylar, aslında yeni düzenin birleşik toplum yapısından daha çok ayırıştırıcı bir tarzda olması problemlerin çözümü noktasında herhangi bir getirisi olmayacaktır.

Çünkü Tanzimat'ın çeşitli cepheleri arasında en önemlisi, haklar cephesidir. Gülhane Hattı'nın prensipleri, Osmanlı Devleti'nin haklar bakımından gelişmesinde bir dönüm noktasıdır⁴⁶. Yeni statünün Müslüman toplum tarafından kabul edilmesi son derece zor bir durum olması, oluşturulacak düzene uyulmayı son derece zor bir hale getirmektedir. İşte böyle bir süreçte toplumsal kriterler pekte göz önünde tutulmadan çalışmalara ara verilmeksizin devam edilmiştir.

Gülhane Hattı, ilân edildikten sonra prensiplerinin belirtilmesine ve yürütülmesine geçildi. Mustafa Reşit Paşa, İstanbul'da okunan hattın Rumeli'de ve Anadolu'da anlaşılmasını sağlamak için, halk yanında saygı gören ulema sınıfından iki kişiyi ödevlendirdi. Bunlar, eyaletleri dolaşarak görevlerini gerçekleştirdiler. Buna rağmen genel olarak itirazlar beklenildiği gibi dini muhafazakâr sınıftan gelmesi sürpriz

⁴⁵ Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa... , s. 97.

⁴⁶ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 43. Tanzimat'ın getirdiği haklar için ayrıca detaylı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi c. V, s. 172-175; Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, s. 188-190.

durum değildi. Tanzimat'tan önceki yenilik hareketlerine karşı tutturulan nakarat yine başladı; Şeriat elden gidiyor; Hristiyan tebaa ile İslam tebaa arasında eşitlik nasıl olur? Zaten devletin gerilemesi hep Hristiyanlara yüz vermekten ve onların âdetlerini kabul etmekten beri gelmiyor mu? Bu suallerle başlayan hoşnutsuzluk, gittikçe artmaya başladı. Bundan başka Rum Patriği'nin ve tebaasının da burada şikâyeti söz konusuydu. Çünkü Rum tebaası diğer Hristiyan tebaa arasında ayrıcalıklı bir konuma sahipti ve yeni kanunlarla bu statülerini kaybetmişlerdi⁴⁷. Görüldüğü gibi Tanzimat Fermanı sadece Osmanlı Devleti'nde Müslümanların tepkisine değil, ayrıcalıklı birçok millet unsuru tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Tanzimat Fermanı gereğince, ülkenin her tarafından yerel meclisler açılarak, bu meclislere gayrimüslim üyelerinde dâhil edilmesine çalışılırken bir yandan da, Ferman'da belirtilen yeni kanunlarının çıkarılması için çalışmalar başlatıldı⁴⁸. 1845'te Babıali'ye gelen padişah, reformların gerçekleşmesi için gösterilen çabaya rağmen taahhüt edilen sonucun alınmadığını belirterek yeni talimatlar verdi. Yine aynı yıl Sultan Abdülmecid reform konularını saptamak üzere her eyaletten iki delegenin İstanbul'a yollanmasını bir ferman ile emretti. Müslüman ve Zimmi delegeler İstanbul'da iki aydan fazla kaldıkları esnada çeşitli istek ve ihtiyaçlarını belirttiler. Daha sonra eyaletlere gönderilen komisyonlar, devletin taahhütlerini yerine getirmek için sürekli çaba gösterdiler. 1847'de Sultan Abdülmecid, Mustafa Reşit Paşa'yı tekrar sadarete getirirken, tayin fermanında, Tanzimat Fermanı'nın tam olarak icra edilmediğini ve gerekenin yapılması için uyarılarda bulunmuştur. Reformların gerçekleştirilmesini samimi olarak istemekte ve reformların henüz başarılı olunmadığını itiraf etmekteydi⁴⁹. Tanzimat Fermanı her ne kadar ısrarla uygulanmak istenilse de, yeni kanunların tamamen toplum hayatına yerleşmesi Kırım Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğradı.

1854'te 'kutsal yerler' konusunda başlayan bunalım diplomasi yoluyla çözümlenemeyince savaş kaçınılmaz olmuştu. Babıali 12 Mart 1854'te, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması amacıyla İngiltere ve Fransa ile bir

⁴⁷ Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, s. 185-187.

⁴⁸ Bozkurt, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi, s. 51.

⁴⁹ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 43-44.

antlaşma imzalamıştır⁵⁰. Savaş devam ederken 9 Nisan 1954'de tekrar Viyana'da toplanan Prusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya bu kez daha insafli bir metin hazırladılar. Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca ve Edirne antlaşmalarında yer alan Hristiyan dininin korunmasına dair maddenin lafzına ve ruhuna bağlı kalmıştı. Hiçbir devlet Osmanlı uyrukları üzerinde koruma hakkı iddia edemezdi. Ancak büyük devletler Sultan'ın egemenlik haklarına dokunmaksızın Hristiyan uyrukların ayrıcalıklarının sürdürülmesini sağlamaya çalışacaklardır. Bu, Sultan'ın onur ve şerefi zedelenmeden yapılacaktı. Bu fedakârlıkların karşılığı olarak da Sultan'dan daha sağlam temellere dayanan garantiler istenecekti⁵¹. Çünkü Tanzimat ile gelen yenilik hareketleri, padişahın bütün çabalarına rağmen tam anlamıyla uygulanma imkânı bulamamıştır. Zira Sultan ve devlet adamları, eğer ki bu yeni uygulamaları yerine getirmezlerse büyük devletler için iç işlerine karışma fırsatı ortaya çıkabileceğini biliyorlardı. Bunun engellenmesi adına devlet adamları yeni bir takımlar önlemler alma yoluna giderek, bu çalışmaların nihayetinde devletin ilan ettiği Islahat Fermanı, bu yönde atılan önemli adımlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Islahat Fermanı, Kırım Harbi'nin son yıllarında hazırlanarak Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi Babıali'de bütün bakanlar, yüksek memurlar ve şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaatlerin ileri gelenleri önünde okunarak ilan edildikten sonra, Paris Antlaşması'nı hazırlamakta olan devletlere bildirildi. Islahat Fermanı, Gülhane Hatt-ı Hümayunu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini ve genel hatlarıyla benzer bir programı içermektedir⁵².

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz, konut dokunulmazlıklarının güvence altına alınması taahhüt edilmiştir. Bundan farklı olarak, 1856 Islahat Fermanı temelde zimmilerin hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklik yapacak düzenlemeleri içeriyordu. Islahat Fermanı'nın da Kur'an'a atıf yapılmamıştır. Bundan dolayı İslam hukukunun zimmilere tanıdığı statü tamamen değiştirilmiştir. Zimmileri vatandaş haline getiren haklar vurgulanırken

⁵⁰ R. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 173.

⁵¹ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 55.

⁵² Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, s. 250.

milletlerin sahip oldukları yetkilerde tek tek teyit ediliyordu⁵³. Bu yeni ferman büyük devletleri şimdilik ziyadesiyle memnun etmişti.

Osmanlı Devleti, Paris Barış Konferansı'nda hiçbir ülkenin bu fermana dayanarak iç işlerine karışamayacağını açıkça ortaya koymuş, özellikle Rusya için önlem almış oluyordu. Osmanlı Devleti, sonradan bu maddeyi uluslararası alandaki yabancı müdahalelerine karşı devamlı olarak kullandı⁵⁴. Ancak, Avrupa devletleri, çoğu kez dini kuruluşlar, kişiler ve etnik azınlıklar yararına Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleyi adet edinmişlerdi ve bundan vazgeçmeleri pek mümkün değildi. Onların bu müdahaleleri farklı dönemlerde açık şekilde hissedilerek; Osmanlı Devleti'nin 1853'de Bosna ile Karadağ'ı koruma çabalarını köstekleyen Avrupa devletleri, 1861'de Osmanlı yönetimini, Lübnan'a özerklik vermeye zorlamasının yanısıra, 1868'de Girit İsyanı'nı bastırmasına engel olmayı tartışarak, sonuçta bundan vazgeçmişlerdi. İşte devam eden bu süreç, Osmanlı Devleti iç işlerine karışılmasının devam ettiği tezini önemli bir şekilde kuvvetlendirmektedir. Kırım Savaşı günlerinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne, Rus baskılarına karşı destek vermiş olmakla birlikte, Osmanlılar barış antlaşmasında gerçek yararlar sağlamamış; 1859'da yapılan yeni aranjmanlarla Eflak ve Boğdan sorunları birleştirilerek, bağımsız bir Romanya kurulmasına neden olmuşlardır⁵⁵. Bütün bu durumların yanında elbette önemli başka hususların mevcudiyetini hatırlatarak tüm bunları somut örnekler vermek adına seçilmesinden dolayı, daha fazla detayın konu mahiyetini dağıtacağı endişesiyle bunların yeterli olması temenni edilmektedir.

Avrupalıların bu tutumu karşısında, Osmanlı devlet adamları; yapılan bu çalışmaların kendilerine bir fayda sağlamayacağını, sadece belli bir sürenin sorunsuz geçmesine yönelik önlemler olduğunun farkındaydılar. Yani bu kanunlar halen Avrupalıların iç işlerine karışmaması için yeterli olmaması hasebiyle, yüksek rütbeli devlet adamları bu politikalarını kalıcı ve daha da kapsayıcı hale getirmek için hukuksal anlamda çalışmalarını devam ettirdiler. Ayrıca devlet adamlarının kanunları iyileştirme düşüncesinin gereksinimleri temelinde kamuoyundan gelen tepkilerinde etkisi az

⁵³ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 55. Islahat Fermanı tam metni için bkz: Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, s. 250-252.

⁵⁴ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 59.

⁵⁵ R. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 182.

değildi. Asıl olarak da bu uygulamaların başarısızlığa uğramasının temel sebeplerinden bir tanesini de muhtelif zamanlarda değişik kamuoyu tepkilerini de saymak mümkündür.

“Tanzimat Dönemi reform politikaları hiçbir zaman halkın isteğine dayanmamıştır. Reformlar, başı çeken bürokratlar gerekli gördükleri ya da bu bürokratlar büyük devletlerin temsilcilerince harekete geçmeye zorlanmış oldukları için, bu reformları Osmanlı toplumuna zorla kabul ettirmişlerdi. Bu nedenle reformlar kitlesel olarak desteklenmediği, bu nedenle reformlara destek vermesi beklenen Hristiyanlar bile, bir dereceye kadar destek verdi. Ama bu cemaatler arasında ayrılıkçı milliyetçiliğin yayılmasını önlemeye yetmedi”⁵⁶ şeklindeki ifade aslında tam olarak açıklanmak istenilen duruma daha somut bir anlam kazandırmaktadır. Asıl itibarıyla gayrimüslim tebaanın bu duruma etkisiz kalmasının en temel noktasında ayrılıkçı fikirlerinde herhangi bir değişikliğin olmamasıdır.

Müslüman olmayan gruplar açısından, Osmanlılık fazla anlamlı bir kategori olmayıp, yalnızca kendilerinin bağımsızlık hareketini önlemeye yönelik bir yapma hareket olduğunun farkındaydılar⁵⁷. Yapılan yenilikler, detaylandırılmış olsa da Avrupa'nın kötü birer taklidi olduğundan, istenen ve beklenen sonuç alınamamıştır⁵⁸.

Zaten Siyasi bütün olarak geçmiş dönemlerdeki başarısızlıklar yüzünden yer yer çökmüş, yer yer dağılma halinde olan koca bir alanda bu reformların kolayca, kısa süre içinde uygulanabileceğini, bu işi üzerine almış olan reformist anlamda yetersiz, tecrübesiz bir yönetim kadrosundan beklemek de haksızlık olur⁵⁹. Reform hareketlerinde istenilen sonuç alınmamış olsa da yenilik hareketlerinde sonuca ulaşmak için denemelere devam edildiği görülmektedir.

Devam eden bu reform hareketleri içerisinde, Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşalar Osmanlılık akımını bir ideoloji haline getirdiler. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Osmanlılık, Avusturya İmparatorluğu'nun "Kaiserreich Nationalismus"u gibi idi.

⁵⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 102-103.

⁵⁷ Şükrü Hanioglu, “Osmanlıcılık”, T.C.T.A. , c. V, İstanbul, 1985, s. 1390.

⁵⁸ Ercan, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni...”, s. 5.

⁵⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2012, s. 244. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nin genel değerlendirmeleri için şu eserlere detaylıca bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 78-109; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 213-214, 271-296; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 169-202; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara, 2010, s. 48-51.

Bütün tebaanın eşitliği prensibi, yeni bir Osmanlı devlet milliyetçiliği ve vatanseverliği yaratmaya yönelikti. Tanzimat Osmanlıcılığı, Fransız İhtilali'ne tepki olarak doğmuştu ve özünde tutucu bir politika idi. Ama kozmopolit bir imparatorlukta o gün için gerçekçi görünüyordu⁶⁰. Bu reform hareketleri kendinden sonra gelen, Osmanlı Devleti millet düzenlemelerinin temel noktasını oluşturacaktır. Çünkü yapılan her yenilik hareketi Avrupalılarca yetersiz sayılacaktı. Bu durumda Osmanlı Devleti de büyük güçlere karşı koz vermemek adına değişimlerini daha özele kapsamlı bir şekilde yaymaya çalışacaktır.

Bu çerçevede 1858 yılında başlayan çalışmalar tamamlanmış, tasarı üç yıl sonra onaylanarak ve “Rum Nizamı” adıyla yürürlüğe girmiştir. Yine 1861 yılında “Lübnan Nizamnamesi” yapılmış ve burada Hristiyan bir vali yönetiminde özerk bölge oluşturulmuştur. 1862’de “Ermeni Milleti Nizamnamesi”, 1865 yılında ise “Yahudi Milleti Nizamnamesi” yürürlüğe konulmuştur. Bu düzenlemeler sürdürülmüş ve 1878’de “Protestan Milleti Nizamnamesi” hazırlanmıştır. Bu düzenlemeleri imparatorluk topraklarında yaşayan diğer gayrimüslim din ve mezheplere ait toplulukların nizamnameleri izlemiş ve zaman zaman bu nizamnameler yenilenmiştir.

Nizamnameler dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti gayrimüslimleri ait oldukları cemaat yapılanmasından uzaklaştırarak ortak bir vatandaş sistemi oluşturulması gayreti içerisinde bulunulmuştur. Osmanlı Tarihi’nde sözü edilen “Millet Sistemi” gerçek anlamda budur. Tanzimat’tan önce de bir gayrimüslim politikası vardır, ama bu politikanın uygulaması, yasa yerine geçen nizamnamelerle değil, o günkü şartlara ve ihtiyaçlara göre çıkarılmış ferman ve beratlarla yapılmış olan düzenlemelerdir⁶¹. Bu nizamnameler ile “millet” kavramının tanımlı bir kanunname düzenlemeleri ile hukuksal anlamda daha somut bir zeminde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Yoğun bir şekilde yaygınlaştırılan millet nizamnamelerinin getirileri sadece gayrimüslim topluluk içindi. Bunun içindir ki devlet bünyesindeki Müslümanlar, kendileri için durumun giderek kötüleştiğini çok açık bir şekilde görmekteydiler. Bütün bu olaylar meydana gelirken Osmanlı Devleti’nde bu sıralarda, Avrupa da eğitim

⁶⁰ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu... , s. 108; İsmail Eyyüpoğlu, “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti’nde Azınlık Problemi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, Erzurum, 1999, s. 256.

⁶¹ Ercan, “Türkiye’de Azınlık Sorunun Kökeni...”, s. 8.

görmüş, buradaki devletlerin gelişmişliklerini yerinde incelemiş, yeni bir aydın sınıfı ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nde yapılan reform hareketlerini sesli bir şekilde eleştirmeye başlayan bu sınıf, Osmanlı Tarihi'nin ilk anayasal düzenlemelerinin öncüleri olacaklardı.

Bu kuşağın temsilcilerinden olan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve diğer birçok aydın kimse, meydana gelen yenilik hareketlerinin Müslümanlara büyük zarar verdiği endişesiyle önemli bir muhalefet hareketi başlatmışlardır. Bu ideoloji taraftarları sonraki dönemlerde bir cemiyet çatısı altında faaliyetlerini devam ettirirken hükümete karşı ağır eleştirilerde bulunmaları, kendileri için olumsuz sonuçlanacak ve taşra eyaletlerine sürgün edilmelerine sebep olacaktı⁶². Osmanlı parlamenter hayatının başlamasında etkili olacak bu fikir hareketi; Tanzimat'ın getirmiş olduğu ayrıcalıklı tutuma sert eleştirilerini Ali ve Fuat Paşaların etkilerinin ortadan kalkmasına kadar devam ettirdi.

Gayrimüslim topluluklar, Tanzimat döneminin sonuna doğru artık kamu yönetiminin bütün kademelerinde az çok söz sahibi olmuşlardır. Köy, kaza, sancak ve vilayet yönetiminde gayrimüslim tebaanın da temsilcileri bulunmaktaydı. Ayrıca mahkemelerde gayrimüslimler, mümeyyiz sıfatıyla görev yapmaktaydı. Gayrimüslimler, üst düzeydeki karar sürecine fazla katılamıyorlardı. Her ne kadar üst düzeyde bir danışma ve yargı organı olarak kurulan Şuray-ı Devlet'te gayrimüslim üyeler yer almışlarsa da, padişahın geleneksel yetkilerinde önemli bir sınırlama ve değişim olmamıştı. Avrupalı devletler ve gayrimüslim tebaa bunun kendileri için olumlu bir sonuç olmadığını düşünmüş olacaklardır ki baskılarını ara vermeksizin aynı şekilde devam ettireceklerdir⁶³.

Bu arada Osmanlı Devleti'nde taht değişikliği meydana gelmiş Jön Türkler tarafından desteklen Sultan V. Murat başa gelmiş olsa da, anayasal düzene geçilmesi için beklenen sonuç elde edilemeyince, bu sefer II. Abdülhamid'in tahta geçmesi adına destek sağlayacaklardır. Padişahın görevlendirmesi ile Mithat Paşa'nın başkanlığındaki üç üyesi gayrimüslim olan bir komisyon, bir anayasa taslağı hazırladı. Gayrimüslim üyelerin katılımı her ne kadar engellenmeye çalışılsa da bu durum değişmediği gibi

⁶² Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s. 104-107.

⁶³ Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa, s. 149.

ayrıca 1876'ta ilan edilen Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin 8. Maddesinde vatandaşlıkla ilgili bir hüküm vardır. Bu madde; *“Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olur”*⁶⁴ hükmü ile yasalar önünde bütün halk eşit konumda tutulmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin getirdiği Meşrutiyet düzenine geçilmesi adına yapılan seçimlerden sonra, parlamento, Mart 1877'de açıldı. II. Abdülhamid, Meclis'i açış konuşmasında bundan böyle bütün vatandaşların, vatan evladı olarak bir kanun himayesinde yaşayacaklarını, Osmanlı namını taşıyacaklarını ve bu namın tebaa arasında mevcut menfaatlerin devam ve muhafazasına şamil olacağını ümit ettiğini belirtti. Mebusların 180'i Müslüman, 60'ı ise gayrimüslim idi. Gayrimüslim üyeler 14 ayrı lisan konuşuyor ama Anayasa'ya uygun olarak biraz Türkçe biliyorlardı⁶⁵. Her ne kadar ilk Osmanlı Parlamenter hayatı kısa olsa da bu görüldüğü gibi devletin yeni ve en önemli yönetim organında gayrimüslim tebaa adına milletvekilleri de temsil hakkına sahiptirler. En nihai nokta olan bu durum bile ne yabancı devletleri ne de gayrimüslim tebaayı memnun etmeye yetmemektedir. Aslında meydana gelen gelişmeler o kadar önem arz etmekteydi ki vatandaşlık düzenlemelerinin başlamasından çok uzun bir müddet geçmemesine rağmen azınlıklar, artık ülke yönetiminde söz hakkına sahip olmuşlardır.

Gayrimüslim milletvekillerinin aktif rol aldığı bu meclis, 20 Mart-28 Haziran 1877 ve 13 Aralık 1877- 16 Şubat 1878 arası toplandı. Ancak içindeki bu olumlu gelişmelere rağmen, Meşrutiyet dış ilişkileri düzeltmekte fazla yararlı olamadı. Bu Anayasa ile güçlü ve birleşik bir Osmanlı Devleti yaratılabileceğinden biraz da edişe duyan büyük devletler bu hareketin samimiyetine inanmamakta direterek taleplerinde ısrarlarını sürdürdüler.

Mithat Paşa da böylece bu ülkelerden umduğunu bulamadığı gibi az bir müddet sonra Avrupalı Devletler, Londra protokolüne göre birtakım hakların iyileştirilmesinin yetersiz olduğunu ve bunun için ıslahatların devam etmesini istemektedir. Osmanlı yönetiminin sert tepkisiyle karşılaşan bu isteğin reddedilmesi, Avrupalı devletler tarafından koz olarak kullanıldı. Bir dönem Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında Avrupalı devletler tarafından baskı gören Rusya'nın serbest bırakılması, onların

⁶⁴ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 83.

⁶⁵ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 85.

harekete geçmesi için bulunmaz bir fırsat olarak karşlarına çıkmıştı. Fırsattan istifade Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edilerek, 1877-78 savaşında Rusya ordusu Balkan sınırını geçerek Çatalca'ya kadar geldi⁶⁶. Mebuslar açığa vurmamakla birlikte Abdülhamid'i kötü gidişten sorumlu tutmaktaydılar. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'nin ruhuna aykırı olarak yaptığı atamaların karşısında Meclis tepki gösterince Padişah, 14 Şubat 1878'de Meclis'i kapattı⁶⁷. Bu büyük savaşın kaybedilmesi şüphesiz ki Osmanlı Devleti için yeni bir takım gelişmelerinde meydana geleceğinin açık bir göstergesiydi. Savaşın bitmesiyle yapılan görüşmeler sonucunda Ayastefanos Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşma ile Karadağ ve Sırbistan bağımsız birer devlet olurken, Tuna'dan Adalar Denizi'ne kadar büyük Bulgaristan kuruluyordu. Anadolu'da Ermenilerin istedikleri bölgelerde reformlar yapılmasını ve bölgenin Kürt ve Türkmen akınlarına karşı güvence altına alınmasını istiyorlardı. Ayastefanos Barışı büyük güçler tarafından kabul edilmedi ve İngiltere'nin araya girmesi ile Berlin'de yeni bir barış konferansı toplandı. Konferans 13 Temmuz 1878'de sona erdiğinde⁶⁸, Berlin Antlaşmasında bu sefer Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim probleminin genel olarak değil, şimdilik Ermeni milleti ekseninde yeni bir boyuta geçecekti. Bu süreden sonra Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıracak problemlerden birisi Ermeni Meselesi olacaktır.

Bu gelişmeler doğrultusunda 1878'de İngiltere Hükümeti, Doğu Anadolu için bir reform programı hazırladı. Buna göre; Doğu Anadolu'da Batılı ülkelerce örgütlenecek ve komuta edilecek bir jandarma kuvveti oluşturulacaktı. Gerekli görülen vilayetlerde adliye örgütü ve başında Avrupalı yargıçların olacağı mahkemeler kurulacaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının yanında yargılama yetkisine de müdahale edilmiş olacaktı. Babıali mali imkânsızlıkların da büyük etkisiyle, reform uygulamasında hemen başarılı olamadı. Bunun üzerine 1879'da reform hareketlerini yerinde izlemek amacıyla İngiltere bir konsolos ekibi yolladı. İngiliz Hükümeti bu konsoloslardan, reformların tatbikini sağlamak için tüm gayretlerini sarf etmelerini istedi⁶⁹. İşte bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı devlet adamları her ne kadar gayrimüslim toplum haklarında iyileştirme yapsalar da bu taleplerin ardı arkası

⁶⁶ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 86-88.

⁶⁷ Eyyüpoğlu, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar ...", s. 258.

⁶⁸ Eyyüpoğlu, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar ...", s. 259; Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları, s. 88.

⁶⁹ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 92.

kesilmeyecekti. Sürekli bahaneler eşliğinde bu süreç tekrar edecekti. Yapılan bu düzenlemelerin bir kazanım getirmediğini gören yönetim artık farklı yollar denemeye başlayacaktı. Bunun tezahürü II. Abdülhamid döneminde devletin dağılmasını önlemek adına, devlet, yeni politikalar üretme yoluna gidecektir.

Osmanlı Devleti, iflas eden Osmanlıcılık fikrinin yerine, sırasıyla yoğun olarak İslamcılık ve Türkçülük fikirleri doğrultusunda politikasını şekillendirecekti. Ancak bu fikir hayatının devam ettiği süreçte gayrimüslim toplum için herhangi aksi yönde olumsuzluk olmayacak, Tanzimat Dönemi'nin getirmiş olduğu ayrıcalıklı hayat tarzlarını sürdürecektlerdi. Hatta devlet kurumlarında artık daha fazla yer alacaklardı. Bu devamlılık karşımıza II. Meşrutiyet döneminde de göze çarpmaktadır. II. Abdülhamid'in baskı altına alınması ile yine Jön Türkler tarafından yeni meşrutiyet ilan edilecekti. II. Meşrutiyet döneminde yapılan dört farklı genel seçimde gayrimüslim halk da mecliste temsil hakkına sahip olacaktır⁷⁰.

XIX. Yüzyılın başında parlamenter hayatın daha yoğun yaşandığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde azınlık hakları aynı durumunu muhafaza ederek devam etmişti⁷¹.

Ancak Tanzimat Dönemi hakları, gayrimüslim halk üzerinde yeni tesirler meydana getirmişti. Özellikle ayrılıkçı bir takım faaliyetler kuvvetini bu yasal dayanaklardan alıyorlardı. I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Balkan Savaşları ve ülke içerisindeki siyasi çekişmeler azınlıkların daha serbest hareket etmesini sağlamıştır. I. Dünya Savaşı ile birlikte azınlıklar, kurdukları cemiyetler ile Osmanlı Devleti'ni içeriden yıkmaya faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde sürdürmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin bu sıkıntılı durumundan faydalanmak isteyen azınlık nüfusu, İtilaf Devletleri'nin desteği ile isyan hareketlerini her sahada tatbik edeceklerdir. Sonraki kısımda değinilmek üzere detaylı şekilde bu faaliyetler üzerinde durulacaktır.

⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. I, İstanbul, 1988, s. 5. II. Meşrutiyet ilk üç seçim rakamsal veriler için bkz.; Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4/5, İstanbul, 1975-1976, s. 245-286.

⁷¹ Savaş sırasında, azınlıklarla ilgili iki ana düzenleme yapıldı: 1916 tarihli Ermeni Nizamnamesi ve 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi. 1916 tarihli Ermeni Patrikliği Nizamnamesiyle Patriğin, ruhanî meclis ve karışık meclisin yetkileri, dinî ve sosyal kurumlarının yönetimi ve harcamaları belirleniyordu. Bkz. Gülnihal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", AÜHFD, c. XLIV/1, Ankara, 1995, s. 49-60.

1.3. Osmanlı Devletinde Azınlık Milletler

Burada açıklanamaya çalışılan hususlardan Osmanlı toplumu, her milletin günümüz ırksal statüsünden yola çıkılarak detaylandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile yukarıda değinilen Osmanlı Devleti millet sisteminden farklı olduğunu belirlemede karışıklıkların ortadan kalkması adına yarar görülmektedir.

1.3.1. Ermeniler

Ermeni milletinin Anadolu coğrafyasına yayılmadan önce Kafkasya Bölgesi'ne nereden, nasıl geldiği ile alakalı kesin bir bilgi olamamakla beraber birkaç ihtimalin verilmesiyle Ermeni kökeninin nereden geldiği ile alakalı genelleme yapmak mümkündür. Bazı görüşlere göre Ermenilerin M.Ö.1200 yıllarında Trakya'dan Anadolu içlerine göç eden kavimlerden olduğunu kabul edilirken, bazı kaynaklar ise Ermenilerin Urartulardan kalma bakiyeler olduğunu deliller getirerek açıklamaktadır.

Ermenilerin tarih sahnesine çıkışı milattan önceki dönemlere dayandırılması ile beraber çeşitli dönemlerde Roma İmparatorluğu ve Pers, sonraları da Sasani Devleti'nin siyasi mücadeleleri içerisinde kaldılar. Feodal düzendeki bölge toplulukları, son olarak Roma İmparatorluğu'nun yerini alan Bizans hâkimiyetindeyken, kiliselerarası problemlerden kaynaklı Kafkas Bölgesi'nden sürgün edildiği görülmektedir. Bu müddetten az sonra İslam ordularının kuzeye doğru fetih hareketiyle Ermeniler, Müslümanlar ile komşu oldular. Bunun yanında Arap orduları Bizans ile siyasi hâkimiyet mücadelesi devam ederken, Ermenilerin yaşadıkları bölgeler, Orta Asya Türklerine mensup Oğuz boyunun akınlarına uğrayacaktır. İlk dönemlerde keşif amaçlı olan bu akınlar, zamanla kalıcı olacaktır. Türk İslam devletleri bilhassa Anadolu Türkleri ile Ermeniler arasındaki siyasi ve toplumsal etkileşimlerin başlangıç noktası olarak bu zaman dilimini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bizans ile birlikte Anadolu'nun çeşitli alanlarına yayılan Ermeniler sırasıyla Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve en son olarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşamlarına devam edeceklerdir⁷².

Osmanlı Devleti bünyesinde diğer milletlerde olduğu gibi Ermenilerde mevcut statülerinden farklı olarak sağlanan yeni haklar, tarihte hiç görülmediği kadar hâkim devletin kendilerine tanımış olduğu ayrıcalıklara kavuşacaklardı.

⁷² Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, s. 21-37.

Osmanlı Devleti bünyesinde Ermeni cemaati ile yakın ilişki içerisinde olan Fatih Sultan Mehmet, Bizans döneminde Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlardaki Ermeniler üzerinde nüfuzu olan ve o tarihe kadar Bursa'da bulunan Ruhani Reislik makamını 1461 yılında Patriklik seviyesine yükseltti. Müslüman bir sultanın, bir Hristiyan Patrikliği tesisini, daha önce benzeri görülmemiş bir olay olarak tarihe geçecekti. XV. ve XVIII. Yüzyıllarda, Kırım, Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'dan birçok Ermeni İstanbul'a göç etti. Genişleyen Osmanlı Devleti topraklarındaki diğer Ermeni cemaatleri İstanbul Ermeni Patriğini milletbaşı olarak tanıdılar⁷³. Ermeni toplumu kendi statülerinden memnun olacaklardır ki uzun bir müddet mezkûr durumu devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen milliyetçilik hareketi Balkan uluslarına göre daha geç olsa da XIX. yüzyılın sonlarına doğru hazırlık evresini bitirerek olgun bir hale gelecektir⁷⁴. Ancak isyan yönündeki hareketlenmeler Osmanlı Devleti üzerinde diğer ulusların hareketlenmelerinden daha büyük etki bırakacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde hoşgörüden en fazla nasiplenen milletlerden biri olan Ermenilerin bu tutum içerisine sevk olunmaları büyük bir hayal kırıklığına sebep olacaktır. Hâlbuki devletine son derece bağlı bu topluluğun, sadık olmaları hasbiyle kendilerine Millet-i Sadık'a unvanının verilmesini sağlayacaktır.

Meydana gelen bu gelişmelerin en temel noktasında XIX. yüzyılda Ermeni milletinin geleneksel yapısı Batı'nın etkisine açılmasıdır. Bu milletin kabuğunu kırıp modernleşmesinde, etkilendikleri liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm ve feminizm gibi siyasal akımların rolü büyüktür. Bu akımların aracılığı ile Cenevre ve Rusya merkezli sosyalist dergiler ve partiler, Ermeni halkı arasında sınıf bilinci yaygınlaştırırken, sosyalist bir dünya içinde bağımsız, aynı tarzda bir Ermeni devletinin kurulmasını da

⁷³ Hatice P. Erdemir - Halil Erdemir, "Uluslararası Politikalarda 'Ütopya Armenia' ", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 307.

⁷⁴ Ermeni ayaklanmalarının en temel noktası diğer ulus ayaklanmalarında olduğu yine Büyük Devletlerin kışkırtmaları sonucu olacaktır. Bu hazırlık sürecinin daha iyi anlaşılması için bkz. Durdu Mehmet Budak, "Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1893)", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 9-29; Celal Öney, "Ermeni Meselesinin Oluşumunda ABD'nin Rolü Nasıl Başlamıştır", History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, Samsun, 2011, s. 229-244; Gökhan Bolat, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında İran'ın Rolü ve İran-Ermeni İlişkileri", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 225-241; Aygün Abbasova, "18. Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Rusya'nın Rolü", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. I, Kayseri, 2009, s. 233-251; Bilal Dadayev, "19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya'nın Rolü", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. I, Kayseri, 2009, s. 335-351.

savunuyorlardı. Bütün bu gelişmelerde, Batı Ermeni Rönesans'ının merkezi sayılan İstanbul'un rolü de yadsınamaz⁷⁵.

Meydana gelen fikirsel hareketlenmeler bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nde isyanlarla karşılık bulacaktı. Buna rağmen devlet, vatandaş statüsünde bir takım yenilik hareketlerinde Ermenileri de dâhil etmişti ve hatta bu isyanların gelmesinden hemen önce 1863 yılında Ermeni Milleti Nizamnamesi yayınlamıştır⁷⁶. Ancak bu nizamnamelerin diğer milletlerde yeterli olmadığı gibi Ermeni milleti adına da bağımsızlık isteklerini azaltmasında bir etki yaratmamıştır. Değınildiğı üzere, 1846'da Paris'te kurulmuş Katolik Koleji'nden mezun, Fransız İhtilali'nin tesirinde kalan Ermenilerin bağımsızlık fikirlerini İstanbul'da yayma girişimleri de bu safhanın en önemli gelişmelerinden bir tanesidir. Osmanlı Devleti'nde dar kapsamlı başlayan isyan hareketleri sonraları çok daha yaygın bir hale gelecek, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacaktır⁷⁷. Çünkü isyan hareketleri sadece Osmanlı Devleti'nin merkezine yönelik değil, umumi halkada yansıtılmaktadır. Bu rahatsızlıkların en bariz örneklerinden bir tanesi; Ermeniler, kurdukları çeteler vasıtasıyla birçok Müslüman köye baskınlar düzenlemekte ve buralarda ağır katliamlarda bulunmaktaydılar. Bu durumu sistematik hale getirmek amacıyla 1887'de Hınçak Komitesi, 1890'da Taşnak Komitesi kurulmuş ve sonraları bu gizli örgütler Anadolu'da zararlı faaliyetlerine devam etmişlerdir⁷⁸. Bu komitelerden Taşnak Komitesi sadece ülke içerisinde değil ülke dışında da bazı arayışlar içerisine girerek amaçlarını gerçekleştirme yolunda faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Yurt dışında meydana gelen Ermeni oluşumları kendilerine avantaj sağlayabilmek adına, II. Abdülhamid politikalarına karşı bir araya gelmiş Jön Türkler ile işbirliğı arayışına teşebbüs edeceklerdir. Hâlihazırda bir yapılanma içerisinde olan Jön Türkler,

⁷⁵ İrfan Kalaycı, "Bir "Batı Sorunu" Olarak Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu: İktisadi Bir Yorum", Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 363.

⁷⁶ Ermeni Halkı kendileri için 1853 yılından itibaren yapılan çalışmalar ile bir nizamnameyi 1860 ta tamamlamış olsalar da kendilerinin uyacağı nizamname 1863 Nizamnamesi olacaktı. Murat Bebiroğlu, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, İstanbul, 2003, s. 41.

⁷⁷ Ü. Gülsüm Polat, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler", KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermeni Araştırmaları I, c. XII/1, s. 104. Osmanlı Devleti'nde Ermeni İsyancıları için detaylı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, İstanbul, 2005, s. 195-255.

⁷⁸ Ahmet Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", Belleten, c. LXVII/250, Ankara, 2003, s. 911-948.

hareketlerini kuvvetlendirmek adına, bu işbirliğine kayıtsız kalmamışlardır. Zaten Jön Türkler örgütlenme noktaları olan Makedonya’da benzer bir destek arayışı içerisinde olmaları bu işbirliğini daha da kolay kılması düşünülse de, bu durum hiçte sanıldığı kadar zahmetsiz olmayacaktı. Bu sürecin ilk evrelerine baktığımızda, II. Abdülhamid’in istibdat rejimine karşı ortak bir mücadele zemini oluşturmak üzere, hiç de kolay olmayan bir temas arayışının varlığı göze çarpmaktadır. Farklı dönemlerde yapılan görüşmelerde ortak bir yol benimsenerek II. Abdülhamid’in tahttan uzaklaştırılması yönünde bir hareket programı belirlenmiştir. Ancak bu işbirliği muhtelif sebeplerden dolayı Meşrutiyet ilanı sonrasında çok geçmeden yıkılmıştır⁷⁹.

Diğer taraftan destek arayışında olan komiteler Müslüman halkın bulunduğu alanlarda zararlı faaliyetlerini devam ettirmekte, hatta buralarda katliamlar birbirini takip etmekteydi. Her ne kadar bu katliamlara karşı devlet önlem almış olsa da bu tedbirlerin uygulanmasında yetersiz kalacaktır. Devlet, bu durum karşısında halkın desteğine ihtiyaç duymakta ve hatta yerel halktan gelecek destekleri düzenli bir hale getirmek adına çalışmalar başlatacaktı. İşte bu politikaların geliştirilmesi ve katliamların önlenmesi adına Hamidiye Alayları adıyla anılacak yerel birlikleri tesis edecektir. Belirlenen bu iç politika ile Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olunmaya çalışılmıştır⁸⁰. Ancak bu durum Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın yanında savaşa dâhil olması ile olaylar daha da içerisinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Çünkü Ermeni ayrılıkçı hareketleri bu dönemde daha da artacaktır. Bu ayrılık hareketlerin destek ayağı olan büyük devletlerde, Osmanlı-Alman ittifakını bahane ederek süregelen desteklerini şiddetli bir şekilde arttıracaktır.

Bu devletlerin desteklerini imparatorluğun her alanında görmekle beraber yoğun şekilde Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelere yakın olmasına dikkat edilmiştir. Devlet, bütün bunlar ile baş edemeyeceğini anladığı vakit farklı çözüm yolları izlemek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915 toplu halde bulunan Ermenilerin zararlı etkilerini azaltmak için değişik alanlara göndermeyi kalıcı bir çözüm yolu olarak belirleyecektir. Eğer bu sağlanabilirse Ermenilerin zararlı

⁷⁹ Ermeni komite ve Jön Türkler arasındaki iş birliği aşamaları ve sonuçları için bkz. Arsen Avagyan-Gaidz F.Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, çev. Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, İstanbul, 2005.

⁸⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları*, çev. Renan Akman, İstanbul, 2013.

faaliyetlerinin etkisini ortadan kaldırmayı umuyordu⁸¹. Ancak alınan bu karar bütün Ermeni milletini kapsamayacak sadece zararlı faaliyetlerde bulunanlar zorunlu tutulacaktır. Bu sayede toplum içerisinde sadece zarar verenler uzaklaştırılmış olacaktır. Hatta daha özeldir Ermeniler zararlı olsa da sağlık durumu uygun değilse bu kanundan muaf olacaktır⁸². Yine gönderilen Ermenileri yol güzergâhında saldırıya uğramamaları, mal ve can güvenliğinin sağlanması adına tedbirlerin alınması için talimatnameler yollanmış, bu talimatlara uymayanların derhal Divan-ı Harbe sevk edilmesi emredilmiştir. Bunun yanında, giden Ermenilere gidecekleri mahallerde kendilerine arazi temini ile geçimlerini sağlayacak ihtiyaçları temin edilecekti. Geride bıraktıkları eşyalardan taşınanlar kendilerine ulaştırılacak, taşınmayanlar ise satılacak bedelleri kendilerine iletilecektir⁸³. Ancak bu durum umulan faydadan çok zarar getirmiştir. Çünkü belirlenen bu politika istenilen sonucu vermeyecekti.

Ermenilerin ayrılıkçı tutumları savaşın sonuna kadar aynı şekilde devam etti. Genel savaşı İttifak Devletleri'nin kaybetmesiyle Osmanlı Devleti de ağır antlaşmalar imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmalar ile Ermenilerde istedikleri projeleri hayata geçirme fırsatı buldular. Böylelikle sürdürdükleri ayrılıkçı hareket sonuçlandırabilmek adına önemli bir fırsat elde etmişlerdir. Bu antlaşmalardan ilki olan Mondros Ateşkes Antlaşması, Ermenilerin devlet kurabilmesiyle alakalı önemli maddeler vardı. Ermeniler ile ilgili hükümler şunlardı:

Müttefik savaş esirleri ile gözetiminde veya esir Ermenilerin tamamının İstanbul'da toplanması ve bunların koşulsuz olarak Müttefiklere teslim edilmesi (md. 4).

Kuzey Batı İran'da gecikme olmaksızın savaş öncesi sınırların gerisine çekilmesi için daha önce verilen emrin uygulanması; Kafkasların bir bölgesinin Türk birliklerince boşaltılması daha önce emrolunmuştu; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılması oradaki durum Müttefiklerce incelendikten sonra gerekli görülenin yapılması (md. 11).

⁸¹ Gürün, Ermeni Dosyası, s. 304-305.

⁸² Bunun yanında 15 Ağustos 1915 tarihli bir belgeye göre de Ermeni mebus, memur, asker ve zabıt olanların ailelerinin de sevkıyatı yasaklanmıştır. Askeri imalathanelerde çalışan Ermeniler ile güçsüz, sakat, âmâ insanlar da tehcirden muaf tutulmuştur. Müslüman olan Ermenilerde yine tehcirden muaf olabilecekti. Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, s. 1.

⁸³ Gürün, Ermeni Dosyası, s. 311-312.

“Altı Ermeni Vilayeti”nde karışıklık çıkarsa; Müttefiklerin, bu vilayetlerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkının ellerinde olması (md. 24).

7., 10. ve 15. maddelere ek olarak yani (I) stratejik açıdan önemli buldukları yerler; (II) Toros tünel sistemi ve (III) bütün demiryollarının denetim açısından subaylarının yerleştirilmesi taleplerinden başka, "Sis", "Haçin", "Zeytun" ve "Ayıntap" şehirlerinin de Müttefiklerce işgalinin istenmesi⁸⁴.

Görüldüğü gibi Ermeniler savaş öncesi ve esnasındaki davranışlarını devam ettirmiş, büyük devletlerin garantörlüğü altında bir Ermeni Devleti kurma aşamasına gelmişlerdi. Geriye sadece antlaşma maddelerinin tatbik edilmesi için uygun ortamın oluşmasını sağlamak kalıyordu. Bunun için Ermeni çeteleri halka ağır katliamlara devam etmekte, halkı gerek göçe zorlamakta ve gerekse katliamlar sayesinde nüfus çoğunluğunun oluşturulmasını hedefliyordu. Buna karşılık Müslümanlardan gelecek olası bir tepki, işgal için ortam hazırlayabilecekti. İşte böyle bir ortamda Ermenilerin faaliyet gösterdiği bir diğer alan ise, Paris Barış Konferansı olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin getirdiği durumun daha da somutlaştırılmasının zamanı artık gelmişti.

Bu sebeptendir ki bütün gözlerin Paris'te toplanan barış konferansına ve oradan çıkacak kararların uygulanmasına çevrilmesi doğaldır. Meydana gelen bu gelişmeler, Paris'te Müttefiklerin Türkiye için sözde barış senaryolarının esasında son derece adaletsiz olacağını ve o nedenle hiçbir koşulda kabulü de mümkün olmayacak şartların oluşturulacağını kestirmek hiçte zor bir durum değildir⁸⁵. Zaten konferanstaki gelişmeler iddia edilen durumu kanıtlar niteliktedir. Paris Barış Konferansı'ndaki görüşmelerde daha önceleri destekçisi olan Rusya'nın yerine bu sefer Ermenileri, İngilizlerin yanısıra Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa da destekler durumdaydı.

Paris Barış Konferansı'nın sonunda Osmanlı ile galip devletlerarasında Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti'nin her alanı paylaşıldığı gibi Ermeniler içinde paylaşım alanı Mondros Mütarekesi ile öngörülen şartlar daha somut hale getirilmiştir⁸⁶. Ancak Sevr Antlaşması hiçbir zaman uygulama alanı bulamadığı gibi Ermenilerin bu alandaki teşebbüsleri de hiç zaman gerçekleşmeyecekti.

⁸⁴ Hikmet Özdemir, Mondros'tan Lozan'a Ermeni Uyraklı Sorunu, Ankara, 2010, s. 17-19.

⁸⁵ Özdemir, Mondros'tan Lozan'a Ermeni Uyraklı Sorunu, s. 29.

⁸⁶ Ermenilerin Sevr Antlaşması'ndaki durumunun detaylı değerlendirmesi için bkz. Hikmet Özdemir, Mondros'tan Lozan'a Ermeni Uyraklı Sorunu, s. 33-45; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 354-362.

Sevr antlaşmasında belirlenen Doğu Anadolu bölgesini işgal emelindeki Ermeni ordusu Kazım Karabekir'in komutasındaki ordu tarafından yenilgiye uğratılmış ve bölgedeki Ermeniler Anadolu'nun doğusundan uzaklaştırılmıştır.

Gümrü Antlaşması'yla kesin bir şekilde Ermenilere üstünlük sağlanmış ve Milli Mücadele yıllarında Doğu Cephesi böylelikle güvence altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun zamandır uğraştığı Ermeni Sorunu Doğu Cephesindeki son karşı harekâtle burada sonuçlandırılmış oldu⁸⁷. Ancak Ermeniler ile mücadele sadece Doğu Cephesi'nde değil Anadolu'nun diğer alanlarında da oldu. Güney Cephesi'nde Fransız ordusu içerisinde de Komitacı Ermenilerin olduğu göze çarpmaktaydı. Yine burada da diğer alanlarda yaptıkları fenalıkları sürdürmekteydiler. Halkın yürüttüğü başarılı Kuvay-ı Milliye hareketi ile Komitacı Ermeniler burada da hüsrana uğratılmışlardır.

Ermeniler ile savaş sonrası diplomatik ilişkileri bu seferde, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nda görülmektedir⁸⁸. Bu antlaşma Sovyet Rusya kontrolündeki Kafkas ülkeleri olan Ermenistan,⁸⁹ Azerbaycan⁹⁰ ve Gürcistan⁹¹ ile Türkiye arasında yapılmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye'nin bugünkü sınırları çizilirken doğu ile alakalı yeni bir değişiklik söz konusu olmayacaktır.

Lozan Konferansı öncesinde Anadolu'da kalan Komitacı Ermeniler, Anadolu coğrafyasında işgalci durumundaki Yunan ve Fransız ordularını desteklemektedirler. Bu hareketlenme içerisinde bazı dönemlerde ordu içerisinde Müslüman köy ve kasabalarını yakmaktan, tahrip etmekten geri durmamışlardır. Fransız ve Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi ile birlikte onlarda orduları takip ederek ülkeyi terk

⁸⁷ Gürün, Ermeni Dosyası, s. 366-395.

⁸⁸ Kars Antlaşmasında Ermeniler ile alakalı durumların geniş bilgi ve tahlili için bkz. Özdemir, Mondros'tan Lozan'a Ermeni Uyraklı Sorunu, s. 49-56.

⁸⁹ Gümrü Antlaşması imzalandıktan iki gün sonra Rus Kızıl Ordusu Ermenistan'ı işgal etmiş ve Ermeniler Sovyet Rusya'nın kontrolünde özerk bir devlet haline gelmiştir. Enis Şahin, Sınır ve Diplomasi Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri (1918), İstanbul, 2005, s. 334.

⁹⁰ 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal eden Kızıl Ordu parlamento ve hükümeti feshederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son verdi ve 28 Nisan'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. İki yıl sonra (12 Mart 1922) Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi olan Azerbaycan, daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyetten biri haline geldi (5 Aralık 1936). Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. IV, Ankara, 1991, s. 320.

⁹¹ Gürcü Hükümeti'nin 17 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile anlaşması Kızıl Ordu'nun Batum'u işgal etmesinin önünü açtı. Selçuk Ural- İrfan Tokgöz, "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Gürcistan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991 – 2004)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, Kars, (İlkbahar) 2011, s. 116.

etmişlerdir⁹². Süregelen bir Ermeni problemi Osmanlı Devleti için burada son bulmuş olsa da yeni kurulan devlet için problemler henüz bitmemiştir. Daha önceleri büyük devletlerin desteği ile sürdürdükleri mücadeleyi diplomatik sahaya aktararak Lozan Konferansı'nda da bu tutumlarını devam ettirmişlerdir. Ancak şurası bir gerçek ki yıllarca komitacıların sürdürdükleri mücadeleden sadece Müslüman olan halk değil Anadolu coğrafyasındaki Ermenilerde büyük zararlar görmüştür.

1.3.2. Rumlar

Doğu Roma'nın ayrılmasından sonra;⁹³ “Romalı, Roma'ya mensup” anlamındaki Romaio isminin Arapçaya geçmiş şekli olan Rum kelimesi, Arap-İslam kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslam topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır⁹⁴. Daha sonraları Doğu Roma'nın sahip olduğu topraklar özellikle Anadolu toprakları “Rum” ismiyle anılmıştır.

Belirtildiği üzere henüz bir uç beyliği olan Osmanlıların, ilk komşuları Rumlar olacaktır. Uç beyliğinden beyliğe, sonraları devlet olma aşamasından itibaren Rumlar, Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim vatandaşlar olarak statülerini devam ettirdiler. Yine Rumlar da Osmanlı Devleti bünyesindeki diğer milletler gibi hoşgöründen nasiplenerek kültürel hayatlarını korumuş, dini görevlerini devlet garantisıyla yerine getirmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u fethetmeden önce İstanbul'da yaşayan halka her alanda güvence vermiş ve hatta fetihten sonra bunun bir göstergesi olarak Gennadios millet başı olarak Patrik ilan edilmiştir. O zamana kadar İmparatorun emrinde dinî bir güç olan Patriklik, şimdi Sultan'ın koruyuculuğunda, kendi dinsel topluluğunun birçok dünyevî işlerinin de tartışılmaz yönetici gücü olmuştur. Vergiden muaf olan kilisenin hakları, Bizans'ta olduğundan daha ileri bir noktaya ulaşmıştır. Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup Sırp, Romen, Bulgar, Ortodoks Arnavut ve Arap gibi Hristiyan toplulukların dini liderliğinin yanında Rum Patriği, diğer dini

⁹² Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 497.

⁹³ Zafer Çakmak, Batı Anadolu'da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2004, s. 1.

⁹⁴ Casim Avcı, “Rum” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. XXXV, Ankara, 2005, s. 222.

liderler arasında da protokolde en önde yer alırdı⁹⁵. Rumlar açısından bir diğer önemli ayrıcalık ise, İstanbul'daki Fenerli Rumların, yabancı dil bilmelerinden dolayı, Divanı Hümayun'da tercüme işlerinde görevlendirilmeleridir. Rumlara verilen bu özel statü ile dışişlerinde Reisülküttab'ın en yakın çalışma arkadaşları konumuna ulaşmışlardır⁹⁶. Sağlanan bu avantajlar; Rumların rahat bir yaşantı sürmesinde büyük kolaylıklar sağlamanın yanısıra, Bizans yönetiminden ve Balkanlardaki prensliklerin savaşlarından bunalan halkın, Osmanlı yönetimi altında huzura kavuşmuşlardır. Avrupa'da meydana gelen din çatışmaları Osmanlı Ortodokslarını etkilemediği gibi, benzer bir şekilde gelişimlerini sürdürerek, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bir problem olmadan Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldılar⁹⁷.

Fransız İhtilali, diğer milletleri etkilediği gibi Rumları da derinden etkilemiştir. Balkan uluslarının en önemli destekçisi durumunda bulunan Ruslar, Balkan politikasını etkili kılmak adına bu ihtilal hareketinden sıkça faydalanarak Rumları da benzer şekilde etkilemiştir. Zira Rusların Mora'ya yönelik ilgileri, daha öncelerine 1768-1774 Osmanlı- Rus savaşlarına dayanmaktaydı. Rus Kraliçesi II. Katerina Mora'ya bir takım kimseler yollayarak, Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunmalarını sağlamıştı. Bu emellerin sonucunda küçük çapta da olsa isyan hareketleri halihazırda meydana gelmekteydi⁹⁸. Burada ortaya çıkan ayaklanmalarda Ruslar kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da kışkırtıcı etkileri de söz konusuydu. Çünkü her iki devlet Grek Projesi üzerinde ortak bir politika belirlemişlerdi⁹⁹. Bu doğrultuda kontrollerinde kurulacak bir devletin yöneticileri Eski Bizans mirasçıları olduğunu iddia eden Yunanlar olabilirdi.

Rum isyanının sebepleri sadece büyük devletlerin kışkırtması sonucu değil, edebiyatta, sanatta ve bilimde antik Yunan etkisinin hissedilmesi de onları isyana, bağımsızlık fikrine sürükleyen unsurlardandı. Zaten Avrupa'da meydana gelen Rönesans

⁹⁵ Çakmak, Batı Anadolu'da Rumların Faaliyetleri... , s. 8.

⁹⁶ Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) , İstanbul, 2010, s. 256.

⁹⁷ Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 86-140.

⁹⁸ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarih, s. 256-257.

⁹⁹ Bu projenin temel amacı, İstanbul ve Boğazlar üzerinde Rus nüfuzunu tesis etmektir. Rusya'nın Avusturya ile birlikte Osmanlı Devletine karşı bu maksatla ittifak kurduğu görülmekteydi. Osmanlı-Fransız savaşı ile Rusya bu politikada değişikliğe giderek, Rusya, Osmanlı Devleti'nin yanında Fransa'ya savaş açtı. Bu ittifak ile Ruslar boğazlardan sekiz yıl geçme hakkını kazandı. Bu yolla Ruslar Osmanlıyı başka devletlerle paylaşmaktansa kendi başına padişahı kontrol etmeyi politikasına uygun gördü. Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, s. 205-206.

hareketleriyle Avrupalı aydınlar Antik Yunan'ı daha yakından tanımış, bu da Yunan Medeniyeti'ne karşı yeni bir dostluk ve hayranlık hissinin oluşmasında etkili olmuştur. Yunanlı aydınlar Avrupa'da yayımladıkları gazete, dergi ve politik eserlerinde Yunan bağımsızlığını işlemeye, Avrupalı aydınların yardımlarını istemeye başladılar. Hatta bu doğrultuda Avrupa'da "Yunanları Sevenler Cemiyeti"ni kurdular. Böylelikle Avrupa'ya mal edilecek bir hareketin başarıya ulaşması daha kolay olabilecekti¹⁰⁰. Tasarladıkları bu fikir hareketlenmelerini devlet içerisinde sahaya aktarmak adına bir komite yapısı olan Filikieterya Cemiyeti'ni bu doğrultuda kuracaklardır¹⁰¹.

Bu cemiyet 1814 yılında Odesa'da Nikolas Skouphas, Emanuel Ksanthos, Anastosyon Çakalof adlı ikisi Rum biri Bulgar olmak üzere üç kişi tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet kuruluşundan çok kısa bir zaman sonra İstanbul, İzmir, Sakız, Bükreş, Yaş, Yanya ve Triyeste gibi önemli şehirlerde şubeler açtılar. İlk amaçları Mora'da bağımsız Yunanistan'ı kurmak, sonraki adımda ise Megali İdea denilen büyük Yunanistan'ı yani Eski Bizans'ı diriltmek istiyorlardı.¹⁰² Yine bu cemiyetin bir yardımcı kolu sonraları devamı niteliğinde olan Kordos Cemiyeti de bölgede isyan çıkarmak için faaliyet göstermektedir¹⁰³.

Cemiyet başkanı İpsilanti (Ypsilanti) tarafından ilk olarak isyan hareketi Eflak ve Boğdan'da ortaya çıktı. Bir müddet Rumların bölgede yürütmüş olduğu kötü yönetimden kaynaklı olarak Romenler tarafından umulan destek sağlanamamış ve ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zaten İpsilanti'nin adamları Romen lider Vladimirescu'yu öldürmesi bölge halkını kendilerine yönelik tepkilerini giderek arttırması sonucunda karşı bir ayaklanma zuhur etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ordularının bölgeye hâkim olması zor olmadı¹⁰⁴. Ancak burada kontrol edilen ayaklanma diğer şubeler vasıtasıyla tekrar edilmekteydi. Bu sefer isyan yeri iyi tasarlanmış ve Eflak-Boğdan eyaletlerinin aksine Rum nüfusunun yoğunlukta olduğu

¹⁰⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul, 1995, s. 138; Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarih*, s. 257-258.

¹⁰¹ Bu cemiyetin adı daha sonra 1894'te Etniki Eterya adıyla değiştirildi.

¹⁰² Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 138. Cemiyet hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Necla Günay, "Filik-i Eterya Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. VI/1, Ankara, 2005, s. 263-287.

¹⁰³ Ö. Kürşad Karacagil, "Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, c. CV/207, İstanbul, (Kasım-Aralık) 2013, s. 451-464.

¹⁰⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 139-140; Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih*, s. 261.

Mora, isyan için uygun bir alan olacaktır. Bunda umulan fayda, isyan hareketine daha fazla taraftar toplanması olacaktır.

Mora'da başlayan isyan hareketinde Rumlar, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak adına sadece halk desteği aramamakta, hareketlerine kuvvet kazanmak düşüncesiyle Avrupalı devletlerin yardımına da başvurmaktaydılar. Ancak bu devletler Dörtlü İttifak Antlaşmaları gereğince bundan uzak dursalar da, Rusya'nın Balkanlarda güçlenmemesi adına, Yunanistan'ın kendi destekleriyle bağımsız olmasını istiyorlardı. Bu yolla Mora İsyanına ilk etapta uzak duran İngiltere sonradan isyana destek vermeye karar vermiştir. Aksi takdirde Mora İsyanı, Rusya'nın desteği ile başarıya ulaşırsa Rumların, Ruslara minnettar olması, Rusların Akdeniz'e kadar inmesini sağlayabilirdi. Bu da İngiltere için şüphesiz ki son derece tehlikeli bir durumdu¹⁰⁵.

Devam eden bu olaylar ve büyük devletlerin siyasi çıkarları, kendi aralarında bir antlaşma yapmalarını kolaylaştırdı. 6 Temmuz 1827'de yapılan Londra Antlaşması'na göre bağımsız Yunanistan kurulacaktır. Bu tasarı, bir nota ile Osmanlıya bildirilecek, eğer kabul edilmezse; Osmanlıya karşı asiler desteklenecek, silah zoruyla bu durum kabul ettirilecektir. Osmanlı Devleti bu antlaşmayı kesin şekilde reddetmesine karşılık müttefik bir donanma Navarin'de Osmanlı donanmasını yok etti. Navarin baskını, Mora İsyanı'nda Osmanlı Devleti'ne büyük zarar verdiği gibi isyanın başarıya ulaşması da kesinlik kazanacaktır. Ancak Osmanlının zararı sadece burayla kalmayacak, Ruslar 1829'un bahar aylarında Osmanlı topraklarını işgal edecekti. Bu işgal ile savaşa dâhil olan Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi olarak daha önce antlaşma maddeleri Ruslar tarafından hazırlanan Edirne Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Yunanistan'ın bağımsızlığı tanındığı gibi, Sırlara ve bunun yanında Eflak ve Boğdan'a bir takım ayrıcalıklar verilecektir¹⁰⁶.

Yunanistan davası burada bir başarı kazanarak Megali İdea'nın birinci ayağı olan bağımsız devlet kurma hedefini gerçekleştirilmiştir. Geriye artık bu hedefe ulaşacak diğer uygulamalara ağırlık verilmesi kalmıştır. İlk etapta ülkenin kalkındırılması ve sonrasında yayılmaya geçilmeliydi. Ancak Yunanistan'ın gerçekleştirmek istediği hedefleri açıklamak, bu çalışmanın konusu dışında bulunduğundan, burada konuyla

¹⁰⁵ Armaoğlu, 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 263-275.

¹⁰⁶ Uçarol, Siyasi Tarih, s. 143-52.

ilgili birkaç eserin verilmesiyle iktifa edilmiştir¹⁰⁷. Müteakiben Osmanlı Devleti'nde kalan Rum nüfusunun durumu üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin, Yunan isyanından sonra kendi bünyesinde kalan Rum nüfusuna karşı bakış açısında herhangi bir değişiklik olmadığı gibi devletin yüksek rütbelerinde Rumların görevlendirilmelerine devam edilmiştir¹⁰⁸. Yine eskiden olduğu gibi Osmanlı bünyesinde kalan Rum nüfusunun yaşam alanları olarak genellikle sahil kesimleri göze çarpmaktadır¹⁰⁹. Yani hayatlarını eskiden olduğu gibi sürdürdükleri gibi din işleriyle sosyal hayatlarının düzenlenmesinde Patrikhane yine öncülük etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde milliyetçi ayaklanmaların önlenmesi için yapılan hukuksal çalışmalar Rum vatandaşları da kapsamaktaydı. O döneme kadar Rum Patrikhanesi, Ortodoks Rumların dini, hukuki bütün işlerini yürütüyor ve hem giderlerini karşılamak, hem de okul ve kiliseleri desteklemek üzere vilayetlerdeki kocabaşlar aracılığı ile topladığı ağır vergilerle, esasında Ortodoks halkını eziyordu. 1857 yılında, bu duruma son vermek amacıyla Babıâli, Patrikhane'nin Rum Ortodoks halkı üzerindeki baskısından rahatsız olduğunu açıkça belirtti. Yapılan çalışmalar sonucunda yeni bir düzenleme yapılarak, 1862 yılında Rum Milleti Nizamnamesi ilan edilmiştir.

Nizamname; patriğin seçimi ve yetkisi ile meclislere, metropolitlere, mahkemelere, okullara ve mali yönetime ait çeşitli hükümleri içermekteydi. Patrik, uhrevî ve cismani bir başkan olarak Ortodoks Hristiyanların dünyevi ve ruhani sorunlarında nizamname hükümleri içinde söz sahibi olacaktır. Elbette yeni yapılan düzenlemeler Patriklik

¹⁰⁷ Megali İdea için özellikle Batı Anadolu'da ciddi bir etkinlik alanı oluşturulmuştur. Bölgede Etniki Eterya Cemiyeti propagandalarda bulunmaktaydı. Bu propaganda da amaçları ise, İzmir merkez olmak üzere Bandırma'dan Fethiye'ye uzanan kıyı şeridinin Yunanistan'a ilhakı edilmesiydi. Yine bu ideal doğrultusunda Ege Adaları ve bir Pontus Hükümeti kurulmasını hedeflemekteydiler. Bu konu hakkında daha detaylı bkz. Oğuz Kalelioğlu, "Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 61, (Mayıs) 2008, s. 105-123; Outkou Kırılı Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü- Megali İdea", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:61, (Güz) 2010, s. 401-424; Salahi R. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, Ankara, 2014.

¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'ndeki Rumların görevlendirmeleri için bkz. R. Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 227-228, 306-307.

¹⁰⁹ Rum milleti teşkilatında ruhani meclis, karma meclis ve umumi meclis adıyla üç meclis bulunmaktaydı. Ruhani meclisin görevi, piskopos, vaiz ve rahiplerin tayinlerini yapmak ve Rumlara ait manastırlarının yönetimini yürütmektir. Bu yetkilerin düzenlenmesi yanında; Patrikhanenin, halka baskı aracı olarak kullandığı yetki mekanizmaları da ellerinden alınacaktır. Şöyle ki din adamlarından ölenlerin varisi olsa dahi Patriklik ölenlerinde mallarına el koyuyordu. Babıâli buna bir kısıtlama getirdi. Patrikhane sadece vârisiz ölen din adamlarının mallarına el koyabilecektir. Bunun yanında Patrikhane'nin halktan gelen şikâyet mektuplarına müdahalesi ve kilisedeki çatışmaları kontrol edeceğini açıkladı. Zafer Çakmak, Batı Anadolu'da Rumların Faaliyetleri (1919-1922), s. 34.

tarafından memnuniyetsizlikle karşıladı¹¹⁰. Çünkü Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden itibaren gelen ayrıcalıkları bırakmak istemediği gibi bu konuda birçok defa şikâyetlerini Babıali'ye iletmekteydiler. Hatta bazı dönemlerde talepleri karşılanmayınca istifaya kadar gidebiliyorlardı. Ancak yapılan bazı değişikliklerle bu düzenlemeler yapısını koruyarak devam etti.

Yapılan vatandaşlık düzenlemelerinden faydalanan Rumlar diğer milletlerde olduğu gibi Mora'daki ırkdaşlarının izlediği yolu tutmak istiyorlardı. 1894 yılında bazı Yunan yüksek rütbeli subayları Ulusal Dernek (Etniki Eteria) adlı bir örgüt kurdular. Bu örgüt ile amaçlarını 1896'da şöyle açıklıyordu: Greklerin birleşmesini, özgürlüğe kavuşmasını ve ilerlemesini sağlayarak sonraları da küçük Yunanistan'ı geliştirmek daha yüce bir Yunanistan kurmak için çalışmak şeklinde ilan ettiler. Bu örgüt zamanla hükümet içerisindeki ve dışındaki kimi yüksek rütbeli devlet adamlarını üye yaptılar. Örgütün epeyce parası vardı ve bunu da kimi Rum dostları ve tüccarlarından temin etmekteydiler. Zamanla kapsamlı bir örgüt haline gelen bu kuruluş sonraları amaçlarını gerçekleştirmek adına kimi Rumları taraflarına çekmeye çalışmış, ikna edemediklerini de ölüme varan cezalandırmalara maruz bırakmıştır. Bu sıralarda başlayan 1897 Osmanlı-Yunan savaşında etkin rol oynayan Rumlar, gerek bu cemiyetin aracılığıyla gerekse kendi çabalarıyla savaşta, Yunan ordusu menfaatine mücadele etmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti buna karşılık kötü bir muamelede bulunmamış, sadece savaşa katılanların Osmanlı uyrukluğunu seçmede zorunlu kılmıştır¹¹¹. Bu savaşla başarısız olan Rumlar hedeflerine farklı bir yolla ulaşmaya çalışacaklardır. Bu fırsatın henüz daha örgütlenme aşamasında olan Jön Türkler ile oluştuğunu söylemek mümkündür.

Jön Türkler ile beraber çok uluslu İmparatorluğu modernize etmeyi denerlerse, Rum elit yeniden güçlenecek; devleti yönetecek ve eski Bizans İmparatorluğu'nun birçok özelliklerini geri getireceklerdi. Böylelikle Osmanlı içerisindeki Rum unsurlar Osmanlı Devleti'ni yıkmak yerine yeniden kendi istekleri doğrultusunda kurmak niyeti ile

¹¹⁰ Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları... , s. 170-171; Cenk Reyhan, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", Belgeler, c. XXVII/31, Ankara, 2006, s. 43.

¹¹¹ R.Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 316-318.

hareket etmeye başladılar. Elbette ki istedikleri Megali İdea, bu haliyle de sonuca ulaşmış olacaktır¹¹².

İttihat ve Terakki adıyla bir örgüt kuran Jön Türkler yurt dışında çok fazla Rumlarla yakın durmazken, ekseriya Rumlarla Selanik bölgesinde ilişkilerin kurulduğu görülmekteydi. Ancak burada İttihat ve Terakki'nin Rumlarla ilişki kurması hem Patrikhane hem de Yunan Hükümeti tarafından istenmemekteydi.

Yunan Dışişleri Bakanı Georgios Baltatzis, 10 Temmuz 1908 tarihinde Yunan konsoloslarına gönderdiği bir yazıda Rumların, Jön Türk aktivitelerine katılımının engellenmesi istendi. Çünkü ona göre bu birliktelik Rumlara felaket getirebileceği gibi Abdülhamid'in düşmesi Yunan ulusal çıkarlarına zararlı olabileceğinden çekinmekteydi¹¹³. Patrikliğin çekindiği durum ise; İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Lowther, 28 Eylül 1908'de İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği gizli yazıda bu konuda şu yorumu yapmıştı: *"İmparatorluğun biraz huzursuzluk hisseden Rum ve öteki ulusal milletlerini esinlendirmiş olan tüm Osmanlı uyruklarının eşit hakları, onların eski ve geleneksel ayrıcalık haklarını tehdit etmektedir."* Şeklindeki ifade, Ekumenik Patrik tarafından, ülkede yeni bir rejim kurulmasına tepki gösterilmesine sebep olmuştur. Çünkü padişahın tüm uyrukları arasında eşitlik kurulduğunu açıklayan bildirisi, Patrikhane'nin geleneksel özerklik ve ayrıcalık haklarına karşı bir tehlike olarak görüyordu.

24 Temmuz 1908 de II. Meşrutiyet ilanına kadar, Rumlar ve Jön Türklerin beraberliklerinde çok belirgin ayrılıklar mevcut değildir. Ancak 1909 yılında İttihat ve Terakki Fırkası azınlıklarla görüşerek Osmanlılığı gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Bu nedenle Haziran ayında, azınlıkların siyasi ve kültürel özerkliklerini kırmak ve eğitim gibi konuları devletin denetimi altına almak için meclise yasa tasarıları sunmaya başlayarak, okullar vasıtasıyla tek bir Osmanlı kültürü sağlanmayı düşünmüşlerdi. Rumlarla İttihat ve Terakki'nin ayrılığı en belirgin şekliyle burada başlamıştır¹¹⁴. Ülke yönetimine hâkim olan unsurlar ile vatandaşları arasında buna benzer gelişmeler yaşanırken I. ve II. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti Balkanlarda elinde bulunan son topraklarını da kaybetmiştir.

¹¹² R.Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 319.

¹¹³ Hasan Taner Kerimoğlu, İttihat- Terakki ve Rumlar (1908-1914), İstanbul, 2009, s. 45-46.

¹¹⁴ R.Sonyel, Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 321-324.

Balkanlarda meydana gelen toprak kayıpları Osmanlı Devleti sınırlarındaki gayrimüslim nüfustan çok büyük kısmını yitirmesine sebep olmuştur. Bu kayıpların Batı Trakya’da toplam nüfusun % 69’una karşılık gelmekteydi. Geriye kalan, yani kaybedilmeyen nüfusta burada göçe zorlanan Müslüman halktır. Balkan Devletlerinin burada sağlamak istedikleri tek tür millet yapısı için göçe zorlamanın dışında Müslüman köyler yakılmakta, katliamlara maruz kalmaktaydılar. Bunun için bir nüfus mübadelesine karar verilmiş, ancak I. Dünya Savaşı’nın başlaması mübadelenin aksamasına sebep olmuştur¹¹⁵. Bu durum ile Osmanlı sınırları içerisinde gayrimüslim nüfusun yoğunluğu azalırken haliyle Müslüman halkın yoğunluğu artmaktaydı. Bu durum genel olarak nüfusu etkilediği gibi içerisinde büyük bir Rum nüfusunda sınırlar dışında kalmasına neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın yanında dâhil olan Osmanlı Devleti yenik ayrılmış, son olarak 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesi ile savaştan çekilmişti. Bunu takip eden zaman diliminde 18 Ocak 1919 tarihinde yenilen devletlere çizilen kaderin kabul ettirilmesi için Paris Konferansı toplanmıştır¹¹⁶. Bu konferansta İngiltere ve Fransa kendilerinin savaştan galip çıkmasını sağlayan diğer unsurları saf dışı bırakmak için bazı manevralarda bulundular. Wilson ilkelerinin etkisiz hale getirilmesinin yanında İtalyanlar da savaş öncesinde kendilerine vaat edilen toprakları alamayacaktır¹¹⁷. Büyük devletler bu savaşta Batı Anadolu’da güçlü bir İtalya’nın olmasındansa güçsüz bir Yunan hâkimiyetini daha ehemmiyetli gördüler. Zaten Yunan heyeti konferansta gerçek dışı savunmaları da Batı Anadolu’nun Yunanlara bırakılmasını daha uygun hale getirecekti. Yapılan paylaşım sonrası Yunanlar 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’i işgal etti¹¹⁸.

İzmir’i işgal eden Yunan birlikleri burada beklemeksizin derhal Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Bu şekilde Yunanlar, 17 Mayıs ile 12 Haziran aralığında, Urla, Çeşme, Manisa, Aydın, Ayvalık, Tire, Nazilli, Turgutlu ve Bergama’yı işgal etmişlerdir.

¹¹⁵ Kerimoğlu, İttihat-Terakki ve Rumlar, s. 348-350.

¹¹⁶ Ercan Haytoğlu, “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. V/12, İzmir, (Bahar) 2006, s. 47-48.

¹¹⁷ Margaret Macmillan, Paris 1919 (1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi), çev. Belkıs Dişbudak, Ankara, 2004, s. 418.

¹¹⁸ Yunanların Büyük Devletleri ikna etmesi ve Anadolu’yu işgal aşaması için bkz. R.Sonyel, Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 401-448.

Ayrıca 16 Mayıs'ta sayıları 800'ü bulan Rum çeteleri Müslüman köylerine saldırarak, yakıp-yıkmaya ve yağmalamaya başladılar¹¹⁹.

Anadolu'nun Yunanlarca işgal edilmeye başlanması Anadolu'daki Rumları da harekete geçirmiştir. Buradaki Rumlar özellikle Yunan ordusunun ilerleyişini kolaylaştırmak için propagandalara katılmakta, yüz yıllardır birlikte yaşadıkları komşularına saldırmakta ve gerektiğinde Ermeniler ile ortak hareket etmekteydiler¹²⁰. Ancak burada hesaba katılmayan bir mesele vardı ki, o da Osmanlı Tarihi'nde hiçbir zaman olmadığı kadar Türk milliyetçilik duygularının harekete geçmesidir. İzmir'in işgali hâlihazırdaki bu duyguların harekete geçirmede son derece etkili olmuştur¹²¹.

Yine Patrikhane, Anadolu işgalinde bulunan Yunanların propaganda merkezi durumuna gelmiş, bu propaganda hareketlerinin şiddetlenmesi, Atina eski Başpiskoposu olan Meletios'un usulsüz bir şekilde Patrik olarak seçilmesi de önemli bir etki yaratacaktır. Meletios, Osmanlı uyruğu olmadığı için kanunlara göre Patrik olması mümkün olamayacağı gibi Meletios'un bu makama getirilmesi elbette bir projenin sonucundaydı. Bu patrik mevcut durumdan faydalanarak Anadolu coğrafyasındaki Yunan ordusu lehine kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmaktaydı. Zira Meletios, yaptığı propaganda hareketinde İngiliz desteğini çok etkin bir şekilde kullanacaktır¹²². Bu propaganda hareketlerinin temelinde Anadolu'nun işgal edilmesi meselesi olduğu kadar sonraki dönemde kalıcı olmanın şartları da Patrikhane tarafından yerine getirtilmeye çalışılmıştır.

Patrikhane ve ona bağlı Metropolitler, işgallerin kalıcı olması adına çetelere yoğun bir şekilde destek vererek, sürekli olarak adalardan, Yunanistan'dan ve başka alanlardan gelen Rum nüfusunu sistemli bir şekilde işgal alanlarına yerleştirmekteydiler. Elbette bu yerleşilen alanlar işgal sahası olduğu gibi daha önceleri zorla ya göç ettirdikleri ya

¹¹⁹ Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 29-30, (Mayıs-Kasım) 2002, s. 137.

¹²⁰ Hamit Pehlivanlı, "Askeri Polis Teşkilatı Raporlarında Milli Mücadele Sırasında Ermeni-Rum Azınlığın Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (Kasım) 1991, Sayı: 8, s. 675-682; Zafer Çakmak, "Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XVI/2, Elazığ, 2006, s. 403-412.

¹²¹ David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s. 425-426.

¹²² Sonyel, Osmanlı Devletinin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 434-440.

da katlettikleri Müslüman halkının yaşam alanlarından da ibaretti¹²³. Bütün bu Rum faaliyetleri sadece kendi iç dinamiklerinden fayda görmemekte, Anadolu'da kalan veyahut dışarıdan katılan diğer bir halk Ermeniler ile mütemadiyen iş birliği içerisinde oldukları belirtilmişti.

Rum-Ermeni işbirliği beraberliklerini daha da kuvvetlendirmiş ve faaliyetlerini yoğun bir halde yerine getirmektedirler. Rum birlikleri içerisine yerleşmiş olan Ermeni Komiteler, Müslümanlara karşı aynı amaç doğrultusunda hareket etmekteydiler. Bu beraberlik bütün haliyle 26 Ağustos 1922 Büyük Taarruz Savaşına kadar aksamadan devam edecektir. 9 Eylül günü İzmir işgalden kurtulunca, Yunan ordusu çekilirken kendisiyle beraber Batı Anadolu'dan zanaatkâr, esnaf ve elit Rum ve Ermeni aileleri ya gönüllü veyahut zorla Yunanistan'a götürmüştür¹²⁴.

Rum ahalinin durumu Lozan'a gidilen süreçte bu şekilde bulunmaktadır. Asıl itibariyle Lozan'da tartışılan en önemli hususlardan biriside Rumların ve Patrikhane'nin durumu olacaktır.

1.3.3. Yahudiler

Yahudilik, İbrâhîmî geleneğe bağlı monoteist din ailesi içinde yer alan ve bu ailenin en eski halkasını teşkil eden bir inanış şeklidir. Yahudilik, yayılımı ve etkisi açısından bir dünya dini özelliğine sahip olsa da iç dinamizmi açısından hem millî hem evrensel unsurlar taşımakta, inanç sistemi manasında bir din olmanın ötesinde bir hayat tarzını ve dinî-etnik kimliği ifade etmektedir¹²⁵. Tarihi verilerden ziyade Yahudi kutsal metinlerinden yer alan anlatıma dayanan İsrailoğulları'nın ve eski İsrail dininin kökeni Yahudi kabul edilen İbrahim'e (Avraham) dayandırılmaktadır. İbrahim'in Babillerin Ur şehrinde çıkıp Harran'a ve daha sonra Tanrı'nın vahyine muhatap olmak suretiyle Kenan (Filistin) topraklarına göç etmesi, uzun bir süreç sonucunda şekillenmesine rağmen, eski İsrail dininin devamı mahiyetindeki Yahudiliğin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır¹²⁶. Bu süreci takip eden zaman dilimi içerisinde muhtelif alanlara

¹²³ Emruhan Yalçın, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 50, (Güz) 2012, s. 489-490.

¹²⁴ Sonyel, Osmanlı Devletinin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, s. 441-443.

¹²⁵ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XLIII, Ankara, 2013, s. 187.

¹²⁶ Salime Leyla Gürkan, Yahudilik, İstanbul, 2012, s. 25.

özellikte vaat edilen topraklara yerleşmiştir. Bu yerleşim alanlarından en önemlisi şüphesiz ki Mısır coğrafyasıdır.

"İbraniler" mezkûr yayılımı gerçekleştirirken kısa zaman sonra, Mısır'a yerleşen on iki kabileyi meydana getirmişlerdir. Orada köle durumuna düşen İbraniler, Hz. Musa tarafından oradan çıkartılmış ve birlik haline getirilmişlerdir. Kenan ülkesinin fethi ile mevcut alanda İsrail Krallığı kurulacaktır¹²⁷. Muhtelif gruplar tarafından yönetilen Yahudilerin en parlak dönemi Kral Davut'un oğlu Kral Süleyman dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde olağandan daha görkemli olan sonraları ise simgeleri haline gelecek saray, Süleyman Mabedi inşa edilerek devletin merkezi haline getirilmiştir¹²⁸. Kral Süleyman'ın ölümüyle kuzey ve güney toprakları arasında bir bölünme meydana gelmiş, böylece M.Ö. 722'de yıkılan İsrail Krallığı kuzeyde; M.Ö. 586'ya kadar yaşamış olan Yahuda Krallığı ise Kudüs çevresinde kurulmuştur. İşte bu M.Ö. 586 tarihi, Hz. Süleyman Mabedi'nin yıkıldığı tarihtir¹²⁹.

Mabedin yıkılması ile sona eren İsrail Krallığı'ndaki Yahudiler, Babil'e sürgün edilerek Yahudi Tarihi'ndeki ilk büyük sürgün hayatı bu hadiseyle başlamıştır. Sürgün hayatı Babil Krallığı'ndan sonra Pers hâkimiyetine kadar sürmüştür. Yahudiler sürgünden döndükten sonra Mabedi tekrar inşa ederek İkinci Mabed Dönemi'ni başlattılar¹³⁰. Bu sayede Pers hâkimiyetinde eski düzenlerini büyük oranda sağlamışlardır.

Pers hâkimiyetinin bitmesiyle bu sefer Büyük İskender'in bölgeyi hakimiyet altına alması Yahudiler adına herhangi bir değişiklik teşkil etmediği gibi Makedon Krallığı'nın yıkılması ile devamında da komutanların yönetiminde hayatlarına aynı şekilde devam etmişlerdir. Makedon yönetiminde Grek etkisiyle geçen dönemden sonra, Yahudilerin Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girdiği görülmekte, Roma hâkimiyetinde de özerk bir yönetime sahip olan Yahudiler, bir takım sorunlar karşısında isyan ettiler. Roma, bu isyanı sert bir şekilde bastırdı ve bölgedeki Yahudileri ya köle olarak sattı, ya da cezalandırdı¹³¹. Bu cezalandırmalar içerisinde Yahudi Tarihi için bir

¹²⁷ Francine Kaufmann - Josy Eisenbergl, çev. Mehmet Aydın, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXIX/1, Ankara, 1987, s. 268-269.

¹²⁸ Gürkan, Yahudilik, s. 28.

¹²⁹ Francine Kaufmann - Josy Eisenbergl, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", s. 268-269.

¹³⁰ Gürkan, Yahudilik, s. 30-34.

¹³¹ Gürkan, Yahudilik, s. 35-36. Bu cezaıyla dünyanın çeşitli bölgelerine sürgün edilmiştir. İsyana İlgili ayrıca bkz. Hatice P. Erdemir-Halil Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", History Studies Ortadoğu Özel Sayısı, Samsun, 2010, s. 117-136.

dönüm olan büyük sürgün, onların o dönem için farklı bölgelere sürülmesine sebep olmuştur.

Muhtelif bölgelere gönderilen Yahudilerin bu süreçten sonra bir devlet olmaları ancak XX. yüzyıla denk gelecektir. Bu zamana değin geçen süreçte gittikleri yerlerde kovulma fermanları ile sürekli bir taraftan diğer tarafa kaçmak zorunda kaldılar. Kendilerine yine en hoş görülü davrananların başında Hazar Türkleri gelmekteydi. Diğer alanlardaki bu sürgün hayatına nazaran daha rahat yaşam koşulları elbette mezkûr devletin yıkılması ile ortadan kalkacaktır.

Yahudi toplulukları Yakın Doğu'da, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Beylikler Dönemi'nde, Bizans'ın hâkim olduğu Balkanlarda ve diğer Slav devletlerin hâkimiyetinde yaşamaktaydılar. Bizanslıların idaresinde, en azından XII. yüzyılın sonlarında, başkentte ve diğer küçük şehirlerde hahamların liderliğinde örgütlenmiş topluluklardı¹³². Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kurucuları, Yahudi milletini kuruluş aşamasından beri tanımaktaydılar ve Osmanlı Devleti'nin fetih hareketleri ile devamında, ayrıca oluşan dış göçler sayesinde bünyesindeki yeni milletlerden bir tanesi de Yahudiler olacaktır. Osmanlı Devleti'ndeki geniş kapsamlı Yahudi nüfusunun oluşumu işte bu fetih hareketlerinden sonra olduğu gibi Avrupa'da meydana gelen baskıdan kaçan Yahudilerinin de Osmanlı Devleti'ne sığınmasına denk gelecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi yerleşimi dalgalar halinde olmakla beraber ilk Yahudi göçmenler, Anadolu'ya ve Balkanlara, Romaniyat ve Karay cemaatleri olarak geldiler. Onları orta Avrupa'dan gelen Aşkenaz Yahudileri izlemiştir. Daha sonraları Fatih Sultan Mehmet 1453'te Konstantinopolis'in fethi ile yeni başkenti İstanbul'u, yeniden inşa etme ve yoğun nüfusa sahip bir şehre dönüştürme aşamasında, şehre getirdiği toplumların arasında; Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan'dan ve Osmanlı'nın diğer hâkim olduğu yerlerden Yahudiler de mevcuttur¹³³.

Görüldüğü gibi bu göç kitlesi sadece kozmopolit bir toplum oluşturmak için oluşan planlı göçlerden ibaret olmadığı, değinildiği üzere muhtelif sebeplerden Osmanlı topraklarında yoğunlaşan Yahudilerin geliş sebeplerinde şüphesiz ki Osmanlı

¹³² Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, c. IX/2, Isparta, 2003, s. 280. Anadolu'daki Yahudi yerleşme alanları için ayrıca bkz. Abraham Galante, Türkler ve Yahudiler, İstanbul, 1995, s. 16-21.

¹³³ David B. Ruderman, Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi, çev. Lizet Deadato, İstanbul, 2013, s. 19.

hoşgörüsünün payı da büyük öneme haizdir. Bunun en bariz örneklerinden bir tanesi şüphesiz, İspanya'dan Katolikleşme hareketinden kaçan Yahudilere Osmanlı Devleti'nin sahip çıkmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Yahudi nüfusunun çok büyük kısmını oluşturan bu hareketlenmeyi, Portekiz Yahudi göçleri takip edecektir. Bu tür hareketlenmeler ile Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Yahudiler tarih boyunca farklı yerlerde kendilerine egemen devletlere nazaran hiç olmadığı kadar hoşgörülü bir yaşantıya kavuşacaklardır.

Osmanlı yönetiminde zimmî statüsünde bulunan Yahudiler, sivil konularda kısıtlayıcı hükümlere ve imparatorluğun ekonomik ve siyasal sıkıntı yaşadığı dönemlerde baskıya maruz kalmalarına rağmen özellikle Fâtih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü padişahların idaresinde ve ilk defa Fâtih tarafından irat edilip sonraki dönemlerde yenilenen “tolerans fermanları” doğrultusunda istedikleri bölgelere yerleşip istedikleri mesleği icra etme, seyahat etme, inançlarını uygulama, eğitim ve kültür teşkilatlarını kurma, hatta yeni sinagog tesis etme noktasında daha önce görülmemiş bir serbestliğe sahip olmuşlardır¹³⁴.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Yahudi toplumunda iki tip liderlik mevcuttu: Toplumun hahamları tarafından kullanılan geleneksel liderlik ve toplumun, siyasal ve ekonomik ilişkilerde etkili din adamı olmayanların liderliği, ikinci tip liderlik ise meşhur doktorlar, maliyeciler ve politikacılardan oluşmaktaydı. Bunlar Osmanlı yönetimine yakın oldukları için devlet politikalarını etkileyebiliyorlardı¹³⁵.

XVII. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, yeni kent elitlerinin ve hahamlık liderlerinin gücü artarken, bazı aristokrat ailelerin gücü azaldı. Hahamlar, hizmet ettikleri seçmenlerin giderek daha çok kabul ettiği Yahudi kanunu mahkemelerine başkanlık ettiler. Yine de, bu gelişmenin sadece yüzyılın sonuna kadar, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi hayatının genel ekonomik koşullarının önemli ölçüde kötüleştiği zamana kadar devam ettiği görülür¹³⁶. Ancak Osmanlı Yahudilerini bu dönemde etkileyen son derece önemli bir olay meydana geldi. Birçok tarihçiye göre bu hareket Yahudiliğe son derece zarar vermek üzere gelişmekteydi. Bunun engellenmesi için yine Yahudiler padişaha başvurmak zorunda kalacaklardı. Yani Yahudiliği tehdit

¹³⁴ Gürkan, “Yahudilik” maddesi, s. 193.

¹³⁵ Gürkaynak, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, s. 283.

¹³⁶ Ruderman, Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi, s. 63.

eden bu durumun üstesinden yine Müslümanlar gelecekti. Yahudilerin beklentisi doğrultusunda harekete geçen Sabetay Sevi, Mesih olduğunu ilan edecektir.

Yahudi tarihinin en etkili Mesihî hareketi kabul edilen Sabetaycılık, bir Osmanlı Yahudi'si olan Sabetay Sevi isimli mistiğin 1665 yılında dünya Yahudilerinin Mesih beklentisi içinde olduğu bir dönemde Mesihlik iddiasında bulunulmasıyla başlamış; daha sonra Sevi'nin Müslüman olması ve gelişen olaylar neticesinde heretik ve gizli bir harekete (dönmelik/avdetlik) dönüşmüş ve günümüze kadar devam edecek şekilde Avrupa Yahudi cemaatlerine sıçramıştır¹³⁷. Bastırılan bu hareket Yahudiler adına Osmanlı Devleti'ndeki en hareketli dönemlerinden bir tanesi olmakla beraber elbette Yahudilerin Osmanlı toplumu içerisinde edindikleri konumları itibariyle bu tür gelişmelerde faydadan çok zarar göreceği endişesi hâkim oluyordu. Zaten hâlihazırda kötüleşmeye başlayan ekonomik düzen kendisini iyiden iyiye hissettirmekteydi.

XVII. Yüzyılın sonlarında Sefarad Yahudilerinin Osmanlı Devleti'ne gelmelerini takiben, topluluk içi ilişkilerde baş gösteren parçalanma, daha düzenli ve bütünleşmiş örgütlenme biçimlerine yol açmıştır. Her bir Yahudi merkezi kendi başına buyruk bir birimdi ve her birinin kendi ruhani lideri ve dini bir mahkemesi vardı. Topluluğun hahamı ile bu mahkeme, dini ve hukuki konularda söz sahibi iken, ileri gelen kişilerden oluşan bir meclis, topluluğun genel idaresinden sorumluydu. Ayrıca bu dönemlerde Yahudiler yerleştikleri kentlerde ticaret ve zanaat ile de meşguldüler. Ancak Avrupa'dan göçlerin sıklaşması ve Osmanlı ekonomik bozukluğunun getirdiği olumsuzluklardan kendileri de etkilenmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara vermiş olduğu kapitülasyonlar Yahudi tüccarlarını da etkilemekteydi. Bu sayede Hristiyan tüccarlar hem Yahudi hem de Müslümanları etkisiz hale getirmişlerdi¹³⁸.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ekonomik bozuklukların yanında Fransa'da ortaya çıkan İhtilal bütün milletlere milliyetçilik fikrini aşıladığı gibi Yahudiler de bu akımdan etkilenmişlerdi. Zaten Avrupa'da da kendileri her alanda son derece kötü muamelelere

¹³⁷ Gürkan, Yahudilik, s. 54; Sabetay Sevi için ayrıca bkz. Ruderman, Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi, s. 101-135. ; Abraham Galante, Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri, İstanbul, 2000; Gershom G. Scholem, Sabetay Sevi Mistik Mesih, İstanbul, 2012; Erhan Afyoncu, Sahte Mesih, İstanbul, 2013.

¹³⁸ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", Osmanlı, c. IV, Ankara, 199, s. 317; Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", s. 284. Yahudilerin Osmanlı Devleti'nde etkinliğinin detayları için bkz. Galante, Türkler ve Yahudiler, İstanbul, 1995.

maruz kalmaktaydılar. İşte bu süreçte Avrupa'daki Yahudilerin yönetsel arayışların başlangıcı burada karşımıza çıkacaktır.

Yahudiler, Hristiyan Avrupa'da yüzyıllar boyunca dışlanarak yaşamaya çabası içerisinde XIX. yüzyıla kadar gelebildiler. Modern çağa kadar hemen hiçbir Avrupa ülkesine Hristiyanlarla eşit haklara ve doğrudan siyasi güce sahip olamadılar. Ancak XIX. yüzyıldaki liberal düşüncelerle (modernizm) birlikte Avrupa'nın katı Hristiyan kimliği de hızlı bir şekilde erozyona uğramış, kilisenin öğretileri etkisini yitirip yerine seküler düşünce ve ideolojiler hâkim oldukça, Yahudilerin üzerindeki hukuki kısıtlamaların nedeni de ortadan kalkmıştır. Modernizmin Yahudiler açısından farklı bir sonucu da ulus devlet kavramının ortaya çıkmasıdır. Kimi Yahudiler, bir millet değil sadece dini bir grup olduklarını ve özellikle Yahudiliğin bir din olarak algılanmasını istediler. Zira milli bir unsur olarak algılanmalarının henüz kazandıkları toplumsal ve hukuki hakları düşmanlık dönemlerine götüreceğini düşünüyorlardı. Fakat kendilerini bir ulus olarak tanımlayan milliyetçi Yahudiler bu asimilasyona onay vermediler¹³⁹. Temel amacı Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak olan Siyonizm; XIX. yüzyıl sonlarında işte bu durum içerisinde Doğu Avrupa Yahudileri içerisinde ortaya çıkmış, ardından bütün dünya Yahudileri arasında yayılan siyasî, sosyalist, kültürel, revizyonist ve dinî-mesihî olmak üzere çeşitli açılımları meydana gelmiştir. Aynı zamanda karşıtları arasında günümüze kadar uzanan bir tarihsel süreci meydana getirmiştir¹⁴⁰.

Avrupa'da meydana gelen bu gelişmelerin, Osmanlı Devleti bünyesindeki Yahudilerde çok fazla tesiri olmamıştır¹⁴¹. Ancak Siyonizm'in amacı Filistin de bir devlet kurmak olunca, artık bu süreç Osmanlı Devleti'ni direk ilgilendiren son derece önemli mesele haline gelecektir.

Avrupa'da Siyonist hareketlenmelerin başlamasından hemen önce ve sırasında Osmanlı Yahudilerine yeni göçmen kitleleri eklenmekteydi. Böylelikle Yahudi nüfusu daha da artış göstermektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin uğraştığı en önemli mesele yeni bir toplum düzeni oluşturmak, buna uygun hukuk sistemi geliştirmektir. Bunun uygulamaları her millette olduğu gibi Yahudileri de kapsamaktaydı.

¹³⁹ Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. II/1, Kırıkkale, 2012, s. 44.

¹⁴⁰ M. Lütfullah Karaman, "Siyonizm" maddesi, Türk Diyaneti Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXVII, Ankara, 2009, s. 335.

¹⁴¹ Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", s. 287.

Osmanlı Devleti'nde yapılan yeni reformist hareketlerle seküler bir yapı oluşturulmaya çalışılsa da yeni başhahamın atanmasıyla Yahudilerde bir modernleşme hareketi uygulanmak istenmesi başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Çünkü hahamların da engellemesiyle Yahudiler, seküler hayat tarzından uzak tutulmaya çalışıldı. Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde, bünyesindeki millet sisteminde yaptığı değişime Yahudileri de dâhil ederek 1865'te Yahudi Nizamnamesi'ni yayınladı. Bu ferman ile Yahudiler, Osmanlı bünyesinde seküler bir yaşantıyı kabul etti ve hahamların etkisi böylelikle azalmış oldu¹⁴². Bu sayede Osmanlı Devleti'nde Yahudi etkinliğinin çok daha fazla artmaya başladığı görülmektedir. Yine Osmanlı Mebusan Meclisi'nden okullara kadar birçok memurluklarda Yahudilerin de görev aldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu tarz bir yaşantıya kavuşan Yahudiler için Avrupa'nın diğer ülkelerinde durum hiçte iç açıcı değildir. Birçok ülkede şiddete ve kovulmaya maruz kalmaktaydılar.

Yahudi nefretinin ve düşmanlığının en fazla görüldüğü ülkelerden biri Rusya olmuştur. 1881'de Rus tahtına çıkan III. Aleksandr'ın takip ettiği tek bir Rus-Ortodoks milleti yaratma politikası, Rusyalı Yahudileri ya Ruslaşma ya da yaşadıkları topraklardan göç etme seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Mayıs 1882'de Çar Hükümeti'nin kabul ettiği "Yahudiler Hakkında Muvakkat Nizam" adlı kanun, Yahudilerin yaşantısını daha da kısıtlayarak bu süreci hızlandırmıştır¹⁴³. Bunun üzerine Rusya'dan gelen köylü Yahudi nüfusu Avrupalı devletlerce reddedilmesine rağmen, II. Abdülhamid tarafından kabul edilecektir.

Bu yüzyılın sonlarına doğru, mezkûr göçmenlerin büyük çoğunluğu 1895'te Theodore Herzl'in liderliğinde Siyonist hareketin taraftarı durumuna geldiler. Herzl, Osmanlı Filistin'inde bir Yahudi devleti kurmak için planlar kuruyor, böylece zulmedilmiş olan Yahudileri uzun bir süredir bulamadıkları özgürlüğe ve devlete kavuşturma idealinde ki hareketi örgütleme yoluna ilerliyordu¹⁴⁴. Bu fikir doğrultusunda kurulacak olan yeni devletin sınırları için, kendilerine yüzyıllardır ayrıcalıklı bir yaşam alanı sunan Osmanlı

¹⁴² Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", s. 319.

¹⁴³ Nurdan İpek Şeber, "II. Abdülhamid Döneminde Rusya Ve Romanya'dan Gelen Yahudi Muhacirler", Tarih Dergisi, Sayı: 53 (2011 / 1), İstanbul, 2012, s. 41-42.

¹⁴⁴ Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", s. 319-320. Theodore Herzl ve planının detayları için bkz. Theodore Herzl, Theodore Herzl'in Hatıraları, çev. Ergün Göze, İstanbul, 2002; Vahdettin Engin, Pazarlık, İstanbul, 2010.

Devleti'nin topraklarını seçecektir. Fikirlerini uygulamak için Herzl, diasporadaki zengin Yahudilerin desteği ile harekete geçmişti.

Bu doğrultuda Herzl, Osmanlı yönetimi altında bir Yahudi devleti kurma teklifini II. Abdülhamid'e iletme fırsatı bularak, teklifin kabul edilmesi koşulunda bütün Osmanlı dış borçlarını Yahudi bankerlere ödetmeyi teklif etmiş ise de bu konuda kesin bir şekilde reddedilmiştir. Buna rağmen amacından vazgeçmeyen Siyonistler, Avrupa'da kongreler tertip ederek hareketlerine taraftar toplamaya çalıştılar. Bu kongrelerde alınan kararlar doğrultusunda Osmanlı Yahudilerine de Filistin'e göç için çağrı yapıldıysa da Osmanlı bünyesindeki Yahudiler Hahamların desteği ile böyle bir girişimi faydasız olarak kabul etmediler¹⁴⁵. Zaten önceki dönemlerde Yahudilerin Filistin'e göç etmesinin sebepleri de anlaşıldığından buraya göçler padişahında fermanları ile yasaklanmıştır¹⁴⁶. Filistin'e yapılan göçler daha çok Osmanlı'nın elinden çıkan topraklardan ve Rusya'da bulunan Yahudilerden meydana gelmekteydi. Muhtelif dönemlerde yapılan göç hareketleri Filistin'deki Yahudi nüfusun artmasında etkili olmuştur¹⁴⁷.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı. Bölgede İngiliz Mandası kuruldu. Bu süreçte Osmanlı Yahudi nüfusu kaybedilen topraklardan dolayı çok azalmıştı. Bir kısmı göç etti, kalan kısımlarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşamlarına devam ettiler.

Osmanlı Devleti'nin türlü çabalarına rağmen savaş sonucunda yenilip bölgeden çekilmesi ile birlikte Faysal; Mekke, Bağdat ve Şam'ı içine alan büyük bağımsız bir Arap devleti kurulması karşılığı Filistin'i İngilizlere bırakmıştır. Ayrıca 3 Ocak 1919'da Faysal ile Weizman arasında imzalanan antlaşma ile Araplar, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine izin vermiştir. Böylece İngiliz himayesinde kurulmaya çalışılan İsrail

¹⁴⁵ Shaw, , "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti", s. 320.

¹⁴⁶ Ömer Osman Umar, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XII/2, Elazığ, 2002, s. 424.

¹⁴⁷ 1880'lerden II. Dünya Savaşı sonuna kadar süren beş ayrı göç dalgasından bahsedilebilir. Buna göre; 1882-1903 yılları arasında ağırlıklı olarak Rusya, Romanya ve Galiçya'dan 20-30.000 kişi, 1904-1914 arasında çoğunlukla Rusya'dan 35-40.000 kişi, 1919-1923 arasında Rusya, Polonya ve Romanya'dan aralarında İsrail'in gelecekteki siyasî önderlerinin de bulunduğu 35.000 kişi, 1924-1931 arasında özellikle Polonya'dan 88.000 kişi, 1932-1938 arasında Nazizm'in yükselişiyle bilhassa Orta Avrupa'dan 215.000 kişi göç etmiştir. Karaman, "Siyonizm" maddesi, s. 329.

devletinin kuruluşuna Araplar da büyük etki sahibi olmuşlardı¹⁴⁸. Böylelikle tarihin çeşitli dönemlerinde sürgün edilen Yahudiler Sion ideallerini gerçekleştirmişlerdi. Artık gelinen noktada iki bin yıllık sürgün burada büyük oran da son bulacaktır. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde herhangi bir baskı ve şiddete maruz kalmayan, her fırsatta Avrupa’da katliamlara maruz kalan Yahudiler de diğer milletlerin takip ettiği yolu sürdürmüşlerdir.

1.3.4. Keldaniler

Keldaniler hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında hemen hemen yok denilecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu da konu hakkında dar kapsamlı bir yazıma zorlamaktadır. Elde edilen kaynaklar çerçevesinde konu başlığı detaylandırılmaya çalışılacaktır.

Keldani kelimesi hakkında yapılan çalışmalarda birçok farklı telaffuzu vardır. Bunlar; Keldani, Kaldani, Kildani, Geldani ve Güldani olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada, konuyla ilgili önemli bir eserin sahibi olan Kadir Albayrak’ın da değindiği gibi, Keldani kullanımı tercih edilecektir¹⁴⁹. Milâttan önce II. binin sonunda Güney Mezopotamya’ya gelen ve zamanla Yeni Babilonya İmparatorluğu’nun hâkim sınıfını teşkil eden bir kavimdir. Keldaniler’le ilgili en eski referans olan, milâttan önce IX. yüzyıla ait Asur Krallığı’na ait yazıtlarında, Fırat ile Dicle nehirleri boyunca Pers körfezinden Babilonya’nın güney şehirlerine kadar uzanan bölgeye Kaldu, orada yaşayanlara da Kaldai denilmekte, Grekçe kaynaklarda ise bu bölgeden Chaldaia, orada yaşayanlardan da Chaldaioi diye bahsedilmektedir¹⁵⁰. Keldaniler kendi başlarına bir devlet kuramadıkları gibi bu sebeple muhtelif dönemlerde farklı devletlerin bünyesinde yaşamışlardır.

Klasik sıralamada Pers, Makedonya ve sonraları Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetine giren Keldaniler sırasıyla Sasaniler, Arap İslam Devleti, Selçuklu, Artuklular bir dönem Eyyubiler ve en son olarak da Yavuz Sultan Selim Dönemi’nde Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Dilleri Aramice olan Keldanilerin konuştuğu lehçe

¹⁴⁸ Umar, “Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, s. 435.

¹⁴⁹ Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler, Ankara, 1997, s. 22. Ayrıca kelime anlamı için aynı eserde detaylı bir değerlendirme mevcuttur.

¹⁵⁰ Kadir Albayrak, “Keldaniler” maddesi, Türk Diyaneti Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXV, Ankara, 2005, s. 207.

Yeni Bâbil Dönemi'nde gelişme ve yayılmasını sürdürmüş Babilonya'nın ortak dili olan Akkadca'nın yerini almıştır. Eski Ahit, onların dilinden Aramice diye bahsetmekte, günümüzde ise Keldaniler, Eski Babilonya'nın ve Hz. İsa'nın dili olan Aramiceyi konuşmaktadır¹⁵¹.

Din olarak Hristiyanlıktan önce Mezopotamya'daki eski dini inanç sistemleri etkiliydi. Babil ve Asur dönemlerinde dini işleri düzenlemek için ilgilendikleri Astronomi alanında ilerleme kaydetmişlerdir. Bunun yanı sıra Hristiyanlığın doğuda yayıldığı ilk zamanlarda Keldaniler arasında da kabul gördü ve Roma döneminde ilk kiliselerini kurdular. V. Yüzyılın ortasına gelindiğinde doğu bölgelerine yayılan yeni bir Hristiyanlık mezhebi Nasturîlik, Keldaniler tarafından kabul gördü. Bu süreçten sonra Keldaniler'in Nasturi mezhebini seçerek yaşamlarını devam ettirdiği anlaşılmaktadır¹⁵².

İslam Devleti'nin fetihleriyle birlikte Müslümanların egemenliğinde dini ve sosyal yaşamlarında bir değişiklik meydana gelmeden devam ettiler. Haçlı seferleri esnasında Batılı misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Doğu ve Batı kiliseleri arasında temaslar başlamış, Keldani topluluğunun papalıkla münasebetleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Roma ile temasa geçen ilk Nasturi Patriği 1226-1257 yıllarında görev yapan V. Sabrişo (İbnü'l-Mesîhî) olmuştur. Kıbrıs Nasturi Başpiskoposu ve beraberindeki Nasturîler 1445'te Katolikliği benimsemişler, ancak Keldaniler'in Katolikliği kabul ederek Roma'ya bağlanmaları çok daha sonra XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1552'de seçilen yeni patrik Şimon (Şemun) Bar - Mama'yı tanımayan bazı Nasturîler, Patrik olarak Yuhanna Sulaka'yı seçmişler, Roma'ya giden Sulaka Katolikliği kabul etmiş ve 20 Şubat 1553'te Papa III. Julius tarafından VIII. Şimon adıyla Patrik ilân edilmiş, böylece Keldani Katolik kilisesi resmen kurulmuştur¹⁵³. Tarihsel durumları incelendiğinde daha çok dinsel hayatlarının düzenlenmesi adına karşımıza çıkan bu topluluğun asıl itibariyle muhatapları İstanbul yerine Vatikan olduğu görülmektedir.

Keldaniler, XVI. yüzyıldan itibaren Diyarbakır, Mardin, Musul, Siirt, Maraş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Halep, Zaho, Süleymaniye, Kerkük, Gevaş, Beytüşşebap, Akra, Alkoş, Cizre, Savuri Telket, Zibar ve Bağdat'ta yaşamaktaydılar. Ancak bu yaşanan alanlar içerisinde en kalabalık nüfus alanı Irak bölgesiydi. Hatta Diyarbakır 1828 yılına

¹⁵¹ Albayrak, "Keldaniler" maddesi, c. XXV, s. 208.

¹⁵² Albayrak, Keldaniler ve Nasturîler, s. 50-55; Albayrak, "Keldaniler" maddesi, c. XXV, s. 209.

¹⁵³ Albayrak, "Keldaniler" maddesi, s. 209.

kadar Birleşik Keldani Patrikliği'nin merkezi durumundaydı¹⁵⁴. Bu millet içerisinde Urmiye bölgesindekiler hariç, bir isyan hareketi olmamıştır. Nüfus olarak çok az olan bu topluluk, gerek aşiretler arası çekişme ve gerekse yine bu aşiretlerin saldırısı sonucu farklı bölgelere göç etmişlerdir.

1.3.5. Süryaniler

Günümüz Süryani toplumunun kimlik tespitine ilişkin şimdiye kadar yapılmış çalışmalarda etnik kimlik ve dinsel kimlik olmak üzere iki önemli farklılık ile karşılaşmaktadır. Etnik olarak Süryaniler Antik çağlarda Urfa, Nusaybin ve Musul'un kültürel merkezler olarak ön plana çıktığı Kuzey Mezopotamya'da yaşayan ve Süryanice olarak tanımlanan Sami dil ailesinden Aramice konuşan bir topluluk olarak bilinmektedir.

Dinsel açıdan ise M.S. I. yüzyılda yayılan Hristiyanlığı ilk kabul eden ve Antakya'da ilk kilise merkezlerini kurduktan sonra da Doğu Hristiyanlığı ya da Doğu Kilisesi olarak nitelendirilen Hristiyan toplumdur¹⁵⁵. Süryaniler, yapılan araştırmalarda bölgedeki birkaç milletin karışımından oluştuğu ileri sürülse de İbrahim Özcoşar ve Melki Ürek bunun böyle olmadığını ve mezkûr halkların sadece akraba olduklarından bahsetmektedirler¹⁵⁶. Roma İmparatorluğu'nda meydana gelen dini tartışmalar sonucu görüşleri kabul edilmeyen Nastur, taraftarlarıyla birlikte doğu Hristiyanlığına öğretilerini yaymak için harekete geçmiş ve bu hareketlenmenin etkisi çok geçmeden kendisini göstererek, Antakya Kilisesi'nde dahi ayrıma yol açacaktı. Nastur'un ortaya attığı düşünceler Nasturi Kilisesi'nin temel öğretilerini oluşturmuş ve taraftarlarınca Nasturi Kilisesi kurulmuştur. Haliyle buraya bağlı Süryanilerde de benzer durum kendini göstermiştir. Doğu Süryanileri ve Batı Süryanileri şeklinde bir ayırım olmak ile beraber, Doğu Süryanileriyle Nasturi ve Keldaniler kastedilirken, Batı Süryanileri ile Süryani Kadimler ve daha sonra bunlardan ayrılan diğer kiliseler kastedilmektedir¹⁵⁷.

Süryaniler, İslamiyet ile ilk kez Arap İslam ordularının Irak ve Ermenistan sınırlarına kadar olan alanları fethetmesiyle tanıştı. İslam kontrolünde yaşantılarında çok büyük

¹⁵⁴ Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler, s. 113-117.

¹⁵⁵ Bülent Özdemir, Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler, Ankara, 2014, s. 13.

¹⁵⁶ İbrahim Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2006, s. 14-16; Melki Ürer, "Süryaniler' in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı", Milet ve Nihal Dergisi, c. X/2, İstanbul, 2013, s. 98.

¹⁵⁷ Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 19-20.

bir deęişiklik¹⁵⁸ olmadan yaşıyan bu millet, bölgede ciddi bir şekilde eğitim faaliyetlerini devam ettirmekte ve Abbasi Devleti döneminde yapılan tercüme işlerinde etkin olarak yer almaktaydılar¹⁵⁹. Süryanilerin Türklerle tanışmaları ise, Anadolu'ya yoğun bir şekilde göçlerden sonra olacaktır. Bu sürelerde meydana gelen haclı seferlerinden derin bir şekilde etkilenen halkların içerisinde Süryanilerde bulunmaktadır. Yine Süryanilerin toparlanması Anadolu coğrafyasında Türk idaresinde olacaktır.

Selçuklu sultanlarının Süryani patrikleriyle kurdukları dostluklar bu cemaatin tarih boyunca Türklere minnettar kalmasına vesile olmuştur. Süryani halkı Türk yönetimini öylesine benimsemiştir ki I. Kılıçarslan'ın ölümü üzerine kiliselerinde aylarca yas tutmuşlardır. Süryaniler arasında ilmî yönüyle de şöhret kazanan Patrik Mor Mihayel Rabo'nun eserlerinde Kılıçarslan ve Türk yöneticilerinden sitayişle bahsetmesi Süryanilerin bu memnuniyetinin önemli delillerindedir¹⁶⁰.

Selçuklu yönetiminin sona ermesiyle birlikte Anadolu'da Moğol hâkimiyeti başlamıştır. Çeşitli dönemlerde farklı yönetimler altında yaşıyan Süryani toplumu, Yavuz Selim'in doğu seferiyle XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına dâhil oldular. Süryaniler, Osmanlı Devleti içerisinde geniş bir alana yayılmakla birlikte, daha çok Güneydoğu Anadolu, Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak'ta yoğunlaşmışlardır. XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı sınırlarına dâhil olan Süryaniler, Osmanlı millet sistemi içerisinde yer almaya başladılar. Osmanlı Devleti'nde Süryani Kilisesi geleneğine bağlı kiliseler, ayrı patriklikler halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu patrikliklere, zaman içerisinde hem misyonerlik faaliyetleri hem de kendi iç sorunları sebebiyle iki yeni patriklik daha eklenmiştir. Süryani Yakubi Patrikliği'nden, Katolik misyonerlerin çalışmaları ve kendi iç sorunları sebebiyle Süryani Katolikler; Nasturi Patrikliği'nden yine aynı sebeplerle Keldaniler ayrılarak; Süryani Katolik Patrikliği ve Keldani Patrikliği adıyla iki yeni patriklik oluşturmuşlardır. Bunlardan başka, Protestan misyonerlerin çalışmaları

¹⁵⁸ Bazı kesimlerde bu millettten Müslümanlığı kabul edenler oldu. Detaylı bilgi için bkz. Zafer Duygu, "İslam İdaresi Altındaki Hristiyanlarda 'Din Değiştirme' Meselesi", Milet ve Nihal Dergisi, c. X/2, İstanbul, 2013, s. 173-201; Suphi Aksoy-Tuma Çelik, Mezopotamya Uygarlığında Süryani Tarihi, Ankara, 2013, s. 245-265.

¹⁵⁹ Murat Tural, "Mezopotamya ve Suriye'nin Fethi'nin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Katkısı", The Journal of Academic Social Science Studies, c. V/3, June 2012, s. 237.

¹⁶⁰ Mehmet Çelik, "Süryaniler" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXVIII, Ankara, 2010, s. 177.

sonucunda bir patriklik olarak örgütlenmemesine rağmen, Süryani Protestan cemaati ortaya çıkmıştır¹⁶¹.

Bu değişimlere rağmen Osmanlı toplumsal huzuru içerisinde Süryanilerde de herhangi bir sıkıntı meydana gelmemiştir. Ancak Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni taifesi olarak nitelendirilmekteydiler¹⁶². Bu tabiiyet altında farklı zamanlarda Süryaniler içerisinde değişimler meydana geldi. Ancak bu husus daha kapsamlı bir çalışmaya konu olabilir. Bu ayrışmalardan ziyade daha çok Osmanlı Devleti'ndeki millet sisteminin değişimine bakılacaktır. XIX. Yüzyıla gelindiğinde bahsedildiği üzere milliyetçilik akımının tesirlerini önlemek adına Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir.

Henüz ferman ilan edilmeden Süryanilerin yaşadığı bölgelere misyoner akını olmaktadır. Bu misyonerler hem sömürgeci devletlerden hem daha henüz dünya sahnesine çıkmaya çalışan Amerikalılar tarafından gönderilmekteydi. Misyonların amacı sonraki yıllarda kendilerine bağlı bölgeler oluşturmaktır. Artık XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sayısız misyoner bölgede faaliyet göstermekteydi¹⁶³. Bu misyon hareketleri Süryanileri modernleşmesine katkı sağlarken asıl ayrışmaların temelini oluşturmaktaydılar. Daha sonra değineceğimiz bölgesel çatışmaların temel noktasında misyoner ve yabancı devletin ajanları önemli rol oynamaktadırlar.

XIX. Yüzyılın son dönemlerine kadar Ermeni Kilisesi'ne bağlı kalan Süryanilerin, kendi başına millet olma teşebbüsleri 1873'te Patrik Petros, patriklik beratı almak üzere İstanbul'da bulunduğu sırada Nusaybin Süryani Kadim Cemaati, Padişaha bir arıza göndermiş ve Ermeni milletinden ayrılıp ayrı bir millet olarak teşkilatlanmalarını istemiştir. Aynı şekilde 1893'te benzer bir girişim daha gerçekleştirilmiştir. Bu kez mesele nüfus defterlerinde Ermenilerin, Süryanileri Ermeni olarak göstermesi ve Süryanilerin kilise hiyerarşisine müdahalelerinden kaynaklanmaktadır¹⁶⁴. Süryanilerin

¹⁶¹ Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 22.

¹⁶² Süryanilerin bağlı olduğu kiliseler hakkında bkz. Deniz Bayburt, Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) 2009; Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri.

¹⁶³ Osmanlı Devleti'nde Süryanilere yönelik misyoner hareketleri için bkz. İbrahim Özcoşar, "19.Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com ISSN:1304-0278, (Güz) 2006, c. V/18, 142-154; Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri.

¹⁶⁴ Deniz Bayburt, Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) 2009, s. 39.

idari anlamda modernleşme çabaları 1912’de Süryani Kadim Milleti Nizamnamesi’nin hazırlanmasıyla sonuçlanır¹⁶⁵.

I. Dünya Savaşı esnasından Nasturîler ve Süryaniler verilen bağımsızlık vaatleriyle bölgede faaliyet gösteren İngilizler ve Rusya’nın kışkırtmasıyla isyan ettiler. Süryanilerin savaş esnasındaki durumları da iki devreden oluşmaktadır. Birinci devre Rus desteğindeki hareketleri, ikinci devre ise 1917 İhtilali’nden sonra İngilizlerle beraber oldukları devredir¹⁶⁶.

Urmiye’de Rusların kontrolünde kalan bir kısım Süryani Nasturîler burada Osmanlıya açtıkları savaşı kaybedecektir. Bunun üzerine isyanın bastırılması ve Rusların da bu cepheden çekilmesiyle kalan bakiyeler, İngilizler tarafından Irak’ta açılan, Bakuba Kampı’na yerleştirildiler. Ancak Süryani Nasturîlerin asıl sorunları burada başlamıştır. En başta yerleşilecek, kalıcı bir vatan aranan Süryani Nasturîler, Irak’ta İngilizlerin öncü birlikleri olarak kullanıldılar¹⁶⁷. Görüldüğü gibi emperyalist devletler kendi çıkarları doğrultusunda yüzyıllarca barış içerisinde yaşayan toplulukları kendi menfaatlerince yok edilme safhasına kadar getirdiler. Ancak bu durum sadece emperyalist devletlerin getirdiği bir durum olmamakla birlikte, milliyetçilik akımının getirdiği özgür devlet kurma arayışı da etkilidir.

Daha öncelerinde bile bu çatışmalarda etkin rol alan misyonerler, 1840’lara kadar bölgedeki Nasturîler ile Kürtlerin ilişkileri dostane olmasına rağmen bozulmasına sebep oldular. Özellikle Batılı kaynaklar, misyoner ve batılı diplomatların Nasturi ve Kürtleri birbirine düşürüp, bu vesileyle bölgede Osmanlı aleyhine bir ortam oluşturma çabalarına dair entrika örnekleriyle doludur¹⁶⁸. Bu sürecin geldiği nokta, bölge milletleri için artık bir trajediye dönüşmüştür. Artık gidecekleri bir vatanları yoktu. Sığınacakları tek çatı emperyalist devletlerin sığınma kampları olacaktır.

¹⁶⁵ Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 302.

¹⁶⁶ Nasturi Kilisesi, V. Yüzyıl’da Hristiyan dünyasındaki kristolojik tartışmalar sonrasında, Antakya Süryani Kilisesinin ikiye ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır. “Doğu Süryanileri” olarak adlandırılan Nasturîlerin kökeni, tarihi Urfa kilisesine dayanır. Etnik olarak ise Asurlulara dayandırılırlar. Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 75; Bayburt, Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938), s. 150. Ayrıca bkz. İsrail Kurtcephe, “Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması”, OTAM, Sayı: 4, Ankara, 1993, s. 291-296.

¹⁶⁷ Deniz Bayburt, “ Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, c. III/6, Ankara, 2010, s. 48. Urmiye’de ki Nasturi Faaliyetleri için bkz. Barış Metin, “Urmiye Ve Havalisinde Ermeni Ve Nasturîlerin Faaliyetleri (1917-1918)”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, c. IV/7, Ankara, 2010, s. 153-164.

¹⁶⁸ Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 81.

Bağımsızlık elde etmek adına İngiliz kuklası ve paralı askerleri konumuna düşen Süryani Nasturîler, kendi çıkarları için değil sadece İngiliz çıkarları için çalışmışlardır. Hatta bir kısmı İngiliz ordularının yanında Filistin'i işgal hareketine katılmış ve Filistin halkının direnişini bastırma sürecinde subaylık yapmışlardır¹⁶⁹. Ancak Süryanilerin isyan olayların da bir ayrımı yapmamız gerekli. Burada Antakya kiliselerinin ayrımından sonra Süryaniler doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrıldığından bahsedilmişti. İsyân edenler ve sıkıntılı duruma düşen Doğu Süryanileridir. Yine bahsettiğimiz üzere diğer grup Batı Süryanileri, yani Süryani Kadim Kilisesidir¹⁷⁰.

Süryani Nasturîlerin, İngilizlerin yardımıyla yaptıkları bu faaliyetler bir tarafa bırakılacak olursa açıkça ifade etmek gerekir ki, Yakubiler olarak da bilinen Süryani Kadimlerin birkaç küçük hadise dışında bu faaliyetlere karışmamış olduklarına, Osmanlı idaresine bağlı kaldıklarına, üstelik yaşadıkları bölgelerde Batılı devletlerin misyonerlerini bile istemediklerine dair bilgiler mevcuttur. Süryani Kadimler her zaman itaatkâr bir cemaat olmakla beraber asla devlet kurma sevdasına kapılmamışlardır. Sadece yaşadıkları toprakların vatandaşları ile aynı haklara sahip olmak istemişlerdir¹⁷¹. Savaş esnasında kullanılan bu milletler, aşağıda da yer aldığı üzere savaş sonrasında kazanan tarafta yer almalarına rağmen galiplerin yanında Paris Konferansı'na dahi bir iki grup dışında kesinlikle kabul edilmediler. Kendi geleceklerini zorunlu bir şekilde emperyalist devletlere bırakmışlardı.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı savaştan yenilgiyle ayrılınca Paris Konferansı'na, Süryani Nasturiler de kazanan tarafta oldukları için bir takım beklentilerle başvurularda bulundular¹⁷². Bu istekleri;

1. Ermeniler ile Süryaniler arasında farklı etnik gruplar olarak kesin ve açık bir ayrım yapılması.
2. İngiltere'nin himayesinde eskiden yaşadıkları topraklarda yeniden yapılanma.
3. Patrik Mar Şimun'un Süryani ulusunun lideri olarak resmen kabul edilmesi.
4. Kürtlerin elinde bulunan Süryani esirlerin serbest bırakılması.

¹⁶⁹ Bayburt, " Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", s. 49.

¹⁷⁰ Özcoşar, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, s. 20.

¹⁷¹ Bayburt, " Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", s. 51.

¹⁷² Bu istek 6 Mart 1919 tarihinde Patrik Poulos Mar Şimun tarafından Bağdat Yüksek Komiseri A.T.Witson'a yapılmıştır. Özdemir, Süryanilerin Dünü Bugünü, s. 186.

5. Kürtler tarafından işgal edilen kilise arazilerinin geri verilmesi.
6. İngiliz subaylar tarafından Kürt ve Süryani köy ve aşiret sınırlarının yeniden belirlenmesi.
7. Belli başlı Kürt liderlerinin (Kotur Aşireti Lideri Simko, Berwar Aşireti lideri Reşid Bey ve Oramar Aşireti lideri Şutu) ve özellikle de Patrik Mar Şimun'u öldürenlerin cezalandırılmaları.

Ancak yapılan bu başvurulardan, Irak Nasturi Süryanilerin teklifi olumlu karşılanmadığı gibi İngilizler, kendilerine bu konuda taraflarından verilecek kararlara uymalarını istemiştir¹⁷³. Konferansta Irak'taki Süryaniler kabul edilmemesinin yanısıra, farklı bölgelerden gelen temsilciler kabul edilmiştir.

ABD'den Abraham Yohannan başkanlığında bir grup Süryani-Nasturileri temsilen Paris'e gelmelerine rağmen burada yalnız değillerdi. Urmiye'den de temsilciler gelmiş ve her delegasyon ayrı olarak kendi isteklerini konferansa sunmuştur. Yohannan özellikle Süryani ve Nasturi insanına çok büyük haksızlıklar yapıldığını dile getirirken her iki delegasyonun ortak talebi şimdilik otonom fakat daha sonra bağımsız olacak bir Asur-Keldani Devleti kurulması yönündeydi. Bu devletin sınırları ise Musul, Urmiye, Diyarbakır, Urfa'nın dâhil olduğu batıda Fırat, kuzeyde Van Gölü'nün güneyindeki dağlar, doğuda Türkiye'yi İran'dan ayıran dağlar ve güneyde de Bağdat'ın kuzeyinden geçen ve Fırat'la Dicle'yi kesen bir hat ile sınırlanacaktır. Konferansa katılan heyetler herhangi bir başarı elde edemedikleri gibi kendilerine, Türklerle barış antlaşması yapılıncaya kadar beklemeleri söylenmiştir¹⁷⁴.

Bu beklentilerinde sonraki dönemlerde de pek karşılık bulamayacaklardı. Çünkü Sevr Antlaşması'nda da kendilerine istenilen verilmeyeceği gibi, zaten Sevr Antlaşması hiçbir zaman uygulanma fırsatı bulamayacaktır. Milli Mücadele esnasında yine Anadolu dışındaki Süryani Nasturiler adına bir takım mücadeleler olsa da onların lehine herhangi dikkate değer bir değişiklik olmamıştır.

¹⁷³ Özdemir, Süryanilerin Dünü Bugünü, s. 180-181, 189.

¹⁷⁴ Bayburt, Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938), s. 181; Bayburt, " Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", s. 56.

BÖLÜM 2: LOZAN KONFERANSI

2.1. Konferansın Toplanma Süreci

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Osmanlı Devleti, eski gücüne ulaşmak isteyen, en azından kaybettiği alanları geri almak ve siyasi yalnızlıktan kurtulmak umuduyla girdiği savaştan; elinde geriye sadece Anadolu Yarımadası'nda mevcut az bir kara parçası kalarak ayrılmıştır. Devletin bu denli düştüğü kötü durum artık geri çevrilemez bir mecraya doğru gitmekteydi. Ülkenin her tarafı işgal altındayken halk kendi çabalarıyla kurtuluş yolları aramanın çaresine düşmüştü. Bu hareketlenmenin organize bir halde ilerleyebilmesi için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları lider olarak seçilmiştir.

Vatanın ve milletin kurtuluşu için son derece meşakkatli bir yola çıkan komutanların işleri hiç de kolay değildi. Devletin başkenti işgal altında, orduları dağıtılmış ve silahlarına el konulmuştu. Artık yoktan bir ordu yaratmak ve bu ordu ile zafere ulaşmak gerekiyordu. Anadolu topraklarında kalan Müslümanlar bundan sonra ancak bu şekilde kendilerine yaşam hakkı bulabileceklerdir. Böyle bir ortamda başlayan Milli Mücadelenin başarıya ulaşması için herkes elinden gelen her şeyi yapacaktı.

Halkın, büyük özverisiyle yürüttüğü savaşta İnönü Muharebeleri, Sakarya Savaşı ve son olarak da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının komutası altında 26 Ağustos sabahı taarruza geçildi. Genel bir taarruzla Anadolu'da, İtilaf Devletleri'nin adına işgalci durumunda bulunan Yunan ordusu Akdeniz'e dökülmüştür. Artık bir ulusun hayat memet meselesi olan sürecin silahlı safhası sonuca erdirilmiştir.

Artık ikinci hatta en önemli kısım olan diplomatik safhaya geçilmişti. Önemliydi; çünkü askeri başarılar diplomatik başarılarla taçlandırılmadıkça kazanılan savaşın şüphesiz ki kıymete değer olması mümkün değildir. Yapılan ateşkes antlaşması ile diplomasi adına ilk adım atılmıştır. Başarılı geçen bir mücadele döneminden sonra elbette İtilaf Devletleri'nin tavırlarında da bir takım değişimler görülmektedir. Zaten Rusya ve Fransa ile antlaşmalar yapılmış, İtalya ise kendiliğinden işgal ettiği toprakları bırakarak çekilmiştir. Ancak barış öncesinde inatçı bir tutuma sahip olan İngiltere'nin de Büyük Taarruzdan sonra söylemlerinde farklılıklar oluşacaktır.

Hatta Lloyd George, müttefiklerle yapılan görüşmeler sonunda Anadolu'da çıkan çatışmanın Avrupa'ya yansımaması ve İngiltere'nin Yunanistan'a göstermiş olduğu yakınlığın aynısını Ankara Hükümetine de beslediğini belirterek konuşmasında bölgesel huzurun sağlanması için, bir barışın olmasını herkesten çok İngiltere'nin istediğini belirtmiştir¹⁷⁵. Yapılan çalışmalar sonucunda Büyük Millet Meclisi¹⁷⁶ adına yetkileri kullanan Mustafa Kemal Paşa, görüşmeler için 3 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa'nın delege olarak katılacağı müzakerelerin konularını da bir nota ile bildirildi¹⁷⁷. Yapılan görüşmeler sonucunda bir antlaşma imzalanarak İstanbul ve Trakya'nın savaşılmadan alınması Ankara Hükümeti için önemli bir başarıydı¹⁷⁸.

Bu ilk aşamadaki diplomasi trafiğinden sonra artık bir barış antlaşmasının yapılması gerekiyordu ki, artık bu antlaşma için Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletleri taraf olan kesimlerdir. İngiltere, barış konferansı için Ankara Hükümeti tarafına görüşmenin İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacağını ve buraya davet edildiğini bir nota ile ilettili¹⁷⁹. Ancak İtilaf Devletleri yapılması gereken barış antlaşması için sadece savaşan taraf değil, İstanbul Hükümeti'ni de işin içerisine dâhil etmeye çalışıyordu. Bu yolla müzakerelerde Türk tarafı düşmanla uğraşacak yerde, kendi kendileriyle uğraşacaklardı¹⁸⁰. İşte bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları buna engel olabilmek için bir hal çaresini aramaya giriştiler. Yapılan müzakereler sonucunda BMM 1 Kasım 1922 tarihinde alınan bir karar ile saltanat ve halifeliği birbirinden ayırarak Osmanlı Saltanatını kesin bir şekilde kaldırmıştır¹⁸¹. Böylece altı asırlık Osmanlı hanedanlığının hâkimiyeti tarihe karışmış, İtilaf Devletleri'nin çıkarmaya çalıştığı karmaşaya da böylelikle bir çözüm bulunmuştu. Lozan Konferansı'na gidecek heyet artık sadece BMM adına gidecektir.

¹⁷⁵ “Lloyd George, << Sulh, gayemizdir!>> diyor”, Akşam, 26 Eylül 1338/1922, Numro: 1440.

¹⁷⁶ Büyük Millet Meclisi ibaresi yazının bundan sonraki kısımlarımda kısaltma olarak BMM şeklinde kullanılacaktır.

¹⁷⁷ Ahmet Emin Yaman, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c. V/38, Ankara, 1996, s. 193.

¹⁷⁸ “Mudanya Mütarekesi Bu Sabah İmzalandı”, Akşam, 11 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro:1455; “Mudanya Konferansının Son Celsesine Ait Şayan-ı Dikkat Tafsilat”, İleri, 12 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro:1683; Ahmet Emin, “Mudanya Mukavelesnamesi”, Vakıf, 12 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 1735.

¹⁷⁹ “Lozan Konferansına Resmen Davet Olunduk”, Renin, 28 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 15.

¹⁸⁰ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. III, İstanbul, 1967, s. 965.

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXIV, 1.11.1338/1922, s. 300. Aynı gün yapılan oylamada Halifeliğin durumunu da daha sonra yapılacak görüşmelerle Abdülmecid Efendiye hiçbir siyasi yetki olmadan devredilecekti.

Bundan sonra geriye konferansa gidecek heyetin seçimi ve izlenecek yolun tespiti kalmıştı. Ancak bu temsilcilerin kimin olacağı meselesi üzerinde henüz bir anlaşmaya varılmamıştı¹⁸². Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, İsmet Paşa'nın lehine istifa etmesi üzerine mecliste yapılan seçimle İsmet Paşa, Hariciye Vekili seçildi¹⁸³. Bakanlar kurulunca yapılan görüşmeler sonucunda konferansa gidecek heyet karara bağlandı ve Meclise sunuldu. Sert bir muhalefet olmasına karşın İsmet Paşa'nın heyet başkanı olarak, Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) diğer üyeler olarak oy çokluğu ile kabul edildiler¹⁸⁴.

Baş delegelerin yanısıra konferansa gönderilen diğer üyeler şu isimlerden oluşuyordu. Müşavirler: Münir Bey(Erteğün), Ahmet Muhtar Bey (Çilli), Veli Bey (Saltık), Zülfü Bey (Tigrel), Zekai Bey (Ayaydın), Celal Bey (Bayar), Tevfik Bey (Bıyıkoglu), Tahir Bey (Taner), Yusuf Hikmet (Bayur), Zühtü Bey (İnan), Fuat Bey (Ağralı), Şükrü Bey (Kaya), Mehmet Cavit Bey, Hayim Nahum, Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), Yahya Kemal Bey (Beyatlı) ve Raşit Saffet Bey (Atabinen) konferansa giden tanınmış isimlerdendir¹⁸⁵.

Delege ve müşavirlerin yanında Lozan'da yapılan görüşmeleri günü gününe kamuoyuna haber vermek için gazeteciler de gitmiştir. Çünkü burada meydana gelen gelişmelerin ülke kamuoyuna bildirilmesi son derece önemli bir durumdu. İşte bundan kaynaklı olarak kalabalık bir gazeteci grubu da müzakereleri günü gününe takip etmek için konferansa gidecektir. Ancak bu bilgilendirme safhası çok kolay bir mesele olmayacak ve bazı ciddi problemler oluşacaktı. Hatta bu durumdan mustarip olan basın mensuplarının serzenişlerden bir tanesi de Hüseyin Cahit'ten gelmekteydi ki, bu yazısı problemin kaynağını ve aşamalarını anlamamız için son derece önemlidir.

¹⁸² Mustafa Kemal, Konferansa gidecek heyetin doğal üyelerinin Rauf Bey, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey olduğunu, ancak Rauf Beyin bu konuda güven vermemesi, kararında değişikliğe sebep verdiğini ve Yusuf Kemal Beyin Dışişleri Vekilliğinden istifa ettirilerek yerine İsmet Paşa'nın getirildiğini belirtir. Böylelikle Ankara Hükümeti konferansta Dışişleri Bakanlığınca temsil edilecekti. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, c. II, Ankara, 2012, s. 910-911.

¹⁸³ İsmet İnönü, Hatıralar, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, 2014, s. 317. İsmet Paşa 174 Milletvekilinin katılımının olduğu celsede 155 oy alarak Hariciye Vekili olmuştur. Göreve başlayacağı vakte kadar yerine Dr. Rıza Nur vekâlet edecektir. TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXIV, s. 208.

¹⁸⁴ Muhalefet hareketinin olmasının sebebi, konferansa gidecek heyetin meclis seçimine bırakılmadan hükümet tarafından belirlenmesidir. Özellikle Mersin Mebusu konferansa gidecek heyetin seçim yetkisinin Meclise ait olduğunu savundu. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. XXIV, 2.11.1338/1922, s. 980-1006.

¹⁸⁵ Konferansa giden isimlerin tam listesi için bkz. Ek 7.

“...Şevksiz ve hevessiz bir surette şu mektuba başlıyorum. Çünkü yazıldığı gün, verdiğim havadisler artık maziye karışmış, ehemmiyetini, daha doğrusu tazeliğini kaybetmiş olacak. Garip değil mi bizim buradan yazmış olduğumuz yazılar; Paris'ten İstanbul'a gelecek olan Tan gazetesindeki tafsilattan daha geç kalma ihtimali kuvvetlidir... ” şeklindeki serzenişi itibari ile genel bir problemin habercisidir. Burada, bir aksamadan haber veren Cahit, bunun temel sebeplerini sıralarken ilk olarak Lozan'dan geçen ekspresin posta kargosu kabul etmemesini belirtirken, ikinci olarak da Lozan'da son derece gelişmiş iletişim ağının olmasına karşılık, mütareke döneminde yapılan bir mukaveleden kaynaklı olarak Ankara Hükümeti'nin bu mukaveleye katılmamasından dolayı, bu imkânlardan mahrum kaldıklarını belirtmektedir¹⁸⁶. Buradan anlaşılan önemli noktalardan bir tanesi şudur ki, genel anlamda haberleşme sistemini bize özet geçmektedir. Çünkü gerçekten de kargo ile gönderilen mektuplar uzun bir süre zarfında gazete merkezlerine ulaşırken, telgraflar içinde çok uzun bir süre zarfı olmamak ile beraber gecikmeler söz konusudur. Bundan kaynaklı olarak gazeteler sürekli olarak gündemi duyururken birkaç gün sonradan gelmektedirler.

Lozan Konferansı'nı takip eden gazeteciler sadece Türkiye'den katılmamak ile birlikte son derece kalabalık bir kitle tarafından temsil edilmekteydi. Birinci ve ikinci dönemde Konferansta yer alan gazetecilerin tam olarak isimleri ekte sunulmuştur¹⁸⁷.

2.2. Konferansın Açılması

Lozan heyeti Ankara'dan 5 Kasım günü hareket ederek İstanbul'a oradan da 9 Kasım günü İsviçre için yola çıkmıştı¹⁸⁸. İsmet Paşa, İstanbul'da gazetecilere verdiği beyanda

¹⁸⁶ Hüseyin Cahit, “Lozan Mektubu”, Tanin, 23 Teşrin Evvel/Ekim 1338/1922, Numro:41.

¹⁸⁷ Ayrıca Konferansa giden basın mensuplarının tam listesi için bkz. Ek 8.

¹⁸⁸ Heyet Üyelerinin Ankara'dan hareketi için İsmet İnönü'nün yayımlanan hatıratında 4 Kasım yazmaktadır. Ancak Bilal Şimşir, bu tarihin 5 olduğunu işaret ediyor. Değinildiği gibi İsmet Paşa'nın Ankara'da hareketi İsmet İnönü Hatıralar kitabında tarihi 4 Kasım olarak verir, yine bazı kaynaklar 4 Kasım, bazı kaynaklarda ise 5 Kasım'dır. Gazete haberlerinde de bu tarih ile alakalı farklı veriler yer almaktadır. “Ankara Muhabiri Mahsusumuzun Telgrafları”, Renin, 5 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 23; “Murahaslarımız Bugün Hareket Ediyorlar”, Tevhid-i Efkâr, 4 Teşrin-i Sani/Kasım, Numro: 3533-505. Yine İstanbul'dan hareket etmesi konusunda da bir ayrılık söz konusudur; Hatıralar kitabında 8 Kasım olarak geçer. Bu konuya Bilal Şimşir itiraz ederek hareketin 9 Kasım olduğunu belirtir. İsmet İnönü İstanbul'dan hareketini 9 Kasım olarak not düşmüştür. Bizde hem defterler hem de gazeteleri referans alarak İsmet İnönü'nün hareketini 9 Kasım olarak kabul ediyoruz; İsmet İnönü, Defterler, Haz. Ahmet Demirel, c. I, İstanbul, 2008, s. 44. Bu hareket gazetelerde de genel olarak 9 Kasım olarak belirtilir. “İsmet Paşa ve Diğer Heyet Üyeleri Bugün İsviçre'ye Hareket etti”, Akşam, 9 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 1474; “Heyeti Murahhasımız Bugün Gidiyor”, Vakıf, 9 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1763.

kendilerinin Konferansa kesin şekilde sulh yapmaya gittiklerini ve karşı taraftakilerin de aynı niyet de olmasını beklediğini söylüyordu¹⁸⁹. Ankara Hükümeti Heyeti Konferans için Lozan kentine giderken telaşlı olan taraf sadece heyetler değildi. Konferansı ağırlayacak olan İsviçre'nin Lozan kenti de hummalı bir hazırlık yapmaktaydı. Kente gelecek delegelerin kalması için geniş çaplı hazırlıklar yapılıyor, uzun zamandan beridir kapalı olan otellerde konferans için tekrardan açılıyordu¹⁹⁰.

Konferans için Lozan'a giden heyet üyeleri, karşısında Müttefik heyetlerinden kimseyi bulamamışlardı. Çünkü İngiltere konferansın bir hafta ertelenmesini talep ediyordu. İsmet Paşa konferansın ertelenmesi hakkında kendilerine haber verilmediğinden bahsetmiş, Lozan'da gazetecileri toplayarak Türk tarafının bu konudaki şikâyetlerini anlatmıştır¹⁹¹. Ancak o dönem için gazetelerin günlük haberlerinden anlaşıldığına göre, konferansın ertelenmesi hususu, Müttefikler arasındaki görüşme notaları Türk gazetelerine yansımaktaydı¹⁹². İngiltere'nin ısrarlı tutumu konferansın ertelenmesini sağlamıştı. Yine İsmet Paşa'nın haberi olmamasını iddia etmesine karşın Rumbold bunun tam tersini iddia etmektedir¹⁹³.

Bu durumun oluşmasından pek rahatsız olan İsmet Paşa konferansa gelen gazetecilere verdiği beyanatının yanısıra Müttefik Devletlere şu notayı yollayarak bu durumdan şikâyetçi olduğunu açıkça belirtmişti;

“Barış Konferansının toplanması hakkında, Fransa, İngiltere, İtalya hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne resmen yapılan davet ve bu hususta alınıp verilen notalar üzerine konferansın 13 Kasım olarak kati surette kararlaştırıldığı cihetle, Lozan'a ulaşan Türk delegeler heyetin ortaklaşa

¹⁸⁹ “Heyeti Murahhasımız Bu Gece Şehrimizde Bekleniyor”, Tevhid-i Efkâr, 6 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 3535-507; “Muhterem İsmet Paşa İle Bir Mülakat”, Tevhid-i Efkâr, 9 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 3537-510; “Baş Murahhas İsmet Paşa Lozan Hakkında Muhabirimize Mühim Beyanatta Bulundu”, Vakıf, 10 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1769.

¹⁹⁰ “Lozan Konferansı İçin Hazırlık”, Vakıf, 10 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1769.

¹⁹¹ İnönü, Hatıralar, s. 320.

¹⁹² Akşam gazetesinde yer alan habere göre İngiltere'nin erteleme talebi İtalya ve Fransa tarafından sıcak bakılmadığından bahseder. “Konferans Surat ile İçtima Etmelidir”, Akşam, 9 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1484; “Konferans Derhal Toplanmalıdır”, Akşam, 10 Teşrin-i Sani/Kasım, Numro: 1485; “Fransa Hükümeti İsrar Ediyor”, Renin, 12 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 30; “Konferans Tehirini Yine İngiltere İstiyor”, Tevhid-i Efkâr, 10 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 3539-511.

¹⁹³ Sevtap Demirci, Belgelerle Lozan Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele (1922-1923), İstanbul, 2013, s. 89-91.

kararlaştırılan yukarıda yazılı tarihte müzakerelere başlamaya hazır olduğunu zat-ı asilanelerine tebliğ ile şeref duyarım.

Barışın ertelenmesi, Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilmeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi sınırlı olarak bizim iyi niyetimize bağı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zat-ı asilaneleri de takdir edecektir. Bu cihetle dünya barışının menfaati namına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli temennileri zat-ı asilanelerine tebliğ ve yüksek saygılarımın teminine müsaraa ederim ”¹⁹⁴.

İsmet Paşa vermiş olduğu bu nota ile artık büyük devletlerin karşısında eski Osmanlı diplomatlarının olmadığını, muzaffer bir ordunun generali olarak bildiri yapmıştı. Uzun bir zamandan sonra Türk tarafı büyük devletlerle aynı tempodan konuşmuştur. Buda Türk tarafının Konferansta açık bir şekilde hakkını sonuna kadar arayacağını ve kesinlikle çıkacak aksiliklerde savaşma kozunu elinde tutacağını kanıtı olarak ilan edilmişti. Yine İsmet Paşa gazetelere verdiği demeçlerde Lozan’a erken gelerek Türk tarafının barışa ne kadar istekli olduğunu dünyaya kanıtlanmış oldu¹⁹⁵.

Burada bir müddet kaldıktan sonra İsmet Paşa, Fransa Hükümeti tarafından Paris’e davet edilmiştir. Paris’e giden İsmet Paşa burada bir takım çalışmalarda bulunmuştur¹⁹⁶. Fransa’nın bu tutumu elbette İngiltere’nin tepkisine sebep oldu. Zira Türk tarafı burada Fransızlar ile ortak hareket için karar alırlarsa, İngiltere’nin konferansta sıkıntı çekmesine sebep olabilirdi. Ancak İsmet Paşa Paris’e anlaşmak için değil Müttefiklerin barış yanlısı olup olmadığını anlamak üzere gitmiştir. Burada kurulan temaslarla Fransızlar, Konferansın sorunsuz bir şekilde başlaması için yaptığı çalışmalar sonuç vermiştir. Konferans sadece bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922 tarihinde açılacaktır¹⁹⁷.

Konferansın açılması meselesi üzerinde Fransızlar uğraş vermekteydi. İsmet Paşa, Lozan’a döndükten sonrada Konferans hakkında görüşmelerini devam ettirmiş,

¹⁹⁴ Karacan, Lozan, s. 54-55.

¹⁹⁵ Şimşir, Lozan Günlüğü, İstanbul, 2012, s. 106-107.

¹⁹⁶ “İsmet Paşa Paris’ten Bekleniyor”, Renin, 15 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 33; “İsmet Paşa Paris’e Gitti”, Akşam, 15 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1490; “İsmet Paşa Paris’e Vasıl Oldu”, Tevhid-i Efkâr, 16 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 3545-517.

¹⁹⁷ Demirci, Belgelerle Lozan, s.90-91; “Mösyö Poincare İngiltere Nezdindeki İsrarı”, İleri, 13 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1715.

Müttefiklerin takınacağı durum üzerinde fikir sahibi olmaya çalıştı. Bu durum içerisinde Konferansın açılışı Lozan kentinde Mont Benon Gazinosu'nda 20 Kasım 1922 Pazartesi günü saat 15.30'da yapıldı¹⁹⁸. Konferansın açılışını İsviçre Konfederasyon Başkanı Robert Haab yapacaktı¹⁹⁹. Bunun hemen ardından barış taraflarının adına da Lord Curzon bir teşekkür konuşması yaptı. Curzon konuşmasının ardında kürsüden indiğinde, İsmet Paşa kürsüye doğru gidiyordu. Açılış programı için taraflara gönderilen bildiride Başkandan sonra Müttefikler adına biri söz alacak ve bir teşekkür konuşması yapacaktı. Ancak İsmet Paşa eğer ki bir Müttefik konuşursa Türk tarafının da burada konuşacağını karşı tarafa ilettilti. Poincare'nın şiddetli itirazlarına karşı; İsmet Paşa ancak metin üzerinde birkaç düzeltme yapmayı kabul etti. İsmet Paşa dediğini yaptı ve burada yaptığı konuşma ile Konferanstaki ilk tepkisini ortaya koydu. Fevkalade ilgi uyandıran konuşması büyük bir alkış toplamıştı²⁰⁰.

İsmet Paşa'nın bu tepkisinin amacı, Konferansta eski Osmanlı'nın olmadığını ve muzaffer bir taraf olarak eşitlik ilkesinin uygulanmasına önem verdiğini herkese hissettirmektir. Zira pasif kalınırsa burada başarılı bir müzakere yapılması hiçte kolay olmayacaktır. Bunun farkında olan İsmet Paşa, Konferans boyunca bu eşitlik ilkesine her zaman özen gösterecektir²⁰¹.

2.3. Lozan Konferansı'na Katılan Heyetler ve Komisyonların Teşkili

I. Dönem Konferansa katılan devletleri temsilen katılan baş heyet üyeleri Müttefikler adına şöyleydi:

İngiltere: Marki Curzon of Kedleston, Sir Horace Rumbold.

Fransa: MM Barere, Bompard

İtalya: Marki Garroni, M. Lago

Amerika Birleşik Devletleri: M.M. Child, Joseph Grew

¹⁹⁸ Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, çev. Seha L.Meray, c. I, İstanbul, 2001, s. 1; "Lozan Konferansı Dün İçtimai Mukarrer Etti", Tevhid-i Efkâr, 21 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 3550-522; "Lozan Konferansı Dün Açıldı", Vakıf, 21 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1775; "Konferansın Küşadı", Tanin, 22 Teşrin-i Sani/Kasım 1922, Numro: 40.

¹⁹⁹ Karacan, Lozan, s. 72.

²⁰⁰ "Konferans Küşadında İrat Edilen Nutuklar", Tanin, 22 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 40.

²⁰¹ "Konferansta Türkiye Müttefiklerle Tamamen Müsavi(Eşit) Bir Vaziyettedir", Tevhid-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani/Kasım 1922, Numro: 3552-523.

Yunanistan: MM. Venizelos, Caclamanos

Romanya: MM Duca, Diamandy

Japonya: Baron Hayashi, M. Otchiai

Sırbistan: MM Nintchitch, Rakitic.

Konferans ikinci toplantısını Uşi şatosunda yaptı. Bu toplantıda konferans meselelerini tartışıp karara bağlamak için üç ana komisyon ve bunlara bağlı alt komisyonlar oluşturuldu²⁰². Bu komisyonlar;

1. Komisyon: Toprak, siyasi, boğazlar ve sınır meseleleri,
2. Komisyon: Türkiye’de yabancıların tabi olacağı usul ve azınlıklar komisyonu,
3. Komisyon: Mali, İktisadi, Adli ve Kapitülasyon meseleleri görüşülecekti²⁰³.

Oluşturan komisyonların başkanlıkları da Müttefikler tarafından yapılacaktır. Bu duruma Türk tarafı şiddetle itiraz etmiş olsa da Konferansın ev sahibi bahanesiyle Müttefikler bunu reddettiler. 1. Komisyon Lord Curzon’un başkanlığında İngiltere, 2. Komisyon Barere başkanlığında Fransızlar, 3. Komisyon ise Marki Garoni tarafından İtalya başkanlığı şeklinde olacaktır²⁰⁴. Konferans dili Fransızca olacak ancak konuşmaların tercüme edilmesi için olanaklar sağlanacaktır. Burada tartışılan bir diğer konu ise Konferansa seçilecek olan genel sekreterdi. Genel sekreter Konferansta tartışılacak gündemi taraflara iletecek aradaki koordinasyonu en iyi şekilde yürütecek bir faaliyet alanı olacaktır. Lord Curzon bu makamında Müttefikler tarafından temsil edilmesini isteyecek ve kuvvetle destek bulacaktır. Bu meseleye Türk tarafının itirazlarına karşın Fransız M. Massigli seçilecektir²⁰⁵.

Yukarıda da belirtildiği üzere azınlıklar meselesinin tartışıldığı komisyona İtalyan temsilci M. Montagna başkanlık edecektir. Türk tarafı adına ise Dr. Rıza Nur başkanlık edecektir. Yunanistan adına Venizelos ve Caclamanos, İngiltere adına Rumbold, MM.

²⁰² Şimşir, Lozan Günlüğü, s. 153.

²⁰³ “Konferansta İkinci Celse”, Vakit, 23 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1777; “Konferansta Komisyonlar Teşkili”, Tevhid-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani/Kasım, Numro: 3553-524.

²⁰⁴ Tutanaklar ve Belgeler, s. 14; Karacan, Lozan, s. 87.

²⁰⁵ Türk tarafının itirazı Massigli’nin seçilmesi değil, Genel Sekreterliğe bir Türk temsilci tarafından yapılmak istenmesiydi. Tutanaklar ve Belgeler, s. 8; Şimşir, Lozan Günlüğü, s. 154; Salahi Sonyel, Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası kitabında sayfa 48 de Massigli’nin İtalyan olduğundan bahsetmiştir. Bu bilginin düzeltilmesi gereklidir. Çünkü Massigli 1888 Montepiller doğumlu olup daha sonraları Fransa adına Ankara’da 65. Büyükelçi olarak görev yapmıştır.

Ryan, Forbes Adam, Fransa ise MM. De Lacroix, Laporte, Bergeton tarafından temsil edileceklerdi²⁰⁶.

14 Aralık 1922 tarihinde yapılan toplantı ile azınlıklar alt komisyonu oluşturuldu. Oluşturulan bu komisyonda görüşülecek sorunların özeti şu şekildeydi;

1. Genel af,
2. Soy, dil ve din azınlıklarının özgürlüğü ve korunması için genel güvenceler,
3. 1 Kasım 1914 tarihinden bu yana, ailelerinden ayrılmış kimselerle, mallarından yolsuz-yöntemsiz yoksun bırakılmış kimselere mallarının geri verilmesi çalışmalarının benimsenmesi ve bunlara ara verilmemesi,
4. Azınlıkların isteğe bağlı göç özgürlükleriyle, yurt içinde dolaşım özgürlükleri,
5. Azınlıkların yurttaşlık hakları bakımından eşitliğiyle, dinsel ve siyasal açıdan eşitlikleri,
6. Askerlik hizmetinden bağışıklık,
7. Azınlıklar için öğretim, eğitim amaçları ve insancıl amaçlarla dernek kurma özgürlükleri ve kamu giderlerinden hak gözetir paylar ayrılması,
8. Azınlık okul ve kiliselerinin özeti,
9. Azınlıkların korunması konusunda alınacak tedbirlerin yürürlüğe konulmasına ilişkin güvenceler ve bu konuda Milletler Cemiyeti ile işbirliği,
10. Ermeniler için ulusal yurt²⁰⁷.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Lozan Konferansı'nda ekalliyetler meselesi için çok zor bir süreç başlamaktadır. Türk Heyeti Misak-ı Milli çerçevesinde elinden gelen her şeyi Müttefiklere karşı sergilemek zorundadır. Ancak bu yolla kesin bağımsızlık yolu açılacaktır. Aslında tartışmaya açılacak bu maddeler yüz yıllar içerisinde kemikleşerek gelen durumlardan ibarettir. Bunların kaldırılması yerine yeni bir düzenin getirilmesi hiçte kolay olmayacaktır.

²⁰⁶ Nur, Hayat ve Hatıratım, c. III, s. 1043; Tutanaklar ve Belgeler, s. 149.

²⁰⁷ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 157.

2.4. Azınlık Hakları ve Tabi Olacakları Kanunların Belirlenmesi

Ekalliyetlerin hakları Osmanlı Devleti'nin gücüyle orantılandığında ters bir istikamet izlemiştir. En zayıf olduğu XIX. yüzyılda büyük devletlerin de baskılarıyla hukuksal anlamda devletin aleyhine birçok değişiklik olmuştu. Bu haklar her seferinde bahane edilerek Osmanlı'nın içişlerine karışılmış ve bu karmaşık durum her zaman Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğuna yukarıda değinildi. İşte bunun farkında olan Türk Heyeti Lozan'a giderken kendilerine verilen talimattan biri de bağımsızlıklarına zarar verecek herhangi bir uygulamadan kaçınacağını ve Türk vatandaşları için belirlenen kanunların diğer milletler içinde geçerli olacağı kesin bir şekilde olmuştur.

Türk Heyeti'ne Ankara tarafından verilen talimatlardan en önemlisi "Ermeni Yurdu" ve Kapitülasyonlar ile ilgidir. Hükümet bu konularda kesinlikle taviz verilmemesini, gerekirse Türk Heyeti'ne, Ankara'ya haber vermeksizin Konferansı terk edebilme yetkisi verilmiştir²⁰⁸. Bu durum Türk Hükümeti'nin kesinlikle bağımsızlık için Misak-ı Milli kararlarından geri adım atmayacağını kesin bir göstergesidir.

Konferansta azınlıklar meselesi hemen açılıştta görüşülmedi. Ancak arada yapılan görüşmelerde azınlıklar meselesinin son derece güçlükler çıkarabilecek durumlara gebe olduğu İsmet Paşa tarafından Ankara'ya rapor edilmekteydi²⁰⁹. Lord Curzon İstanbul ve Anadolu Hristiyanları üzerinden Türk Heyeti'ni sıkıştırırken, İsmet Paşa Ankara'dan İstanbul'un durumu hakkında bilgi istemekteydi. Gelen cevapta ise General Pelle raporuna göre İstanbul'da herhangi bir sıkıntının olmadığı İsmet Paşa'ya bildirilmekteydi²¹⁰.

Gündemde ilk olarak Türkiye'nin sınırları ve boğazların statüsü durumu söz konusuydu. Ekalliyetler ile ilgili olarak ilk toplantı direk olarak olmasa da arazi komisyonunda esir mübadelesi görüşmeleri esnasında olacaktır²¹¹. Sonraki müzakerelerde alt komisyonların oluşum aşaması ve tartışılan konulara yukarıda değinildi. Konferansın başlamasından neredeyse iki hafta sonra gündeme gelmesine karşılık, İleri gazetesinin 27 Kasım'da geçtiği haberde ekalliyetlere dair çok ilginç bir haber vardı. Heyet dışından olmasına rağmen Darülfünun hocalarından Profesör

²⁰⁸ Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I (1922-1923), Ankara, 1990, s. V.

²⁰⁹ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 123.

²¹⁰ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 125-139.

²¹¹ Tutanaklar ve Belgeler, s. 117.

Muslihiddin Adil Bey'in resmi olmasa da daha önce edinmiş olduğu ekalliyet konusundaki tecrübelerini murahhaslara iletteceğini yazmıştır. Gazetenin haberine göre önceki yıl Avrupa'da yapılan azınlık toplantısına katılmıştır²¹².

Hemen birkaç gün sonrasında Rauf Bey verdiği bir beyanatta; *"Ekalliyetlerin mübadelesi için muvaffak olacağız"* şeklinde bir ifadeyle, aslında Lozan'da henüz tartışmaya açılmamış bir konu hakkında açıklamada bulunmasıyla, Konferansta güdülecek hedeflerden biri kamuoyuna duyurulmuştur²¹³. Rauf Bey bu doğrultuda Heyeti Vekile adına yolladığı telgrafta sadece Rumların değil, Ermeni Milletinin de mübadele edilmesi için görüşmeler yapılmasını istemekteydi²¹⁴. Ancak İsmet Paşa Ermenilerin mübadelesi meselesinde Konferansta bir muhatabın olmadığını ve böyle bir durumun tartışmaya uygun olmayacağını, olabilecek taleplerde ancak bir milli "Ermeni Yurdu"nu ve ayrıcalıklı konumlarını reddetmekle kalabileceğini Ankara'ya bildirecekti²¹⁵.

Konferansta Rauf Bey'in işaret ettiği gibi ekalliyetler meselesi ilk olarak esirlerin mübadelesi tartışılacakken, Dr. Nansen nüfus mübadelesi için teklifte bulunması ile konu ilk kez Konferansta tartışılacaktı. Mübadele meselesinin o gün için gündeme gelmesi İsmet Paşa'nın deyimi ile habersiz bir durumdu²¹⁶. Mübadele meselesi Cemiyet-i Akvam tarafından Yakın Doğu'da göçmenler üzerine araştırma yapmak üzere görevlendirilen Dr. Nansen'in bir sunumu ile başladı. Nansen Anadolu ve Yunanistan'da yapılan tetkikler sonucunda, bölgenin barış ve huzur içerisinde yaşayabilmesi için Anadolu'daki Rumları Yunanistan'a, Yunanistan'daki Müslümanları

²¹² "Ekalliyetler Meselesi", İleri, 27 Teşrin-i Sani/Kasım 1338/1922, Numro: 1729; Muslihiddin Adil Bey ile ilgili olarak Dr. Rıza Nur'un anılarında kendisinden Makedonya Türkleri adına geldiğini ve kendisiyle yaptığı görüşmelerde uygun olmayan isteklerde bulunduğu bahseder. Buna karşılık isteklerinin kabul edilmemesi üzerine konferanstan ayrılmıştır. Nur, Hayat ve Hatıratım, c. III, s. 1079-1081.

²¹³ "Ekalliyetler Hakkında Rauf Beyin Beyanatı", Akşam, 3 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1505.

²¹⁴ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 143.

²¹⁵ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 172; "Ekalliyetlerin Mübadelesi, Mülkü ve Askeri Vesia Meseleleri Müzakere Edildi", Akşam, 3 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1507.

²¹⁶ Toplantı Ruznamesinde aslında sadece esirlerin mübadelesi meselesi varken, Müttefikler 12 Aralık günü yapılacak toplantı ruznamesine ekalliyet konusu eklemişler ve bunu akşam vakitlerinde Türk Temsilcilerine aktarmışlardı. Toplantıyı bilgilendirme ile görevli olan kâtip İsmet Paşa'nın uyumasından dolayı rahatsız etmek istememişti. Bundan dolayı konudan ancak sabah vaktinde haberdar olundu. İnönü, Hatıralar, s. 349.

ise Anadolu'ya göç ettirilmesini talep edecekti. Bu durum karşılıklı olarak tartışılacak ve bir alt komisyon oluşması için karara varılacaktı.

Görüşmelerde Yunan Heyeti İstanbul Rumlarının bu mübadeleden ayrı tutulmasını talep ederken Curzon'da Yunanları destekleyerek İstanbul'daki Hristiyanları bu mübadele dışında kalmasını talep etmiştir. Aksi takdirde Curzon'a göre Türk Devleti'nin ekonomik hayatı için son derece önemli olan bu kesimin gitmesi, olası büyük sıkıntılara sebep olabilecektir²¹⁷. Ancak bu gelişme Ankara Heyeti için son derece sürpriz bir gelişme olmuştur. Çünkü böyle bir talebin kendileri tarafından yapılması son derece sıkıntılı bir durum teşkil edebilirdi. Böylelikle mübadele teklifi hiç umulmadık bir şekilde Konferansın gündemine düşmüştür.

Lord Curzon'un bu talebi ise, Tevhid-i Efkâr gazetesinin baş makalesinde Velid Ebüzziya tarafından eleştirilmekteydi. Makalede Velid Ebüzziya; Lord Curzon ve Avrupalılar Türkleri düşünürmüş gibi yapmalarına, hiçbir şekilde bu anlayışa uygun hareket etmediğini ve kendi akıllarını kendilerine saklamalarını tavsiye etmekteydi. Velid Ebüzziya, böyle bir durumun olabilmesinin mümkün olmadığından bahsederek; zaten Yunanlar Anadolu coğrafyasından işgal yerlerinden çekilirken zanaatkâr ve zengin Rum ve Ermeni ailelerini Yunanistan'a götürdüğünden bahsetmektedir. Aslında oluşan bu boşluğun Müslüman ahali için zararlı bir durum olmadığını, aksine hayatın normalleşmesi için son derece isabetli bir durum olduğuna değinmiştir²¹⁸.

Tanın gazetesi de meydana gelen bu gelişmeleri de sayısında, kamuoyuna haber olarak geçiyordu²¹⁹. Daha sonraki günlerde ise olay hakkında diğer gazetelerde de önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. Bunlardan birisi Konferans görüşmeleri devam ederken papalığın alt komisyona yapmış olduğu başvuruydu.

Papalığın Konferans heyetine sunduğu tebliğde şu ifadeler yer alıyordu:

“İstanbul'dan her gün daha ziyade endişe verici haberler alınmaktadır. Avrupa Hristiyanları heyecana düşmüşlerdir. Çoğu gidiyor, çoğu da gitmek çaresini bulamıyor. İstanbul'dan çıkanlar bir daha dönmeyi yazılı olarak taahhüt ediyorlar. Malları

²¹⁷ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 117-130.

²¹⁸ Velid Ebüzziya, “Yeni İmtihan Devresi”, Tevhid-i Efkâr, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3573-545.

²¹⁹ “Lozan Telgrafları”, Tanin, 2 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 50.

haciz olunuyor. Avrupalılar ile hayat-ı ruhaniyenin mal ve mülkü en büyük tehlikeler içindedir. Başbozuklar şehre gelmelerinden ve bunun netice ve himayesinden korkuyorlar. Ermeniler bir koruyucuya sahip olmadıklarından diğerlerinden ziyade tehlikeye maruzdurlar. Bunlar hakiki bir dehşet içine düşmüşlerdir”²²⁰.

Bu yolla Papalık burada yaşayan Hristiyan halklar için özellikle de Ermeniler için bir teminat talep etmektedir. Ancak yazının devam eden kısmında İkdam gazetesi bu makalede, Papalığın endişelerinin tamamen yersiz olduğunu belirtmekle beraber bu durumun daha önceleri olduğu gibi şimdi de bu yolla yeni Türk Devleti’ne müdahaleyi meşru hale getirerek, olayı bütün Hristiyan dünyasına mal etmeye çalıştığından bahsetmekteydi. Ayrıca yazıda belirtildiği üzere böyle bir şey olmuş olsa Yunan heyetinin, Rumları İstanbul’da bırakmak istemesi akıl karı değildi. Hakikaten de Yunanistan, Türkiye ile bir mübadelenin olması gerektiğini ileri sürüyor ancak İstanbul’daki Rumları bu mübadeleden istisnasını talep ediyordu. Bu durumda İkdam gazetesinin ileri sürdüğü fikri destekler nitelikte bir durumdur.

İkdam’da yer alan beyanata karşılık, Tanin gazetesinde Rıza Nur’un Lozan’da gazetecilere verdiği beyanını okuyucularına iletmekteydi. Bu haberde Rıza Nur aynı şekilde Papalığın talebi hakkında; 1914’ten evvel Rum nüfusunun 900.000 civarı olduğunu ve bu nüfusun büyük kısmı Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı topraklarından Yunanistan tarafına geçtiğinden bahsettikten sonra; kalan diğer Rumların ise Anadolu işgalinden kaçan Yunan ordusu tarafından zorla götürüldüğünden bahsetmektedir. Rıza Nur ayrıca mübadeleye tabi tutulacak nüfus içinde bir adaletsizliğin olduğundan bahseder. Çünkü Yunan Makedonya’sından gelen Türklerin arazileri son derece mamur bir halde iken Anadolu’dan kaçan ya da gidecek Rumların bıraktıkları araziler son derece tahrip edildiği için bu durum hiçte adil olmamaktaydı. İkdam’a göre Makedonya’daki Müslüman mülklerinin değeri altmış milyon altın civarıyken, Rum mülklerinin değeri ise sadece birkaç milyon altın ile ifade edilebilirdi. Yunanlar bu yolla yapmak istedikleri başlıca durum şu olabilirdi. İlki Müslümanların mülklerini ellerinden alarak Anadolu’dan getirdikleri Rumlara vermektir. Diğerisi ise İstanbul’da mümkün olduğunca Rum nüfusu bırakıp buradaki malların muhacir

²²⁰ “Yeni Entrikalar”, İkdam, 11 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9244.

Müslümanlara bırakılmasını önlemektir²²¹. Ayrıca şu da hesaba katılabilir ki; sonraki zamanlarda Türk iç işlerine müdahale etmeyi kolaylaştıracak bir politikanın da temelini atabileceklerdi.

12 Aralık 1922 tarihinde Ülke ve Askerlik Sorunları komisyonunda ekalliyetler adına çok önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. Değindiği gibi aslında Türk tarafının hazırlıklı olmadığı bu toplantı Lord Curzon'un konuşmasıyla açıldı. Curzon bu konuşmasında Türk tarafından, azınlıklar hakkında çok önemli olan şu maddelerin kabul edilmesini istiyordu:

1. Ermeniler için Anadolu'da özellikle de çoğunluk olunan bir yerde "Ermeni Yurdu".
2. Azınlıklar için Avrupa'da oluşturulan teminatın oluşturulması.
3. Savaş döneminde suç işleyenlere karşı her iki taraftan genel af ilan edilmesi.
4. Her iki taraftan azınlıkların serbest dolaşım hakkı.
5. Belli bir bedel karşılığında azınlıkların askerlikten muaf tutulması.
6. İstanbul'da ve Yunanistan'ın herhangi bir yerinde belirlenecek bir alanda Milletler Cemiyeti Kontrol heyetinin oluşturulması²²².

Curzon yukarıda gösterilen taleplerle konuşmasını bitirmiş, söz sırasını alan Müttefikler adına Barrer ve Montagna izleyici olarak katılan Amerika temsilcisi Calid, Curzon'un tezini destekleyen konuşmalarda bulunacaklardı. Ardından söz hakkı alan İsmet Paşa; Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlardan beri azınlıklar için tam bir serbesti sağladığını ve sonraki dönemlerde de XIX. yüzyıla kadar kesintisiz aynı durumunu devam ettirerek sürdürdüğünü açıklamıştır. Konuşmasına devam eden İsmet Paşa, Rumlar kadar Ermenilerinde bu serbestiden faydalandığını, çeşitli kaynaklara dayandırarak açıklamış, uzun süre barış içerisinde yaşamış milletlerin, emperyalist güçlerin emelleri doğrultusunda kullanılmasıyla bu barışın bozulduğuna dikkat çekmiştir. Bu konuşmasının ardından İsmet Paşa konu hakkında Curzon'un isteklerini cevaplandırmak üzere yarınki toplantı için izin istedi.

²²¹ "Rumlar ile Ermenilerin Gitmesi Hakkında", İkdam, 11 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9244; "Doktor Rıza Nur Beyin Beyanâtı", Tanin, 11 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 59.

²²² Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 180-186; "Konferans'ta Vaziyet Birdenbire Vahamet Peyda Etti", Akşam, 16 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1520.

Ertesi günün sabahı yapılan oturumda İsmet Paşa Curzon'un isteklerine verdiği cevapta; İlk "Ermeni Yurdu" için katı bir şekilde teklifi reddetti. Bunun yanında ülke içerisinde azınlıkları kontrol için kurulacak uluslararası bir heyetin bağımsızlığa aykırı olacağından bahsederek ayrıca azınlıkların askerlikten istisnası kesin bir şekilde reddedildi. İsmet Paşa ayrıca geçen oturumda verdiği cevapta; azınlıkların bozguncu devletler elinde birer maşa olarak kullanıldığını belirtmişti. Bunun yanısıra Türk tarafı Rumlar ile birlikte Patrikhane'nin de Türkiye sınırları dışına çıkarılmasını talep etmişti²²³. Bu beyanatta görüldüğü gibi İsmet Paşa daha Konferansa gelmeden önce Ankara Hükümeti'nin vermiş olduğu talimatlara sıkı sıkıya bağlı kalacağını daha bugünden hissettirmiştir. Ancak ilginç olan noktalardan bir tanesi ise Patriklik kurumunun ihracının talep edilmesi idi. Burada amaç ise sorunların kaynağı olarak görülen bir kurumun tamamen ülkeden çıkarılması olacaktır. Ama daha sonrada görüleceği üzere bu durum Ankara tarafından büyük bir pazarlık kozu olarak kullanılacaktır.

İsmet Paşa'nın verdiği bu cevap karşısında, Müttefikler büyük bir şaşkınlık geçirmişlerdi. Bunun yanısıra Curzon'un yeni Türkiye Devleti'nin Cemiyet-i Akvam'a daveti içinde; Konferanstan sonra bunun mümkün olacağını belirtmişti. Ancak Curzon, İsmet Paşa'nın verdiği cevap karşısında şok olarak, o kadar sinirlenmiştir ki cevap niteliğinde olan konuşmasında hakaretlerden kendini alamamıştır. İsmet Paşa'nın İngiltere ve Fransa adına yaptığı emperyalist vurgusu Curzon'un çok ağırlına gidecektir ki, kendi ellerinin temiz olduğu vurgusunu yapmak zorunda kalacaktı²²⁴.

Konferansta meydana gelen bu hararetli tartışmalar çok geçmeden basında geniş bir şekilde işlendi. Tevhid-i Efkâr gazetesi bu tartışmalardan İsmet Paşa'nın muzaffer bir şekilde ayrıldığından bahsederken diğer gazetelerde Curzon ve İsmet Paşa'nın nutkunu özet olarak yayımlamaktaydı²²⁵.

²²³ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 214.

²²⁴ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s.186-208; İsmet Paşa Ekalliyetler Hakkında Cevap Verdi", Akşam, 16 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1520.

²²⁵ "Ekalliyetler Meselesinde İsmet Paşa Tamamen Muzaffer Oldu", Tevhid-i Efkâr, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3576-548; "Ekalliyetler Meselesinde Hararetli Müzakereler", Tanin, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 63; "Lozan Konferansında Ekalliyetler Meselesi Hakkında Hararetli Bir Müzakere", Vakıf, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1799; "Lord Curzon'unun Nutku ve İsmet Paşa'nın Teklifi Reddi", İleri, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1747.

Yine Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de arka sayfalarında kısa da olsa İstanbul gazetelerine oranla bir özet şeklinde, önce Müttefiklerin teklifini sonra da İsmet Paşa'nın Curzon'a azınlıklar hakkında uluslararası hukuk kanunlarının uygulanacağı ile alakalı verdiği cevabı yayımlamaktaydı²²⁶.

Mübadele hakkında Akşam gazetesi ise 15 Aralık tarihindeki sayısında, Rumca gazetelerin mübadele hakkındaki görüşlerini özet şeklinde okuyucularına duyurmaktaydı. Yine mübadele ile birlikte Yunan Fevkalade Komiserliği'nin de İstanbul'dan gideceğini ve memurluk işlerini yürütmek için sadece konsolosluğun kalacağını yine Rum gazetelere dayandırarak haber vermektedir²²⁷.

Mesele, Konferansta karşılıklı sert oturumlardan sonra uzmanlar tarafından detaylı bir şekilde incelenmesi ve karara bağlanması için alt komisyona sevk edildi. Burada hangi noktaların tartışıldığından yukarıda bahsedilmişti.

16 Aralık tarihli gazetelerde ekalliyetler adına Lozan'da yapılan görüşmelere yine geniş bir yer ayrılmıştı. Vakit gazetesi, İsmet Paşa'nın Curzon'a verdiği cevabı yayımlarken²²⁸, Tanin Gazetesi ise Lozan'dan 13 ve 14 Aralık'ta gönderilen mektupları yayımlayarak İsmet Paşa'nın parlak bir surette verdiği cevapla Müttefiklerin isteklerini kesinlikle kabul etmediğini belirterek, Paşa'nın nutkunda reddettiği istekleri bu sayıda belirtmiştir²²⁹. İkdam gazetesi de Konferanstaki sert tartışmaların görüşmeleri kesintiye uğratacağı hakkında Lord Curzon'un görüşmelerde tehdidini haber geçiyordu²³⁰.

Rauf Bey Meclis'te Lozan Konferansı hakkında verdiği izahatta; Konferansın başlamasından 26 gün geçmesine rağmen henüz gelişmenin olmadığını ve herhangi bir madde üzerinde anlaşmaya varılmadığından bahsetmiştir. Ekalliyetler hakkında ise verdiği malumatta Ermeniler için yurt talebini iletmiştir²³¹. Bunun yanısıra Rumlar ile yapılacak bir mübadele üzerinde görüşmeler yapıldığından bahsederken Lord

²²⁶ “Ekalliyetler Meselesinin Müzakeresi ve Teklifimiz”, Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 687.

²²⁷ “Rumların Mübadelesi ve Yunan Komiserliğinin Gideceği Hakkında”, Akşam, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1341.

²²⁸ Ahmet Şükrü, “Ekalliyetlere Ait Müzakerede Zuhur Eden Hicran”, 16 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1800.

²²⁹ “Ekalliyetler Meselesinden Dolayı Konferansta Heyecanlı Bir Müzakere”, Tanin, 16 Kanun-ı Evvel/Aralık, Numro: 64.

²³⁰ “Lozan Konferansında Son Derece Hararetle Celseler”, İkdam, 16 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9649.

²³¹ “Ermeni Yurdu” hakkında mecliste meydana gelen tepkiler için “Ermeni Yurdu” bölümüne bkz.

Curzon'un, ekalliyetlerin mübadelesinin ekonomide oluşacak zararları fikrini de burada açıklamaktaydı. Bu bilgilendirmeyi yaparken Rauf Bey sulhu çok istemelerine rağmen mümkün olmazsa Türk ordusu İstiklal Savaşı'na devamı için kuvvetini Büyük Taarruz'dakinin iki katına çıkardığını, gerekirse silahlı mücadeleye devam edebileceklerini Meclise aktarmaktaydı²³². Rauf Bey'in Meclis'te yaptığı konuşma hemen ertesi gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanarak kamuoyu bilgilendirilmekteydi²³³. Bu yolla Ankara Hükümeti sadece halkı bilgilendirme amacı gütmemekteydi ya da amacı bu değildi. Çünkü asıl mesajın verildiği yer Müttefiklerdir. Burada anlatılmak istenen durum eğer ki bağımsızlığa aykırı en ufak bir durum teşkil olursa, bunun uğrunda tekrardan savaş yapılabileceğini bir gözdağı şeklinde ilan etmekteydi.

Anadolu ve İstanbul basınına dair gazeteler 17 Aralık 1922 sayılarında Konferansta yapılan önceki oturumlardan haberlerin devamı niteliğinde genel olarak İsmet Paşa'nın verdiği cevaplar ve Türk Heyeti'nin cevabına Müttefiklerin duruşu ile alakalı bilgileri vermektedir.

Vakit gazetesinde Ahmet Şükrü'nün yolladığı yazıda Konferansa dair 12 Aralık toplantısı hakkında bilgi vermektedir. Ahmet Şükrü, İngiltere'nin tutumunu ciddiyetsizle bağdaştırırken, özellikle Curzon'un burada takındığı durumun İsmet Paşa tarafından ustaca bir halde karşılık bulduğundan bahsetmiştir. Curzon'u eleştiren Ahmet Şükrü, Calid'in de Konferanstaki durumunu unutarak bir propaganda da bulunduğunu ve bunun kesinlikle Amerika'nın vazifesi olmadığını belirtmekteydi. Bundan sonra Konferansta söz alanların nutkunu özet vererek İsmet Paşa'nın nutkunu da yazısında paylaşmaktaydı²³⁴. Yine Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 12 Aralık toplantısını bugünkü sayısında haber olarak geçmekteydi²³⁵.

Akşam, başyazısında Amerika adına Calid'in beyanatını vererek onun Ermeniler hakkındaki endişelerini açıklamıştır. Ayrıca Türk Heyeti'nin Rumlar hakkında

²³² TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXV, 16.12.1338/1922, s. 413-414.

²³³ "Rauf Beyin BMM'de Lozan Konferansı Hakkında Beyan ve İzahatı", Hâkimiyet-i Milliye, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 688.

²³⁴ Ahmet Şükrü, "Konferansın Pazartesi Celsesinde Ekalliyetler Hakkındaki Müzakerat", Vakit, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1801.

²³⁵ "Pek Şiddetli Bir Münakaşa ve Bir Gerginlik", Hâkimiyet-i Milliye, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 688.

Yunanistan'a olan tekliflerini de haberin devamında açıklanmaktaydı²³⁶. İleri ve Tanin gazeteleri ise Hâkimiyet-i Milliye ve Vakit'e göre daha yeni gelişmeleri duyurmaktaydı. Bu gazeteler alt komisyonlarda henüz yapılmış olan tartışmaları okuyucularına haber geçmekteydi.

Tanin gazetesinde Curzon ile İsmet Paşa arasında yapılan karşılıklı atışmaların tafsilatını verilmekle beraber bu sayısında İngiliz gazetelerinin Türk tarafının iyi niyetli bir hale barış istemesini tebrik ettiğini haber olarak vermektedir²³⁷. Yine İleri gazetesi de 15 Aralık oturumu hakkında bilgilendirmeler yaparak, Konferansta Müttefiklerin ilk isteklerinde devam ettiğini hatta ekalliyet kavramının ırk bazına indirilmesi gerekliliğinin Türk Heyeti tarafından reddedildiğinden bahsetmekteydi²³⁸. Hakikaten de 15 Aralık oturumunda Müttefikler ekalliyetleri ırk bazına indirmeyi teklif ederek Türk Heyeti'ni köşeye sıkıştırmak istemekteydi. Çünkü böyle bir durumda artık görüşmeler ekalliyetler, din üzerinden değil, ırk üzerinden tartışılacaktı ki; bu Müslüman diğer halklarında (Kürt, Laz, Çerkez, Arap) ayrı bir kanuna tabi olması için tartışma konu olması demektir. Türk tarafı bu oturumda İsmet Paşa'nın verdiği cevabın doğrultusunda durumu müdafaa etmeye çalışmıştır.

Konferansın bu oturumunda tartışılan konu sadece ekalliyetlerin statüsü değildi. İngiliz heyeti adına MM. Ryan, azınlıkların sadece hakları değil, savaş döneminde oluşan kayıplarının da tartışılması gerektiğini, hatta bunun Türk Devleti tarafından azınlıklara geri iade edilmesi gerekliliğinden bahsetmekteydi. Diğer hususlar ise azınlıkların askerlik durumu ve azınlık haklarının güvenceleri meselesiydi²³⁹.

18 Aralık tarihli gazetelere bakıldığında, ekalliyet meselesine birkaç gazete dışında pek de yer ayrılmadığı görülmektedir. Sayfalarında buna yer ayıran gazetelerden İleri ve Vakit son oturumlarda İsmet Paşa ve Curzon'un nutuklarını okuyucularına iletmekteydi. Bunun yansıra Hüseyin Cahit, Lozan'dan yolladığı mektupta ise oturumlarda yapılan azınlık konuşmalarının tamamına yakın bir kısmı yer almaktaydı. Ancak İleri gazetesine göre bu konuşma daha geniş bir haldeydi. Nutukların dışında

²³⁶ "Amerika Murahhasının Nutkunun Hülasası", Akşam, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1521.

²³⁷ "İsmet Paşa'nın Pek Mühim Beyanâtı", Tanin, 17 Kanun-ı Evvel 1338/1922, Numro: 65.

²³⁸ "Ekalliyetlerin Hukuku Nasıl Münakaşa Edildi", İleri, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1749.

²³⁹ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 150-156.

Tanin, 16 Aralık tarihli bir Konferans haberinde yine Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a üyeliğinin Konferanstan sonra olabileceğinden bahsetmekteydi²⁴⁰. Hâkimiyet-i Milliye'nin bu tarihli sayısında Tanin'in haberine yazısına benzer bir haberi geçerek Müttefiklerin azınlıklar hakkında talep ettikleri maddeleri yayımlamaktaydı²⁴¹.

Tanin gazetesi, 14 Aralık günü Hüseyin Cahit tarafından gönderilen mektubu yayımlarken, yine müzakere beyanatlarını ilk sayfasının tamamını kapsamaktaydı²⁴². Arka sayfalarında ise Rauf Bey'in 16 Aralık'ta Konferans için meclisi bilgilendirdiği konuşma yer almaktaydı²⁴³. Akşam gazetesi ise haberinde İsmet Paşa'nın Cemiyet-i Akvam'a dâhil olmasına farklı bir yorum getirerek ekalliyetler meselesi Cemiyet-i Akvam'ın kontrolünde çözümleneceğini bahsetmekteydi²⁴⁴. Ancak İsmet Paşa böyle bir şeyin kendi bağımsızlıklarına aykırı olduğunu Müttefiklere cevap olarak verdiğinden, Akşam gazetesinin bu haberi İsmet Paşa'nın cevabı ile paralellik göstermemekteydi.

Vakit gazetesinin Lozan'daki muhabiri Ahmet Şükrü, ekalliyetler meselesi hakkında özellikle de İngiltere ve Amerika devletlerinin Konferansta takındıkları durum üzerinde geniş bir değerlendirme yapmaktaydı. Ahmet Şükrü'ye göre; eğer Konferans bir kesintiye uğrarsa bunun sebebi ekalliyetler meselesi üzerine olmayacaktı. Çünkü İsmet Paşa burada sadece kendi devletinin haklarını normal yollarla savunmaktaydı. Lord Curzon ise Konferansta yaptığı konuşmaların içeriğindeki tezatlıkların Konferansı zora soktuğundan bahsetmekteydi.

Şükrü Bey devamla daha İngiltere ve Amerika temsilcilerinin nutuklarının tamamının oturum sonrasında verilmemesine rağmen müzakereden saatlerce evvel gazetecilere servis edildiğini ve bu yolla aslında Konferansa sunacakları beyanların orası için değil kendi memleketleri kamuoyu için siyasi bir prim amaç ile hazırladıklarından

²⁴⁰ “İsmet Paşa'nın Nutku ve Lord Curzon'un Tarafgirâne Nutku”, İleri, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1806; Hüseyin Cahit, “Ekalliyetler Hakkında İsmet Paşa'nın Nutku”, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 62; Vakit, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1802; “Konferans Müzakeratı Yakında Bitecek mi”, Tanin, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 66; “Mesaili Muhtelif Hakkında Müzakerat”, Tanin, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 66.

²⁴¹ “Ekalliyetler – Boğazlar Meseleleri ve Müşkûlat”, Hâkimiyet-i Milliye, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 445.

²⁴² Hüseyin Cahit, “Lozan Konferansında İkinci Fırtınadan Sonra İkinci Sükûn”, Tanin, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 67.

²⁴³ “İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey Efendinin Mühim Beyanâtı”, Tanin, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 67.

²⁴⁴ “Son Müzakerat Hakkında Bugünkü Tafsilat”, Akşam, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1523.

bahsetmektedir. Konferansta, Müttefiklerin yaptığı sunumda; her iki devlet buradaki gayelerinin daha öncede olduğu gibi sadece Hristiyan halkın haklarını müdafaa olduğunu bahseder. Ancak Ahmet Şükrü bunun sadece doğu halklarını sömürmenin bir kılıfı olduğunu ve bunun bütün dünya tarafından bilindiğini kaydeder.

Ahmet Şükrü sadece heyet üyelerine değil, orada bulunan gazetecilere de eleştiriler yöneltmekteydi. Özellikle orada olan Amerikalı gazetecilerin bütün her şeyin farkında olmasına rağmen bunun tersine, tamamen cemaatin ve devletin korkusuyla hareket ettiklerinden bahsetmektedir. Ahmet Şükrü yazının sonunda böyle bir açıklama yapma gereğini Lord Curzon'un garip hareket tarzını anlatmaya çalışmak olduğunu belirtir. Ahmet Şükrü gazete sayfasının tamamını kapsayan yazınının devamında Konferansta sunulan beyanlara yer vermektedir²⁴⁵.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 19 Aralık sayısında İsmet Paşa'nın Curzon'a verdiği cevabı haber geçerek; "*İsmet Paşa ellerini uzatmış ve derhal eller üzerinde bir mukayese yapmaya hazır olduğunu asıl Lordun yüzüne söylemiştir.*" Bu cevabın üzerine Lord Curzon'un daha sakinleştiğinden bahsetmektedir²⁴⁶.

20 Aralık tarihli Akşam gazetesi Lozan Mektuplarını gecikmeli olarak nüshasında geçerek, İsmet Paşa'nın Curzon'a verdiği cevabını vermektedir²⁴⁷. Tevhid-i Efkâr ve Vakit gazeteleri, Havas Ajansı'ndan aldıkları haberde azınlıkların kontrolü için bir heyetin kurulmasında Müttefiklerin ısrarına karşı Türk Heyeti'nin şiddetle karşı çıktığını yazmaktaydı²⁴⁸. Ancak basın sadece ajansların verdiği haberleri geçmekle yetinmiyor, Konferans hakkında bilgilendirildikçe artık yazarlar makale bazında konuyu işlemeye başlamışlardır. 20 Aralık günü bu konuya nüshalarında genişçe yer ayrıldığı günlerden biridir.

²⁴⁵ Ahmet Şükrü, "Konferansta Nüfus Mübadelesi ve Ekalliyetler Hukuku Hakkında Hararetli Müzakereler", Vakit, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1803.

²⁴⁶ "İsmet Paşa – Lord Curzon'dan Münakaşada Karşı Karşıya", Hâkimiyet-i Milliye, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 690.

²⁴⁷ Necmettin Sadak, "Ekalliyetler Meselesi Hakkında İsmet Paşa'nın Nutku", Akşam, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1524.

²⁴⁸ "Ekalliyetler Meselesinde İzaç(bunaltma) Derecesine Varan Bazı İsrarlar", Tevhid-i Efkâr, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 4579-551; "Ekalliyetler Meselesinde İhtilaflı Nokta", Vakit, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1804; "Umuru Dâhiliyemize Karışmak İçin Ne Kadar İsrar Etseler Beyhudedir", İleri, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1752.

Vakit gazetesinde Ahmet Emin, Konferansta azınlıklar sorununun çözümü için önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmesini yaparken Müttefiklerin hareketini bir misal üzere açıklamaya girişiyordu: “ Bir gün adamın biri evini satmak istemiş ve bu sattığı evin yeni sahibine, benim bu evde çokça hatıralarım vardır, köşesinde bir çivim olsun demiş. Sonra bunu evi satarken kendi malı olarak senet ettirmiş. Sonraki vakitlerde bu çiviye evin eski sahibi gelip ürünleri asması üzerine yeni sahiple tartışmaya başlayarak bu çivi benim değil mi ister asarım ister asmam demiş. Gel zaman git zaman bu çivi sayesinde yeni sahibi bezdirmiş eski evini yok pahasına geri almıştır.” İşte bu misal üzerine Müttefiklerin yeni Türkiye için bırakmak istedikleri çivinin ekalliyetler meselesi olduğunu kaydeder.

Ahmet Emin; Müttefiklerin yüzyıllardır azınlıkları müdafaa bahanesiyle devleti zor durumlarda bıraktığını ve eğer bunların korunması için çok istekliyseler onları korumalarına gitmelerini tavsiye etmektedir. Yine devleti zor durumda bırakmak için burada ekalliyetler meselesine sıkı sıkıya sarılmışlardır. İşte bu yüzden mübadele edilecek azınlıkların Türkiye’de kalmasını direktmekteydiler.

Ancak Ahmet Emin burada Müttefiklerin hesaba katmadığı bir meseleden bahseder. O hesabın yeni kurulan Türkiye Devleti’nin olmasıdır. Çünkü yeni Türkiye Devleti bu tarz çivileri Konferansa çakılmasına kesinlikle izin vermeyecektir. Ayrıca yazının sonunda azınlıklara tavsiyede bulunan Ahmet Emin, kalacak azınlıkların eskiden adet ettikleri tarzı terk etmelerini ve devlete karşı vatandaşlık görevlerini yerine getirmelerinin onlar için çok daha iyi olacağını kaydetmektedir²⁴⁹.

Vakit gazetesinin diğer bir köşesinde Ahmet Şükrü ise yine çok önemli tespitlerde bulunmaktaydı. Özellikle Müttefiklerin eğer isteklerini kabul ettiremezlerse konferansı dağıtmak için azınlıkları bahanedede edeceklerken, bu bahanenin Türk tarafının yaptığı savunma ile daha çok Musul ve gümrük problemlerine doğru kaydığını ifade etmiştir. Aslında bunun Müttefikler adına çok büyük koz olduğunu, ancak bu kozun kullanılmasının yapılan savunmadan sonra mümkün olamayacağından bahsetmektedir. Ayrıca Lord Curzon’un teklife sunduğu projenin heyetler tarafından dikkate alınmadığından bahsedilmektedir.

²⁴⁹ Ahmet Emin, “ Çivili Sulh”, Vakit, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1804.

Değinilen diğeri bir husus ise bu meselede ilerleme kaydetmek için Müttefiklerin Konferansta bulunan misyonerlerinde Türklere bir harp ilan ettiğini ve bu misyonerlerin bu konuda ortak hareket tarzı geliştirdiklerine değiniyordu. Azınlık alt komisyonunda tartışılacak meselelerin özetlerini madde halinde veren Ahmet Şükrü; bu meseleler hakkında hepsine Türk Heyeti'nin verdiği cevapları ayrı ayrı makalesinde yer vermektedir²⁵⁰.

İleri gazetesinde Suphi Nuri yazdığı makalede, Türk Heyeti'ni Cemiyeti Akvam'a üyeliğinin olacağından bahsetmektedir. Ancak Cemiyet-i Akvam için endişelerinin olduğunu ve bunun da kamuoyu tarafından bilinmesi gerektiğine değinen yazar, endişe ettiği konuların başında Cemiyet-i Akvam'da İngiltere'nin ve onun etkisindeki ülkelerin oy hakkı, olası bir problemi onların lehine çevirebilecektir.

Ayrıca bu Cemiyet son zamanlarda dünya ekalliyetlerini korumakla görevliyken aynı hassasiyeti Müslüman halk için kullanmadığını belirtmekteydi. Şöyle ki; Sırbistan da, Yunanistan da, Romanya ve Bulgaristan da bu Cemiyete üyedir ve buradaki Müslüman halkların hakkını korumakta mecburdurlar. Bunun için Cemiyetin ne yaptığını merak ettiğini sormaktaydı. Buna rağmen Türk tarafının bu konuda son derece barışsever olduğu için temelden bir sulh yapmak istediğini ve gerekirse Cemiyete üyeliğinin olunacağından bahsetmektedir²⁵¹.

İleri gazetesi, Atina'da yayımlanan gazetelerden aldıkları haberde Rumların Marmara Bölgesi'nde kalacağını ve mübadeleden istisna edileceğini bildirmektedir. Ancak İleri gazetesi, verdiği bir dipnotta böyle bir durumun kendilerince malum olmadığına işaret ediyordu²⁵².

İkdam ise Lozan'dan gelen 14 Aralık tarihli müzakereyi işleyen mektubu yayımlarken, İsmet Paşa'nın Curzon'a verdiği cevabı köşesinde okuyucularıyla paylaşıyordu. Bu makalede İsmet Paşa'nın Müttefiklere karşı uzun zamandır Türk halkının uğradığı haksızlıkların ve ezilmişliğin verdiği hissi ortadan kaldırarak, bundan sonra Müttefiklerin Türkiye'ye karşı takip edecekleri politikada bunları dikkate almasını mesaj olarak iletliyordu.

²⁵⁰ Ahmet Şükrü, "Ekalliyetler, İktisadi Mesaili ve Musul Hakkında Vuku Bulan Müzakereler", Vakit, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1804.

²⁵¹ Suphi İleri, "Sulh Olacak Mı", İleri, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1752.

²⁵² "Lozan Konferansının Atina'dan Görüşü", İleri, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1752.

Makale, Türklerin yıllardan beridir maruz kaldığı sıkıntıları açıklarken İsmet Paşa'nın Curzon'a "*Ellerimiz Temizdir*" cevabını da yine okuyucularıyla paylaşmaktaydı²⁵³.

İkdam gazetesi üçüncü sayfasında Abraham Galante ekalliyetler hakkında seri halinde olan makalelerinin ilkini yayımlamıştır. Lozan'daki heyet üyeleri için tavsiye niteliğinde olan Abraham Galante'nin bu makalesinde; azınlık haklarının ortaya çıkma sürecini değerlendirirken bunun ilk olarak genel savaşta ortaya çıktığını, Avusturya ve Macaristan ülkelerindeki azınlık haklarının korunması meselesinin sadece dil ve ırk statüleri korunurken, herhangi bir azınlık hakları bakımında bir düzenlemenin olmadığını kaydetmektedir. Genel olarak antlaşmalarda yer alan dil ve ırk güvencelerin bir tanım içerisinde herhangi bir yere konulmadığından bahsetmektedir²⁵⁴. Tanımsız olan hakların bu denli Konferansta ısrarla savunulmasını ancak Türkiye'nin kötülüğünü isteyenler tarafından ileri sürülebileceğini belirtmektedir.

Abraham Galante'ye göre bu haklar kısmen de olsa Lehistan ve Romanya'da uygulanmasına rağmen, Türkiye'de çok kötü amaçlarla kullanılmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin antlaşma dönemlerinde bu haklar son derece gülünç bir halde işlendiğini belirtirken aslında bu hukuksal statü ancak azınlıkların devlet içerisinde devlet olabileceğine değinmektedir. Bu hukukun aslında çok kötü tezahürlerinden bahseden Abraham Galante, bu uygulamanın Avrupa devletleri için uygulamalarını açıklayarak örneklendirmektedir.

Buna göre Avrupa'da devletler azınlıkları sadece dil ya da ırk durumlarını korurken, hiçbir alanda ekalliyet hukukunun oluşturulmadığından bahsetmektedir. Mesela Lehistan da daha yeni çıkarılan bir kanunla Yahudilerin mal satın alımını kaldırmasının yanında ellerindeki malları da geri alabilecektir. Yine Avusturya'da savaştan önce Yahudiler memur olabilirken, yeni antlaşmalar ile Yahudiler artık memurluk görevlerine alınmayacaktır.

Avrupa'nın en medeni ülkelerinden birinde ekalliyetler konusunda meydana gelen önemli bir örnekten bahsederken; mahkemenen yargılanan bir Yahudi'nin İncil üzerine yemin ettirilmesi, yine azınlık haklarının karşılaştırılması bakımında ne kadar kayda

²⁵³ "İsmet Paşa'nın Nutku", İkdam, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9253.

²⁵⁴ Hakikaten de birinci bölümde azınlık haklarından bahsederken kesin bir hukuksal kavramın henüz ortaya çıkmadığından bahsedilmiştir.

değer uygulamalar olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Osmanlı ülkesinde bir gayrimüslimin Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettirilseydi, Avrupa telgraf hatlarının o gün için en çok meşgul eden konu olabileceğinden bahseden yazar, Avrupa'dan örneklendirmelere devam etmektedir. Musevilerin yılbaşı için mabede gittikleri bir esnada Lehistan askerinin buraya gelerek Kitabı Mukaddes'i yere attığını, buradaki Yahudileri çıkararak mabedi askeri amaçlar için kullanılan bir depo haline getirdiğinden ve bu olayların bilhassa azınlık haklarına riayet etmekle görevlendirilen bir memlekette meydana gelmesini ise ayrı bir hayret edici unsur olduğunu belirtiyor.

Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde, Patrikhane örneğinde; istediği gibi davranmakta, okullarında Türkçe ders verilmemekle beraber hiçbir kanuna uyulmadığı ve yer yer usulsüz hareket etmesine rağmen, bu kuruma herhangi bir yaptırımın olmadığından bahsetmektedir²⁵⁵. Abraham Galante bu yazısıyla Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde ki azınlıkların sahip olduğu hakları bu derece karşılaştırmıştır.

22 Aralık günü Tevhid-i Efkâr gazetesi Lozan'da Müttefiklerin Müslüman ekalliyetlerini lisan ve ırk olarak ayrılmasına karşın Rıza Nur'un verdiği tepkiyi okuyucularına duyurmaktadır²⁵⁶. Ayrıca baş makalesinde Rum gazetelerinin mübadeleye tabi tutulan Rumların İstanbul'da kalması için yapılan propagandaya, sert bir şekilde cevap verilmekteydi. Bu cevapta Rumların gitmesi durumunda Türk Ticaret ve Sanayi hayatının kesinlikle bozulmayacağı belirtilmektedir²⁵⁷.

Tanın gazetesinde Hüseyin Cahit, Lozan'dan gönderdiği mektubunda boğazlar meselesi ile alakalı bilgi verdikten sonra ekalliyetler meselesine geçiş yapmıştır. Burada yine Müttefiklerin Türk Heyeti'ni ekalliyetlerin tabiri kapsamında sıkıştırmasını açıklamaya çalışmış, bu oluşturulacak olan tabiri oturumda anlam için getirilen misalleri sert bir şekilde eleştirmektedir. Yazısına devam eden Cahit, Türk temsilcilerini 18 Aralık tarihli

²⁵⁵ Abraham Galante, "Ekalliyetlerin Hukuku 1 (Sulh Murahhaslarımızın Nazarı Dikkatine)", İkdâm, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9253.

²⁵⁶ İsmet Paşa 22 Aralıkta Ankara'ya 21 Aralık raporunu yollarken burada oluşturulmak istenen ekalliyet tanımına Müttefiklerin Müslümanları dâhil edilmesinin Rıza Nur tarafından kesin olarak reddedildiğini bildirmektedir. Yine değinildiği gibi bazı maddelerin de kabul edildiğini bildirilmektedir. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 263.

²⁵⁷ "Müslüman Ekalliyetlerinde Hamisi Kesildiler", Tevhid-i Efkâr, 22 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3581-553; Velid Ebüzziya, "Çıkacaksınız Efendiler", Tevhid-i Efkâr, 22 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3581-553.

oturumda sunduğu projeyi tam olarak okuyucularıyla paylaşmaktaydı²⁵⁸. Yine İkdam ve Akşam gazeteleri bir gün ara ile Lozan'dan gelen mektupta aynı haberi geçerek Rıza Nur beyin M.M. Ryan'a verdiği cevabı işlemekteydi. Ayrıca onlar da Tanin gibi verilen projeyi paylaşmışlardır²⁵⁹.

Vakit gazetesi 20 ve 22 Aralık tarihinde Tan gazetesine (Fransız gazetesi) göre geçtiği haberde, azınlıklar için Müttefiklerin talep ettiği güvenceleri Türk tarafının da istemesi sonucu Balkan temsilcilerinin konuya şiddetle karşı çıktığını belirtmektedir. Yine aynı nüshada Türklerin azınlıklar hakkında uygulayacağı kanunun Yunanistan'ın da kendi bünyesindeki Müslümanlara uygulaması koşuluyla kabul ettiğini bildirmektedir²⁶⁰.

Hâkimiyet-i Milliye, Müttefiklerin ırksal olarak tasnif edilmesine özellikle Kürtlerin bir ekalliyet sınıfına sokulmasına karşın Rıza Nur Bey'in cevabını yayımlamıştır. Haberinde, Kürtlerin herhangi bir talebinin olmadığını, Türkler ne ise Kürtler de odur, şeklinde verilen cevap ile böyle bir durumun kesinlikle kabul edilmeyeceğini iletmektedir²⁶¹.

Vakit gazetesi Lozan'dan gelen haberlerle Türk Heyeti'ni üç talebini kabul ettirdiğinden bahsederken ekalliyet tabirinin bundan sonra sadece Müslüman olmayanlar için kullanılacağını kabul ettirdiğine değinmiştir. Ancak üç noktanın kabul ettirildiğini haber veren gazete henüz halledilemeyen gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması ve genel af meselesini kabul ettirildiğini yazmaktaydı²⁶². Ancak Vakit gazetesi verdiği diğer haberde ise bu iki noktanın kabul edilmediği için henüz bir sonuç

²⁵⁸ Hüseyin Cahit, "Ekalliyetler Meselesi", Tanin, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 71. Ryan oturumda savaş esnasında Osmanlı'nın uyguladığı politika ile azınlıkların askere alındığının ve çok ağır işlerde çalıştırıldığından bahseder. Yapılan işlerin ağır olması çoğu azınlık vatandaşların evlerine dönmemesi sonucu çocuklarının yetim kaldığını, mallarının dağıtıldığı ve hatta bu savaşlardan kaçmak için çoğu gayrimüslim unsurların Müslümanlığa geçtiğini söyler. Ayrıca dul kalan kadınların zorla Müslümanlarla evlendirilip Müslüman olmaya zorlandığından da bahsetmektedir. Bundan dolayı bu durumun biran önce hak güvencesi altına alınması ister. Hatta el konulan mallarında acilen iadesini talep etmiştir. Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 153-154.

²⁵⁹ "Ekalliyetler Meselesi Komisyonunda", İkdam, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9256; "Ekalliyetler Hakkında Heyeti Murahhasımızın Verdiği Cevap", Akşam, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1528.

²⁶⁰ "Ekalliyetlere Ait Halledilen ve Halledilmeyen Meseleler", Vakit, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1808; "Muallakta Bulunan Meseleler ve İtlaflar", Hâkimiyet-i Milliye, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 693.

²⁶¹ "Bir Kürt Meselesi Yoktur", Hâkimiyet-i Milliye, 25 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 965.

²⁶² Ahmet Şükrü, "Ekalliyetler Meselesinde Üç Nokta-i Nazarımızı Kabul Ettirdik", Vakit, 25 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1809.

alınmadığından söz etmektedir. Ayrıca bu haberin başlığı altında Lozan Konferansı'nın Noel sebebiyle tatile gireceğini nüshasında vermektedir²⁶³.

Konferansta mübadele meselesi tartışılırken Venizelos'un Türk Heyeti'ne ve Hükümetine saldırması üzerine Rıza Nur sert bir cevap vererek burada meydana gelen bütün olumsuzluklarda Yunan Hükümeti ve siz sorumlusunuz demesi ile sertleşen ortam ancak celsenin kapanması ile son bulmuştur²⁶⁴.

Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit yolladığı mektupta, Venizelos'un azınlıklar için yapılan toplantıda alakalı olduğu olmadığı bütün işlere karıştığını bildirmekte, ayrıca oturumu gergin bir havaya soktuğundan söz etmektedir. Hatta oturum başkanını onu uyarmasına aldırmış etmemesi üzerine Rıza Nur Bey'in dayanamayarak kalkıp; *"... Rum ve Türkler asırlarca birlikte barış içerisinde yaşadığını ancak Yunanların gelip onları provokede etmesi sonucu devletlerine ihanet etmişlerdir. Ayrıca Rumları Türk Hükümeti yollamamaktadır. Onlar korktukları için ya da bilhassa Yunan askeri tarafından sürüklenerek götürülmüştür. Bunun bir sorumlusu varsa oda Yunanlar ve Venizelos'tur"*. Şeklindeki cevabını verdikten sonra azınlıklar komisyonunda halen daha bir ilerlemenin olmadığını sayısında haber vermektedir. Bunun da bir bunalıma sebep olduğunu Akşam gazetesi ile birlikte aynı haberi geçmekteydi²⁶⁵.

İleri ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri de bir gün sonra sütunlarında aynı haberleri verirken, bu haberler Tanin ve Akşam gazetelerinde geçilen haberlere benzerlik göstermekteydi. Ancak burada celselerin içeriği hakkında daha fazla bilgi verilerek; İngilizlerin teklifi ile oluşturulacak bir Cemiyet-i Akvam kontrol komisyonunun Türk Heyeti tarafından reddedilen ısrarlı konular olduğu yayımlanmıştır²⁶⁶. Hâkimiyet-i Milliye ise ortaya çıkan bu karamsarlığın ancak karşılıklı fedakârlıkla halledilebileceğinden bahsederken,

²⁶³ "Lozan Konferansın Faalen Tatil Başlamıştır", Vakıf, 25 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1809.

²⁶⁴ "Rıza Nur İle Venizelos Arasında Şiddetli Bir Münakaşa", Tevhid-i Efkâr, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3582-554; "Rıza Nur Bey'le Venizelos Arasında Şiddetli Münakaşalar", Hâkimiyet-i Milliye, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 693.

²⁶⁵ Hüseyin Cahit, "Rıza Nur Beyle Venizelos'un Kavgası", Tanin, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 74; "Lozan Konferansında", Tanin, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 74; "Ekalliyetler Meselesi Bir Arızaya Uğradı", Akşam, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1530.

²⁶⁶ "Tamirat, Ekalliyetler, Kontrol Meselesi Etrafında", İleri, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1759; "Ekalliyetler Meselesinde İsrar Ettiğimiz Noktalar", Tevhid-i Efkâr, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3586-557.

Yunanların bunu kabul etmesine karşılık, bu seferde Sırların ayak diretmeye başladığından bahsetmektedir²⁶⁷.

İkdam gazetesi ise Lozan'da yapılan oturumlar hakkında diğer gazetelerdekine ek olarak bildirisini Lozan'dan gelen bir mektup ile daha kuvvetli bir halde servis etmiştir. Bu mektupta Türk tarafının Avrupa'da yapılan azınlıklar hakkındaki genel çalışmaların aynen kabul edileceğini ve aynı kanunların Müslüman bulunan ülkelerinde tatbikini talep noktasında, şiddetli bir muhalefetle karşılaştığını belirtmektedir. İrksal bir azınlık tasnifini olamayacağından bahseden İkdam, Venizelos'un, saltanatın kalkmasına rağmen bu konuda halen endişelenmesinin yolunda yapılan sunumların ardında tamamen yeni Türkiye Devleti için oluşturulacak problemlere zemin oluşturma cabalarından kaynaklandığına değinmektedir.

Devamla oluşturulacak olan aile hukuku hakkında ortak bir yolun olması konusunda kararsızlığın olduğunu, bununda komisyon başkanının eski güvenilir kanunlarının devam etmesini taleple kabul olunduğuna değinmektedir. Devamında kapsamlı bir değerlendirme ile aslında komisyonun tıkanma sebebinin Türkiye'de olası oluşturulacak kanunlarının Türk Heyeti'nce talep edilmesini ve bu devletlerin kabul etmemesinden dolayı sürekli işi yokuşa sürmelerinin etkili olduğuna değinmektedir²⁶⁸.

Ankara ile Türk Heyeti arasında telgraf hatlarından kaynaklı meydana gelen karışıklar, iletişimin aksamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine İsmet Paşa, Hasan Bey'in Ankara'ya gönderilmesini talep etmiştir. Bu sayede Hasan Bey hem Konferans hakkında Ankara'ya kapsamlı bilgi verecek hem de Ankara'dan aldığı detaylı talimatları Lozan Konferansı'ndaki Heyet'e iletacaktır²⁶⁹. Lozan'dan hareketle İstanbul'a gelen Hasan Bey gazetecilere Konferans hakkında beyanda bulunmaktaydı.

Bu beyanatında Konferansın nasıl ne zaman son bulacağı ile alakalı pek ümitli konuşmayan Hasan Bey, azınlıklar meselesinde Türk kamuoyunun gazetelerden haberdar olduğu durumu özetleyen bir açıklama yapmıştır. Burada evvela azınlık teriminin Misak-ı Millî'ye uygun olduğu haliyle sadece gayrimüslimleri ifade

²⁶⁷ "Ekalliyetler Meselesinde Mütakabilen Fedakârlık Yapılacaktır", Hâkimiyet-i Milliye, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 697.

²⁶⁸ "Ekalliyetler ve Emvali Şahsiye Meseleleri", İkdam, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9261.

²⁶⁹ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 263-264.

ettiğinden bahisle devam etmiş ve muhasır medeniyetlerin kabul ettiği projeden takdim edilen Türk tasarısının Müttefikler tarafından kabul edileceğini bildirmiştir²⁷⁰.

İleri gazetesi geçtiği haberde; eğer Türk tarafı Amerika ve İngiltere'nin verdiği talimatlara göre azınlık haklarında taviz verirlerse, Müttefiklerin diğer konularda Türk tarafına bazı tavizlerde bulunacağını belirtmektedir²⁷¹. Tevhid-i Efkâr ise aynı gün yayımlanan gazetesinde bu duruma cevap niteliğinde bir haberi geçmiştir. Burada Amerikalıların kendi mezhebinden dahi olmayan Şark Hristiyanlarının korumasından vazgeçmesini kendi ülkesindeki zencilere, Musevilere ve Katoliklere yaşanabilir kanunlar yapmasını tavsiye etmektedir. Ülkesinde farklı unsurları ortadan kaldırmak için cemiyet kuran bir devletin böyle hakları talep etmesini hiç uygun karşılamamaktadır²⁷².

Tanin gazetesi geçtiği haberlerde Noel'den dolayı tatil olan Konferansın tekrar mesaiye başladığını bildirerek baş makalesinde, İsmet Paşa'nın gazetecilere verdiği beyanı yayımlamıştır. Bu konuda azınlıklar ile alakalı genel savaş sonrasında kabul edilen hakların aynısının kabul edildiğinin, ancak Yunanistan'ın bazı konularda inat yoluyla başarıya ulaşmak istediğini belirtmekteydi. Beyanatın devamında İsmet Paşa Müttefiklerin Türk tarafından talep ettiklerini başlık halinde vermiş ve herhangi bir ilerlemenin olmadığını kaydetmiştir²⁷³.

29 Aralık tarihinde İleri ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri aynı haberleri geçerek azınlıklar komisyonunda herhangi bir ilerlemenin kaydedilmediğini ve halledilemeyen meselelerin gayrimüslimlerin askerlikten muaf olması, genel af ve Cemiyet-i Akvam'ın kontrol mekanizması olduğunu bildirmektedir²⁷⁴. Akşam gazetesi ise yaptığı

²⁷⁰ “Hasan Bey Dün Şehrimize Geldi”, Vakit, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1812; “Sulh Kırk Güne Kadar Akdedilebilir”, Tevhid-i Efkâr, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3587-559.

²⁷¹ “Ekalliyetler Meselesi Muahedesinde İngiltere ve Amerika”, İleri, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1760.

²⁷² “Amerikalıların Ekalliyetleri Himayeye Hakkı Var mıdır?”, Tevhid-i Efkâr, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3587-559.

²⁷³ “İsmet Paşa Hazretlerinin Baş Muharririmize Beyanâtı”, Tanin, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 76.

²⁷⁴ “Ekalliyetler Meselesinde Mahsus Hiçbir Terakki Kaydedilemiyor”, İleri, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1761; “Ekalliyetler Meselesinde Halledilemeyen Meseleler”, Tevhid-i Efkâr, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3588-560; “Meselelerden Hiçbiri Halledilememiş”, İkdâm, 30 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9263.

bilgilendirmede yine komisyonda Amerika ve İngiltere'nin isteklerinin görüşmeleri tıkağından bahsetmektedir²⁷⁵.

Tevhid-i Efkâr gazetesi İngiltere'nin azınlıkları kontrol amacıyla bir komisyonun bulunması teklifini geri çektiğini haber vermiştir²⁷⁶. Aynı haberi bir gün sonra geçen Tanin ve İkdâm gazeteleri böyle bir talebin kaldırılmasını azınlıklar meselesinde bir antlaşma yolunda atılan önemli bir adım olduğunu kaydetmektedirler. Buna karşılık Türk Heyeti'nin de aynı hukukun Yunanistan hariç diğer ülkelerde uygulama zorunluluğu talebini çekmesini yazmışlardır²⁷⁷. Azınlıkların hakları büyük oranda halledilmiş olsa da askerlik meselesi, genel af meselelerinde bir ilerleme kaydedilememekteydi²⁷⁸.

Abraham Galante, yazısının ikinci kısmını yayımlarken Lozan Konferansı'nda azınlık meselesi büyük oranda halledilmek üzereydi ve ancak birkaç konu kalmaktaydı. Abraham Galante önceki yazısına devamla Avrupalı Devlet adamlarının Osmanlı Devleti'nin azınlıklara uyguladığı hakları hiç incelemeyişini, eğer incelemiş olsaydı kesinlikle Sevr Antlaşması'na ekalliyet hakları ile alakalı bir madde koymazlardı. Zira zaten bu haklar ne öncesinde nede sonrasında hiçbir yerde olmadığı kadar genişti zaten. Azınlıklar kendileri için yapılan hakları cemaat denetimine sokarak devlet içinde devlet oluşturma yönünde hareketlerini tekrarlamaktadır.

Abraham Galante, Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'da olan ekalliyetler hukukunu karşılıklı bir şekilde mukayese etmekteydi. Osmanlı ülkesinde mabetlerin dokunulmazı varken, bir azınlık memurun ceza alması karşılığında cezayı dahi ya mabette ya da dini liderin gösterdiği bir mekânda çekmekteydi. Ama Avrupa'da böyle bir şey kesin değildir. Eğitimde ise yine Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya nazaran daha iyi bir konumda olduğunu belirten Abraham Galante; Almanya'da azınlıklara farklı bir dilde eğitim verilmediğini, eğer kendi dilini veya dinini öğrenmek isteyen varsa kendi

²⁷⁵ “Ekalliyetler Meselesi Muallak ve Heyecanlı Vaziyetler”, Akşam, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1533.

²⁷⁶ “Ekalliyetler Meselesinde İngiltere Rica Etti”, Tevhidi Efkâr, 31 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3590-562.

²⁷⁷ “Ekalliyetler Meselesinde İtlaf Ümitleri”, Tanin, 1 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 46; “Ekalliyetler Hakkında Mütakabilen Vazgeçilen Noktalar”, İkdâm, 1 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9265.

²⁷⁸ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 266; “Musul ve Ekalliyetler”, Akşam, 2 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1528.

imkânları ile bunu öğrenebilmektedir. Ama kesinlikle devletin güvencesi altında değildir.

Yazısını iki tavsiye üzerine bitiren Abraham Galante; ilkinde azınlık kurumlarının topladığı yardımlar üzerinde bir kontrol mekanizmasının olmadığı ve bu paraların, yardımların ne amaçla kullanıldığından haberdar olunması için, bir kontrol mekanizmasının kurulması gerektiğini belirtmektedir. Diğer tavsiyesi ise, Aile hukuku ile alakalı olan düzenlemelerin uygun olduğunu, genel savaş döneminde yazılan aile kanunnamesi henüz ihtiyacı karşıladığını bunun için bir düzenlemeye ihtiyaç olmadığını kaydeder²⁷⁹.

Azınlıkların sahip olacağı haklar kesin bir halini bu sürece doğru almıştır. Bu sıralarda ise Konferansta genel af, “Ermeni Yurdu” ve askerlik meselesi uzun pazarlıklara sahne oluyordu. Bu hararetli tartışmaların olduğu süreci diğer başlıklar altında ayrı ayrı inceleyeceğiz.

Gazeteler Lozan Konferansı’nda azınlıklar oturumunun bitmesini haber vermeye başlarken tarihler 8 Ocak’ı göstermektedir²⁸⁰. Bu haberlerde yine temsilcilerin konuşmaları yer alırken heyetler karşılıklı olarak düğümlenen konular için vazgeçtiklerini bununda barış yolunda çok önemli bir olduğunu hatırlatmaktadırlar²⁸¹.

Konferans görüşmelerinin sona erdiği bu tarihte taraflar hukuksal düzenlemeler üzerinde uzlaşmış, böylelikle Osmanlı Devleti döneminden beri uygulanmakta olan ekalliyet kanunları kaldırılmış, bunun yerine bütün tarafların kabul ettiği hukuksal düzenlemeler kabul edilmiştir²⁸².

2.5. Ermeniler ve “Ermeni Yurdu” Meselesi

İsmet Paşa henüz ortalıkta bir azınlık tartışması yokken Ankara’ya yolladığı 25 Kasım tarihli bir telgrafta, mübadele ve Ermenilerle ilgili şu hususa değiniyordu: “... *Ekalliyetlerin mübadelesi fikri bizim tarafımızdan neşr ve telkin edilmektedir. Bundan*

²⁷⁹ Abraham Galante, “Ekalliyetler Hukuku II”, İkdâm, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9296.

²⁸⁰ “Ekalliyetler Encümeninde Son Müzakereler”, Tevhid-i Efkâr, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3598-570.

²⁸¹ Suphi Nuri, “Sulha Doğru”, İleri, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1776; “Konferansta Son Umumi Celse”, Tanin, 12 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 60; “Umumi İtlaf Hâsıl Olmak Üzeredir”, Tanin, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 61.

²⁸² Kararlaştırılan kanunların maddeleri için bak. Ek 9.

dolayı İngiliz ve Amerikalılar Ermenilerin kimlerle nasıl mübadele edileceğini ileri sürmektedirler. Amerikalı üye bu meseleyi açmak için benimle sürekli temasa geçmek eğiliminde, bende türlü yollarla görüşmeyi ertelemekteyim. Benim fikrimce Ermeni nüfusunu memleket haricine çıkarmak âleme karşı irat etmek mümkün değildir. Hariçten bir cebir olmadan Amerika Heyeti ile Ermeni Heyetine bu zeminde temas yapmak ve Rumları yalnız bırakmak ihtiyacımdayım”²⁸³. Ankara’ya verilen mesajı göre Konferansta bir Ermeni Meselesi’nin olası görüşülmesini, arenaya çıkmadan ortadan kaldırma eğilimde olan İsmet Paşa, tabiri caizse bir taşla iki kuş vuracaktır. Hem Ermeni Meselesi Konferansta tartışılmayacak hem de Rumlar mübadele konusunda yalnız başlarına kalacaklardır. Ayrıca burada dikkat edilecek diğer bir hususta Ermenilerin Konferansta yapmak istediklerinden Ankara Heyeti tarafının haberdar olmasıdır.

İsmet Paşa ertesi gün Ankara’ya yolladığı telgrafta bir Ermeni Komitesinin geldiğini, dışarıdan gelecek 700.000 mülteci için bir toprak talep ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu heyetin Anadolu’da bıraktıkları servetlerinin kendilerine iade edilmesini isteğini de kendisine ilettiklerini belirten İsmet Paşa, bu konudaki görüşünü şu şekilde açıklamaktadır; “İleride çok fırtınalar kopacağı benziyor”²⁸⁴. İsmet Paşa’nın buradaki fikri bu mesele etrafında Konferansın ileriki dönemlerinde sert tartışmalar olacağı yönünde bir belirti olarak kabul edilebilir. Zira takip eden gelişmeler onun buradaki haklılığını ortaya koyacaktır.

Ankara’dan bu telgrafa gelen cevap ise şu şekildedir; “Ermeni Heyetinin beyanatında çok mübalağa vardır. Kilikya’da yerli ve hariçten evvel gelmiş Ermenilerin nüfusu Fransızların verdiği rakama göre kırk beş bin olduğu kesindir”²⁸⁵. Bu görüşle Ermeni görüşüne itiraz edilirken, benzer şekilde bu telgraf, daha sonra taraflar arasında meydana gelecek bir takım sayısal çekişmeler için ön hazırlık niteliğinde olacaktır. Çünkü buradaki nüfusun miktarı ileriki oturumlarda sert tartışmalar sebep olacaktır.

Rauf Bey, İsmet Paşa’ya yolladığı bir telgrafta; Heyet-i Vekile’nin “...Türkiye’de bulunan Ermeniler ile Ermenistan’daki Türklerin mübadelesi kararında” olduğunu

²⁸³ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 124-125.

²⁸⁴ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 131-132

²⁸⁵ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 136.

ifade ediyordu²⁸⁶. Yani hükümet, Ermenilerin ve Türklerin mübadele edilmesi düşüncesindeydi. Ancak İsmet Paşa bu telgraf için verdiği uzun cevapta; “...Yerli Ermenilerin Ermenistan’daki Türklerle mübadelesini kiminle görüşeyim? Ermenistan Hükümeti ile bir mübadele işini müttefiklere açmak, doğu sınırlarını ve Moskova Antlaşmasını onlara mevzu bahis etmek demektir. Rusya ise sadece Boğazlar için buradalar ve olası bir görüşme yine Moskova Antlaşmasının görüşülmesine sebebiyet verecektir. Dolayısıyla Ermeni mübadelesi için mevzu bahis edilecek muhatap yoktur. Amerika’nın bütün misyonerleri ve Ermeni cemaatleri buradadırlar. Benim fikrim onlara vatandaş yüzü göstermektir. “Ermeni Yurdu” ve mümkünse azınlıklar hukuku fikirlerini onlara ret ve ilan ettirmek niyetindeyim. Cevabınızı makine başında beklemekteyim”²⁸⁷. Bu cevapta Ankara’nın istediği bir Ermeni mübadelesi işini İsmet Paşa aslında son derece tehlikeli görmektedir. Kendisine göre böyle bir maceraya girilmesi hiç uygun değildir. Belirtildiği gibi zaten Rumların mübadele meselesi ile epey meşgul olunacağı için İsmet Paşa’nın buradaki fikirleri yapılacak olan müzakereler için önemli bir kolaylık sağlayacaktır.

Rauf Bey, İsmet Paşa’dan alınan telgrafa hemen şu şekilde bir cevap vermiştir; “Bu karar benimde iştirak ettiğim Heyeti Vekile kararıdır. Ben halen böyle bir meselenin görüşülmesi kanaatindeyim. Sizin söylediklerinizi Heyeti Vekile ile tetkik ettikten sonra cevabı ileticeğim”²⁸⁸. Bu telgraftan anlaşıldığı üzere meselenin bu halde olması Rauf Bey tarafından olumlu karşılanmamış olmasına rağmen, mesele Bakanlar Kuruluna tekrardan sunulacaktır. Bu yazışmalar, başvekil ile heyet başkanı arasındaki müstakbel tartışma ve hatta sürtüşmelerin habercisi gibiydi.

Az bir müddet sonra Rauf Bey meselenin görüşüldüğünü ve İsmet Paşa’nın bu konudaki hareket tarzının uygun bulunduğunu kendisine bildirmiştir²⁸⁹. Böylelikle İsmet Paşa yapmış olduğu itiraz ile olası bir Ermeni Mübadelesi meselesini açmadan kapatmış oldu. Zira çok zorlu olan azınlık görüşmelerine Ermeni Meselesi’nin dâhil olması da işleri bir hayli zora sokabilirdi.

²⁸⁶ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 162-163.

²⁸⁷ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 172.

²⁸⁸ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 174.

²⁸⁹ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 176.

Ahmet Şükrü, Lozan'dan yolladığı yazısında Ermenilerin görüşmelerde etkili olmak adına heyetlerle görüşmeler yaptığını değinmektedir. Bunlardan, Amerika ile yapılanında Noradunkyan, meselenin Konferans gündemine taşınmasını istemektedir. Habere göre; aslında Calid bu konuya pek sıcak bakmazken görüşmede bulunan Amerikalı misyonerlerin baskısıyla sadece oturuma taşımaya karar vermiştir. Ahmet Şükrü haberin devamında Ermeni Meselesi'ni savunmakla görevli Amerikalı bir heyet üyesi ile yaptığı konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır:

- Ermeniler için ne isteyeceksiniz?

Amerikalı: Zannederim Şark Vilayetlerinde bir "Ermeni Yurdu" isteyeceğiz. İnsan düşüncesinin bunu kabul ettiğini söyleyeceğiz.

-Bu yurdu Amerika'dan veremez misiniz?

Amerikalı aptal aptal yüzüme baktı sonra ansızın bir şey hatırlamış gibi,

-Fakat kanunlarımız buna müsaade etmez, dedi.

Ahmet Şükrü:- İyi! bizim kanunlarımız, memleketimizi başkalarına vermeye müsait midir?

Amerikalı daha ziyade aptallaştı ve baştan aşağı aptallıktan ibaret olan şu cevabı verdi:

-Meselenin içtihadını hiç düşünmedim²⁹⁰. Burada görüşmelere dâhil edilmek istenen Ermeni Meselesi aslında etraflıca çalışma olmadan sunulmaya çalışılması, Ankara Heyetinin işini kolaylaştırmaktadır ki; zaten ileri sürülen bir fikir yukarıda olduğu gibi kolaylıkla savuşturulabilmekteydi.

10 Aralık tarihinde İsmet Paşa, Ankara'ya yolladığı telgrafında Osmanlı Devleti'nde nazırlık yapmış Gabriel Noradunkyan Efendi'nin geldiğini, kendilerinden Ermeni mültecilerin yerleşebilmesi için gayrı resmi olarak bir toprak parçasını talep ettiğini belirtmektedir²⁹¹. Buradaki yazışmalardan henüz oturumlarda Ermeni Meselesi yokken

²⁹⁰ Ahmet Şükrü, "Ermenilerin Konferans Etrafındaki Mesaisi", Vakit, 5 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1769.

²⁹¹ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 192. İsmet Paşa Hatıratında detaylı bir şekilde yaptığı açıklamada Noradunkyan Efendinin kendisinden bir randevu talep ettiğini ve gerçekleşen görüşmede kendisinin son derece yumuşak karşılmasına karşın Noradunkyan'ın sert ifadelerle İsmet Paşayı tehdit ettiğini belirtmektedir. "Ermeni Yurdu" talep eden Noradunkyan'ın teklifini kesin bir şekilde ret ettiğini söylemektedir. Bundan sonra İsmet Paşa kendisini gönderdiğini bahsederken, daha sonra ki görüşme taleplerini de reddettiğini belirtmiştir. Sonraki dönemde ise kendileri ile Ermeni Meselesini görüşmek

Ankara ve İsmet Paşa arasında yoğun bir görüşme trafiğinin olduğu görülmektedir. Budan sonraki görüşmelerin ekseninde ise Mütteliklerin, Ermeniler hakkındaki talepleri ve bunların ısrar edilmesiyle ortaya çıkan problemler üzerine görüşmeler devam edecektir.

Konferansta resmi olarak Ermeni Meselesi ilk kez Lord Curzon'un Türk Temsilcilerine yaptığı teklifte gündeme geldi. Bu konuşmasında Suriye sınırı, Kilikya ya da doğuda bir alanda bir "Ermeni Yurdu" talep edilmiştir²⁹². İsmet Paşa ertesi gün yaptığı konuşmada Türkiye'deki Ermeni komitelerinin temizlenmesinden sonra kalacak Ermeniler ile eski husumetleri unutmaya hazır olduklarını beyan etmiştir. "Ermeni Yurdu" talebi içinde, zaten bir Ermeni ulusal yurdunun olduğunu ve her ne olursa olsun kendi toprakları içerisinde ne Kilikya da ne de başka bir tarafta yurt vermenin toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu belirtmiştir. Ona göre böyle bir talep, ülkenin bölünmesi yolunda olan bir istekten başka bir şey değildir.

İsmet Paşa'nın verdiği bu cevaba karşılık, Lord Curzon çok sert bir şekilde çıkışarak şu sözleri sarf etmiştir: "*...İsmet Paşa'nın Ermeniler ve Türklerin uzun yüzyıllar bir arada yaşarken Çarlık Rusya'nın dolaplarına gelerek kendi çılgınlıklarının cezasını çektiler demektir. Ayrıca İsmet Paşa bir takım yayımlanmış resmi kaynaklara başvurarak açıklamalar yapmıştır. Biz de bu konuda herkesin kabul ettiği Mavi Kitapları ya da bir takım resmi belgeleri açıkladık. Bunun ancak görüşmelerin önünü tıkamaktan başka bir işe yaramayacağı kanaatindeyiz. İsmet Paşa halkların mutluluk içinde yaşamamasından bahsetmektedir. Yakın Doğu'da üç milyon Ermeni varken neden bugün yüz otuz bin Ermeni kalmıştır. Bunlar kendi kendilerini mi öldürdüler yoksa mutluken başka yere neden gittiler? Neden 70.000-80.000 mutlu Ermeni Fransızlar Kilikya'dan çekilirken ardından sefalet içinde başka topraklara göç ettiğini sorarım, Ermeni Mültecilerinin durumu için bütün dünyanın gözleri Türklerin üzerindedir. Kısacası Ermeni sorunu, neden dünyanın en utanılacak büyük olaylarından. Azınlıklar meselesi çok önemli bir mesele olup bu konu tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Diğer meselelerde olduğu gibi Türkler bu meselede de sorun çıkarmak eğilimindedir. Eğer*

üzere Ermeni haklarının savunucusu bir İsviçreli Profesörün yanında Ermeni komitecilerle geldiği ve aynı tarz isteklerden bahsettiğine yer vermektedir. İnönü, Hatıralar, s. 350-352.

²⁹² Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 180-186.

*konferans bu yüzden kesilirse bunun sorumlusu kesinlikle Türklerdir*²⁹³. İşte bu sert konuşmalar Konferansta en ateşli meselelerden birinin başlangıcının verildiği anlamına gelmektedir. Lord Curzon Türk tarafına ateş püskürür gibi tehdit etmenin yanısıra olası bir kesintiye de yine Türklere mal etmeye çalışmaktadır. Bundan sonra ise İsmet Paşa bu konuşmaya cevap hakkını diğer oturuma saklamıştır.

İsmet Paşa meydana gelen bu cereyanı Ankara'ya bildirerek; *"...Görüşmelerde Lord Curzon'un saldırgan bir tutumla tehdit etmiş, olası bir kesintiye Ankara'nın sebep olacağı kaydetmiştir. Ayrıca konferansın kesilmesinden sorumlu olan Ankara'yı kimsenin tasvip etmeyeceğine beyan etmiştir. Bundan sonra azınlıklar konusunda şiddetli propaganda yapmıştır. Ayrıca Amerika Heyeti Amiral Bristol ile yanındakiler gelerek Amerika valisi ile aldıkları telgrafi gösterdiler. Ekalliyetler hakkında dikkatimi celp ettiler. "Ermeni Yurdu"nu kesin bir dille reddettim*²⁹⁴. Azınlıklar konusundaki sıkı tartışmaların ve görüşmelerin mahiyetini kendilerine bildirerek aslında ekalliyetler konusunda ne kadar şiddetli tartışmalara ve baskılara maruz kaldığını belirtmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ertesi oturumda İsmet Paşa çeşitli istatistiklere başvurarak ne Osmanlı Devleti'nde nede dünyada hiçbir zaman üç milyon Ermeni nüfusunun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Fransa'nın çekilmesinde hiçbir Ermeni ferdinin buradan gitmek istemediğini, gidenlerin ise Ermeni İhtilal komitecileri tarafından zorla götürüldüğünü kaydetmiştir. İsmet Paşa devamla kaybolan nüfusun sadece Ermeni milletine ait olmadığını, Anadolu coğrafyasında kaybedilen nüfusun sadece iki buçuk milyon olduğunu belirtmiştir. Bunun temel sebebi de kesinlikle Anadolu'nun işgal edilmek istenmesidir. Ayrıca Türkler kimsenin vatanına saldırmadığı gibi diğer devletler gibi hâkimiyetinde farklı devletler yoktur. Bilhassa *"Türk elleri kimse ile mukayese edilemeyecek kadar temizdir"*²⁹⁵. İşte bu cevapla İsmet Paşa Lord Curzon'a cevap vermektedir.

Lord Curzon ise diğer oturumdaki sinirli ve tehditkâr tavrından uzak bu sefer, Ermenilerin, Türk Ekonomik hayatı için son derece önemli olduğunu söyleyerek farklı bir yoldan müzakereleri yürütme yoluna gitmiştir. Bundan dolayı Ermenilerin de dürüst

²⁹³ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 215-219.

²⁹⁴ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 215-16.

²⁹⁵ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 220-222.

Türk yurttaşı olabilmeleri için Türk Heyeti'nin bu konuda anlayışı beklenmektedir²⁹⁶. Bu konuşmalar ile yumuşak bir sürece geçiş yapılmış, Konferansta ise Ermeniler ile alakalı önemli gelişmeler sonraki oturumlarda kendini sıkça tekrar edecektir.

Ermeni Meselesi'ne dair basında hemen yer almasa da bazı gazeteler konuyla alakalı haberler geçmişlerdir. Tevhid-i Efkâr, İsmet Paşa'nın Müttefikler tarafından talep edilen "Ermeni Yurdu"nu reddettiğini kaydederken, İkdâm Curzon ile alaylı bir halde "*Bu parlak bilgiyi İngiliz Hariciye vekilinden başka kimse bilmiyor. Üç milyon Ermeni varmış da yüz otuz bin kalmış*" şeklindeki haberiyle, Curzon'un bu konuda yanlış hesaplamalarının İsmet Paşa tarafından düzeltildiğini kaydetmiştir. İkdâm gazetesi, İsmet Paşa'nın bir yurt teklifini reddettiğini, oturumun çok sert geçtiğini okuyucularına duyurmaktadır. Ayrıca Curzon'un Konferansı kesinti yolundaki tehdidi bu nüshada da haber olarak bildirilmektedir²⁹⁷.

İsmet Paşa, 16 Aralık günü Ermenilerin, Fransızlar aracılığıyla "Ermeni Yurdu" için kaldıkları otele bir bildiri asıldığını rapor etmiştir²⁹⁸. Ermeniler görüldüğü gibi burada hep faal olmuş, gerek heyetleri etkilemede gerek diğer yollarla Ankara Heyeti üzerinde tesir kurmak niyetinde hareket etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oturumda Rauf Bey meclise Lozan hakkında verdiği malumatta, Müttefiklerden Lord Curzon'un Ermeniler adına bir yurt talep ettiğini bildirmekteydi. Bu söylemin üzerine mecliste yoğun tepkiler yükselmekteydi. Bu tepkileri BMM Zabıt Ceridelerinden şu şekilde gözlemlemek mümkündür:

Şevki Bey (İçel): "*Türkiye'nin toprağı kendisine ancak yeter. Britanya'dan çıkarsınlar versinler*".

Nusret Efendi (Erzurum): "*Ermeniler yurdu nereden istiyorlar. Ermenilerin Yurdu Erivan'dır*".

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): "*Merak etme hocam Amerika'da boş arazi pek çoktur. Wilsonlarına müracaat etsinler*".

²⁹⁶ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 224.

²⁹⁷ "İsmet Paşa Ermenilere Milli Yurt İsteğini Reddedti", Tevhid-i Efkâr, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3574-546; "Üç Milyon Ermeni Varmışta Yüz Otuz Bin Kalmış", İkdâm, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9248; "Ekalliyetler ve Tamirat Mesailinde Müzakerat Hararet Kesp Etti", Akşam, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1341.

²⁹⁸ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 229-230.

Rauf devamla; “Böyle bir şeyi kesinlikle kabul edemeyiz. Bizim tanıdığımız ve anlaşmalarımızın olduğu tek “Ermeni Yurdu” vardır. O da başkenti Erivan olan Ermenistan’dır”²⁹⁹.

Meclis oturumlarındaki bu konuşmalar birkaç gün sonra aynı surette gazetelerde yer almıştır³⁰⁰. Görüldüğü Mecliste, İsmet Paşa ile aynı fikirde olarak böyle bir duruma kesinlikle izin vermenin imkânsız olduğu kanaatindedir.

Ayrıca İsmet Paşa’ya Ankara’dan yollanan 17 Aralık tarihli telgrafta, “Anadolu’dan gitmiş Ermeni Muhacirlerinin Türkiye dönmesine izin veremeyeceklerini” belirtilmesinden³⁰¹, Ermenilerin geri dönmesi hususunun da hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği anlaşılıyordu.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Lord Curzon’un Türk Heyeti’ne yönelttiği konuşmayı, şu şekilde sayfalarına taşımıştı: “Koca memleketinizde Ermenilere verilecek küçük bir yeriniz yok mu? Fransa’nın İngiltere’nin milyonlarla ecnebi nüfusu var. Niçin ecnebi müdahalesinden korkmuyorlar? Çünkü ellerimiz temizdir. Türkiye Cemiyet-i Akvama girmelidir. Girmezse fena olacaktır. Gayemiz müşkülâtı inhadır. Türkler bilakis yeni müşkülât çıkarıyorlar. Bu böyle devam edemez. Uğraşacak başka işlerimiz var. Konferans kesintiye uğrarsa bu Türklerin sorumluluğundadır”³⁰². Bu haber ile mezkûr celsenin son derece heyecanlı ve detaylarla dolu olduğu diğer gazete haberleri ile paralel bir şekilde belirtilmektedir. Ancak aynı gazete iki gün sonraki sayısında diğer gazetelerle benzer bir şekilde ancak yorum farkıyla, Curzon’un ifadelerine cevap olarak, İsmet Paşa’nın bu konudaki nutkunu özet olarak şöylece geçmekteydi:

“...Dün gece gelen uzun bir telgraf ekalliyetler meselesinde Lord Curzon’un bizi şüphesiz ki tesire, bizden gayri bütün milletleri – İhtimal ki İngilizler müstesna– Hayretlere duçar eden bir münakaşa kapısı açtığını bildiriyordu. Anlaşıyor ki Lord Curzon konferans üzerinde, hisler üzerinde oynamak suretiyle bir tedbir yapmak istemiş ve bu işte biraz daha fazla ilerledi. Giderek biraz hiddete, asabiyete kapılmıştır. Anlaşıyor ki Curzon henüz karşısındaki Türk mümessilinin kabiliyet-i müdafaasını

²⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXV, 16.12.1338/1922, s. 413.

³⁰⁰ “Lozan Konferansı Hakkında Rauf Beyin Nutkunun Metni”, Vakıf, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1803.

³⁰¹ Tutanaklar ve Belgeler, c. I, s. 232.

³⁰² “İstanbul Rumları, “Ermeni Yurdu” Münakaşası”, Hâkimiyet-i Milliye, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 689.

layığı ile takdir etmemiş olacaktır. Fakat İsmet Paşa'nın dünkü nutkundan sonra eminiz ki bunu anlamıştır. Curzon, David Lloyd George nezaketsiz cümlelerini atarak ve onun ruhu ile ellerimizin temiz olmadığını ima etmiştir. Fakat eli çok temiz olarak orada bulunan İsmet Paşa ellerini uzatmış ve derhal eller üzerinde bir mukayese yapmaya hazır olduğunu asıl Lordun yüzüne söylemiştir. Muhabirimiz büyük şayan-ı dikkat münakaşada İsmet Paşa'nın cevaplarını bize bildirmektedir"³⁰³. Şeklindeki bu sözler aslında Meclisin resmi yayın organından yapılması bir nevi hükümetinde Lord Curzon'a karşı verilen bir cevabı mahiyetindeydi.

Akşam gazetesi ise İstanbul'da Adnan Bey ile yaptığı mülakatı okuyucularına duyururken, bu görüşmede muhabir tarafından kendisine; Bir "Ermeni Yurdu" tesis edileceği doğru mu? Sorusu yöneltilmiştir. Cevap son derece açıktır: " ... Böyle bir meselede hiçbir fedakârlık yapmayacağız. Memleketimiz dâhilinde başka ırklar için ayrı bir hükümet teşkili katiyen kabul edilemez"³⁰⁴. Şeklindeki cevapta açık bir şekilde göstermektedir ki, Türk Heyeti'nin Lozan'da takındığı tavırla paralellik arz etmektedir.

Hüseyin Cahit, Lozan'dan yolladığı mektupta iki Ermeni Heyeti'nden bahsetmektedir. İlkinin bütün Avrupa tarafından tanınmış Ermeniler olduğunu, diğerinin ise Türkiye Ermenileri olduğunu belirterek, bu ilk heyetin gayet meşru yollarla Türk Heyeti ile gayet uzlaşmacı ve sonraki dönemler için atılacak dostluk adımlarını belirleme yolunda olduğunu belirtmektedir. Ama diğer heyetin bir yurt etrafında gezmesi İsmet Paşa tarafından bertaraf edilmiştir. Ayrıca Hüseyin Cahit yazısında tavsiye niteliğinde, Ermenilerin bu tarz davranışlardan sakınması durumunda, uyumlu olmaları durumunda daha çok kazançlı olacağını belirtmektedir³⁰⁵. İşte bütün bu belirtilen noktalar etrafında Ermeni Meselesi Müttelikler tarafından sürekli olarak okşanmaya çalışılmışsa da ne Konferanstaki Heyet ne de Türkiye kamuoyu böyle bir meselenin görüşmesini dahi kabul etmemekteydi. Bütün bunlar olurken her geçen gün Konferans gündemine yeni bir talep eklenmekteydi. Bu sefer ise gündem Keldani ve Asurilerdi.

³⁰³“Bizimde Ellerimiz Temizdir Ve Mukayeseye Hazırız!”, Hâkimiyet-i Milliye, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 690.

³⁰⁴ “İstanbul İdaresi ve Sulh Hakkında Adnan Beyin Gazetemize Mühim Beyanatı”, Akşam, 18 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1522.

³⁰⁵ Hüseyin Cahit, “Lozan'daki Hususi Heyet Murahhasları ve Dedikleri”, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 68.

Müttefikler Konferansla alakası olmamalarına rağmen Bulgar ve Ermeni heyetlerinin yanında Keldani ve Asurilerinde müzakerelere katılmasını talep etmişlerdir. Ancak böyle bir durum da Türk Heyeti tarafından kesin bir dille kabul edilmemiştir. Ayrıca Türk Heyeti, bu söz konusu heyetlerin katıldığı böyle bir oturuma da katılmayacağını sert bir nota ile Müttefiklere iletmiştir³⁰⁶.

Bu nota şu kesin ifadeleri muhtevirdir: “...Türkiye, Ermeni heyetlerinin katıldığı hiçbir toplantıya katılmayacaktır. Kendi ülkesindeki gayri resmi azınlık heyetlerinin dinlenmesine karşılık Türkiye de; Mısır, Fas, Hindistan Müslüman halkları ve ayrıca İrlanda'nın da müzakereye katılmasını talep edecektir”³⁰⁷. Bu kat'i notaya karşılık, sözü geçen bu heyetler, Türk Heyeti'nin katılmadığı bir toplantıda dinlenmişlerdir.

Bu toplantıda, Ermeni, Bulgar, Asuri ve Keldani heyet üyeleri şu isteklerde bulunmuşlardır: Ermeniler, belirtildiği gibi, ya Doğu Anadolu'da ya da Kilikya'da bir “Ermeni Yurdu” istemekteydiler. Bulgarlar, Doğu Trakya'da kalan Bulgar azınlık için, kabul edilmiş uluslararası tedbir kanunlarının kabul edilmesini istemekteydiler. Son olarak da Asuri ve Keldaniler buldukları dağlıklarda huzur ve sükûn içerisinde yaşamayı talep etmekteydiler³⁰⁸.

Bütün bu olaylar meydana gelirken bunlara tabiri caizse tuz biber olarak Amerika Heyeti de bir “Ermeni Yurdu” tasarısı vermekteydi. Amerika'daki Ermeni ve Hristiyan lobilerinin baskısıyla oluşturulan bu tasarı verilirken, seçilecek bir yurdun neresi olacağı ile alakalı alt komisyonun oluşturulması istenmekteydi. Bunun yanısıra oluşturulacak bir yurt için eğer finans ihtiyacı doğarsa Amerika senatosu Başkana kullanabilmesi için yirmi milyon dolarlık bütçe ayırdığı belirtilmektedir. Ayrıca alt

³⁰⁶ İsmet Paşa Ankara'ya yolladığı 24 Aralık tarihli raporunda, Ermeni ve Bulgar Heyetlerinin azınlıklar konusunda dinlenmesi için Müttefiklerin yaptığı teklifin reddedildiği belirtilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa Ermenilerin Çiçerin'e gittiğini ve bir yurt istediğini belirterek, Rusların Ermenilere kendi topraklarında bir yurt tahsisini vadettiklerini belirtmektedir. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 272-273.

³⁰⁷ İsmet Paşa Ankara'ya yolladığı telgrafta “...Karşı çıkılmasına rağmen komisyonda Ermeni ve diğer azınlık komisyonlarının dinlenildi. Bunun için Rıza Nur Alt Komisyona bende Heyet Reislerine birer nota verdik” şeklinde bir sunmaktaydı. Bu notaya karşılık Lord Curzon mesele alt komisyonda konuşulmuş ve kapandığını temin edebilirim demiştir. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 281-284. “Müttefikler Heyeti Murahhaslarımızın İsrarlarına Rağmen Ermenileri Müzakereye Kabul Ettiler”, Tevhid-i Efkâr, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3587-559; “İsmet Paşa'nın Notası”, Akşam, 31 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1341.

³⁰⁸ “Lozan'daki Papağanların Hep Bir Ağızdan Söyledikleri”, İleri, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1760; “Bir Mucip Mukavele, Ali El Umum Ermeni Heyeti”, İkdâm, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9261; “Ermeniler, Bulgarlar, Keldaniler Neler İstemişlerdir?”, Tevhid-i Efkâr, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3587-559.

komisyona kalmadan “Ermenistan İçin Amerikan Derneği” bir mekân tavsiyesinde bulunarak en uygun yerin Kilikya’nın kuzeybatısı ve Suriye’nin kuzeyi olarak belirtilmekteydi³⁰⁹.

İkdam gazetesinin gündeminde ise Lozan’dan gelen başmakalesinde de Ermeni heyetinin otumlara katılması vardı. Bu yazıda; Türk Heyeti’nin bütün ısrarlı reddetmelerine karşın Müttefiklerin yaptıklarının anca alay etmek olduğu kaydedilmektedir. Haberde devamla şu ifadelerle yer veriliyordu: “*Rıza Nur ile mülakat yapmak kolaydır. Olan ne ise orada derhal söyler ve kesinlikle kimsenin yorulmasına lüzumu yoktur. Ayrıca Ermenilerin böyle bir işe girişmesi onların iyiliğine değil zararınadır. Barış adına bazıları İstanbul’da Türk-Ermeni cemiyetleri kurarken bazıları da burada bu işlere girişmektedir. O zaman silkinelim biz artık eski Osmanlı değiliz böyle işleri kabul etmemiz mümkün değildir. Böyle bir meselenin ruznameye konulması muhtemel ki Montagna tarafından olmadığını ve kendisinin bir Türk dostu olması hasebiyle bu olayı başka bir nüfuzun tertip ettiği muhtemeldir. Aslında azınlıklar meselesi çoktan halledilebilirdi. müttefiklerin pişmiş çorbaya sürekli su katması meselenin uzamasına sebep olmuştur. Acaba bu kadar ısrarlarında şu Türkleri daha fazla sıkıştırılm da belki bir söz alırız mantığı ile mi bakıyorlar. Gerçi her sualde yedi sekiz sualciye maruz kalan üyelerimiz bozulmuyor değil. Heyet üyelerimiz buna rağmen tutumlarında son derece kuvvetli durmaya devam etmektedirler*”³¹⁰.

Hüseyin Cahit 31 Aralık tarihinde Lozan’dan yolladığı mektuba ekalliyetler bahsine Tanin gazetesinin geniş yer ayrılmıştır. Lozan Konferansı’nda yukarıda bahsedildiği üzere meydana gelen hadiseleri detaylı bir şekilde işlemiştir. Bu mektubunda ayrıca İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey’in notlarının yanında azınlık heyet üyelerinin de beyanatlarına yer vermiştir. Yazısında yaptığı önemli bir kritikte notaların ne kadar önemli olduğuna değinmiştir. Bu notanın yok hükmünde olmadığını ancak Müttefiklerinde resmi bir oturum kabul etmemesini söylemektedir. Resmi oturum

³⁰⁹ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 243-247.

³¹⁰ Gazete haberine göre Montagna’nın, bir suçunun olmadığı kendisinin bir Türk Dostu olduğunu kaydetmektedir. Ancak Rıza Nur Hatıratında kendisinden pek de iyi bahsetmemektedir. Montagna için; “*Montagna ile hususi görüşmelerinden anlamıştım ki, bu adam entrikacı, yalancı, dalaverecidir. Yine yalan söylüyor. Tabii diplomattır, kim bilir ne tuzak kuruyor.*” Nur, Hayat ve Hatıratım, c. III, s. 1050; “*Ekalliyetler, Ermeniler*”, İkdam, 30 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9263.

olmadığı için Japon ve Romen murahhaslarında katılmaması notaların bir tesiri sonucunda olduğunu kaydetmektedir³¹¹.

Gazetelerin yeni yılda azınlıklar hakkında kullandığı ilk önemli haber ise Amerika Heyeti'nin Konferansta, Ermeniler hakkında bir yurt talep etmesi olmuştur. Konferansa sunulan bu talebin sadece bir gözlemci sıfatıyla Konferansta olan temsilcinin kendi hükümeti veya kendi adına vermediğini, Amerikalı Cemaatler adına verildiğinin haber, geçilmekteydi. Ayrıca bu yurt için değinildiği gibi Kuzey Kilikya ve Kuzey Suriye bölgeleri tavsiye edildiği söylenmektedir. Ancak bu teklife karşı Türk Heyeti'nin cevap vermediğini ve kesin bir duruşla halen böyle bir durum karşısında kararlılığını sergilediğini belirtmektedir³¹².

İkdam gazetesi Lozan'dan gelen makaleler üzerine, iki gün art arda bunları yayımlayarak konu hakkında kamuoyunu yoğun bir şekilde bilgilendirmekteydi. Söz konusu ilk makalede, "Ermeni Yurdu" meselesinin Konferans gündemine alınmasıyla ilgili şu hususlara değiniliyordu: *"Lozan Konferansında bazıları tarafından, birde "Ermeni Yurdu" meselesi meydana çıkarılmak ve bu meselede ruznameye ithas edilmek istenildi. Aslında uluslararası bir konferansa bu tarzda bir meselenin dâhil edilmeye çalışılması hiç hoş bir mesele değildir. Bu meseleyi ileri sürenler, bizim milli topraklarımızdan mühim bir parçanın ayrılıp, yeni bir Ermeni devleti olmak üzere terkini bizden talep ediyorlardı. Hâlbuki bu durumun ne tarihte nede günümüzde bir benzeri yoktu. Önceden bir yer savaşılr alınırdı. Orada hâkimiyet hakkı olurdu. Ancak burada böyle bir şeyin olması mümkün değildir. Çünkü istenilen arazi Türkiye'nin faal olarak kullandığı üzerinde yaşadığı bir arazidir. Bu usul ve kanuna tamamen uygunsuz durumun konferansa dâhil edilmek istenmesinin sebebi bir karışıklık çıkarmaktan başka bir şey değildir. Zaten bunu konferansa dâhil etmek isteyen kişide meşru bir kimse olmayıp sadece konferansı izlemek için buradan bulunan Amerikalıydı. Yaptığı teklif kendi hükümetinin teklifi değil Cemiyeti Hayrilerinin teklifiydi. Bu istekleri bir parça toprak ile etrafa dağılmış mültecilerin bir araya toplanıp Cemiyet-i Akvam*

³¹¹ Hüseyin Cahit, "Lozan Konferansında Noel Günlerinde Kopan Fırtınalar", Tanin, 31 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 79.

³¹² Hüseyin Cahit, "Mistir Calid'in Beyanâtı", Tanin, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 82; "Heyeti Murahhasımız, Ermeniler Hakkında Amerikalının Teklifini Reddetmiş", İleri, 2 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1765; "Ermeni Yurdu", Vakıf, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1818; "Müzakeratta Zaruri Bir Tevkif Vardır", Tanin, 2 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 81.

kontrolü ile yaşamalarıydı. Hâlbuki devlet denilen şey öyle hayır ile hasenat ile oluşacak bir mesele değildir. Bunun en önemli unsur o topraktaki insanların nasıl ve ne şekilde yönetilmek istenmesidir. Kaldı ki bu cemiyetleri bir şeyi eksik hesaplıyorlar. Oda, İstanbul'dan ve Anadolu'dan kaçan Ermeniler kurulmuş olan bir numaralı "Ermeni Yurdu" olan Erivan'a bile gitmezken iki numaralı olan bir yurda neden gelsinler"³¹³. Bu makalede yapılan tahlille aslında Müttefiklerin "Ermeni Yurdu"nda ısrar etmelerinin temelinde yatan durum anlatılmaktadır. Üzerinde durulan diğer bir husus ise Ermenilerin talep ettikleri yurdun ya da isteğin ne kadar imkânsız olduğu yinelenmektedir.

İkdam gazetesinin söz konusu ikinci makalesinde ise, teoriden daha çok Amerikalıların faaliyetlerini değerlendirilmektedir. Burada daha önce gerek İsmet Paşa ve gerekse Rıza Nur Bey'in notalarını bilmelerine rağmen, misyonerlerin ısrar etmesine çok sert eleştiriler yöneltilmektedir. Yazının devamında Amerikalı misyonerler, eğer Ermenileri bu kadar düşünüyorsa neden kendi arazilerinden bir toprak parçasını vermeyi kabul etmiyorlar. Bu meselenin Amerikalılar tarafından verilmiş bir yılbaşı hediyesi olduğu kaydedilerek yazıya Rıza Nur Bey'in Amerikalı bir gazeteciye vecizevî sözüyle son vermiştir:

"Toprak sizden, Ermeni bizden!"³¹⁴

Lozan'da bütün bunlar meydana gelirken Ankara'da Rauf Bey, Mecliste Lozan hakkında etraflıca bir bilgilendirme yapmaktaydı. Rauf Bey Noradunkyan Efendi'nin ve Ermenilerin Konferansa katılması bahsine değinirken, Türk Heyet Üyelerinin böyle bir oturuma katılmadıkları gibi, durumu Lord Curzon nezdinde protesto ettiklerinden ironik bir şekilde bahsetmektedir. Lord Curzon'un buna karşılık olarak, verilen nota ile Ermeni heyetlerini bir daha oturumlara katılmaması kabul edilmiştir. Ayrıca Lord Curzon'a gönderilen notada eğer bu konuda ısrarcı olunursa, Mısır, Hindistan, İrlanda ve İngiliz hâkimiyetindeki diğer milletlerin temsilcilerinin de davet edileceği bilgisi meclise sunulmuştur. Rauf Bey 16 Aralık oturumunda söylediği gibi, yine tekrar ederek tanıdıkları tek Ermeni memleketinin Erivan olduğunu beyan etmiştir. Buna ilave olarak Amerika Heyeti'nin Ermeniler hakkındaki yaptığı çalışmalara değinerek ekalliyet

³¹³ "Ermeni Yurdu", İkdam, 4 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9268.

³¹⁴ "Amerikalıların Ermeni Propagandası", İkdam, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9269.

bahsini burada kapatmıştır³¹⁵. Ancak bu bahis sadece meclis içerisinde bir son bulurken konuşmanın içeriği basında birkaç sonra yer bulacaktı.

Tanın gazetesi, Rauf Bey'in Meclis'te, Lozan hakkında yaptığı konuşmaları yayımlarken, azınlıklar hakkında yine konuşmanın tamamı bu sayıda paylaşılmaktadır³¹⁶.

Ancak Ermeni Meselesi sadece bütün bunlarla sona ermemiştir. 6 Ocak 1923 tarihinde alt komisyon oturumunda komisyon başkanı Montagna daha önce Ermeni ve Amerikalı üyelerin talep ettikleri hususları, bir yolunu bularak burada açıklamak istemiştir. Ermeniler için yurt talep eden başkanı, İngilizler adına Rumbold da tasdikleyince, Rıza Nur oturumda, bunların hiçbirini kabul etmemiş saymakla birlikte; “Dinlemektense, oturumdan çekilmemiz daha iyidir” sözleriyle tepkisini göstermiştir. Başkanın itirazlarına rağmen Rıza Nur oturumu terk ederken, ancak oturumdan ayrılmadan evvel Ermeni, Asuri ve Keldanilerin haklarında neden ısrar edildiğine anlam veremediğini belirterek, buradaki ısrarın tek sebebi olabileceğine açıklık getirerek; “*Müttefikler yıllarca emellerine alet ettikleri bu milletler için ellerinden geleni yapmak istiyorlar*” demiştir³¹⁷.

Ermeni Meselesi hususu, Rıza Nur'un oturumu terk etmesi hadisesiyle fiilen son bulacaktır. Basın bu konuya da gerekli ilgiyi göstermekte gecikmedi. Tanin, Rıza Nur Bey'in Müttefiklerin Ermeniler hakkındaki tekliflerinden dolayı oturumu terk ettiğini duyururken, İleri gazetesi de aynı içerikte bir haberi geçiyordu. Ayrıca aynı haberde Avrupalılara göre, oturumun terkedilmesinin temel sebebi Rıza Nur Bey'in sabırsızlığına bağlanmaktadır³¹⁸. Tevhid-i Efkâr ise burada meydana gelen olayda Rıza Nur Bey'in Müttefiklerin Ermeni isteğini ağızlarına tıktığını söyleyerek, bunun karşılığında Müttefiklerin İsmet Paşa'ya bir nota verdiğini kaydetmektedir. Ayrıca haberin üstünde kocaman “Aferin Rıza Nur” diye bir ibarede yer almaktadır³¹⁹.

³¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXVI, 3.1.1339/1923, s. 143-146.

³¹⁶ “Lozan Müzakeratı Hakkında Rauf Beyin Mecliste Beyanattı”, Tanin, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 84.

³¹⁷ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 271-282.

³¹⁸ “Hala Ermeni Hülyası”, Tanin, 9 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 88; “Rıza Nur Beyin Ekalliyetler Komisyonunda Celadeti”, İleri, 9 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1780.

³¹⁹ “Ermeni Yurdu’ Hikâyesini Ağızlarına Tıktı”, Tevhid-i Efkâr, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3598-570.

Rıza Nur Bey, yukarıdaki hadiseye hatıralarında şu şekilde ifade etmektedir: *“Ermeni Yurdu Meselesini celselerde halledemeyince Montagna bunu hususi görüşmelerde tatlı yolla halletmeye çalışıyordu. Sadece Ermenileri çok çektiler layıktırlar bunlara bir yurt verin şeklinde olacaktır. Nasıl bunlara yurt mu vereceğiz, bu konuda lakırdı bile ettirmeyiz diye ısrar ediyordum. Montagna, bana öyle değil canım, mesele sadece lafta olacaktır. Bana, hem ayrıca Fransızlar ve İngilizler bunları çok kullanmışlardır, söz söyleme haklarına sahiptirler, şeklinde ikna etmeye çalışıyordu. Zaten bana önceki celsede sadece Bulgar demiş celsede diğer azınlıkları dinlemişti. Bu benim kanımı epey kaynatmıştı. Bunun bir intikamı için yollar aramaktaydım. Baktım ki bütün Avrupa toplu şekilde üzerimize geliyor ve bunun çok sert şekilde kapanması gerekiyordu. Burada vuracağım darbe ile “Ermeni Yurdu” meselesi ortadan kalkacaktır. Buda bu şekilde ayağıma gelmiş oluyordu. Daha fazla ısrar etmek istemiyordum. Aksi durumda vazgeçerse elime gelen fırsatı tepmiş olurum. Kendisine sadece iki cümle ile kendisi konuşursa, Ermenilere yazık olmuştur, Yurt verin derse kabul ederim. Sadece bu müttefikler adına birkaç cümle ile kendisinin söyleyeceğini namusu üzerine taahhüt ediyordu. Biliyorum ki yalan söylüyor, bu sayede benim ekmeğime yağ sürecektir. Hem kıyameti koparıp Ermeni Meselesine son vereceğim hem de mesuliyeti Montagna'nın üzerine yükleyecektim. İki katlı ekmek kadayıfı oldu. O beni dolaba koydu sanıyor, keyifli. 6 Kânun-ı Sani 1923 celsesinde Montagna “Ermeni Yurdu” meselesine geçti. Bunun için yazdığı şeyi okumaya geçti. Baktım uzun şeydir. Montagna'dan ben hiç aldanmamıştım. Yine baktım benim daha aklıma gelmeyen de ilave edip yapıyordu. Mesela önceki Bulgar heyetinin geldiği celsede biz olmadığımız için onların taleplerini de sıralıyordu. Montagna tasavvur ettiğim tipin en mümtaz mahlûkuydu. İtiraz ettim, kulak asmıyor. Dinlemeyiz, böylemi olacaktı, dedim aldırıyor. Sanki adam anadan doğma sağır. Demek bizim plan oldu. Sonra Rumbold konuşma sırasını aldı aynı şeyleri tekrar etti. Yine itiraz ediyorum, söz istiyorum. Hiç aldırıyorlar, devam ediyorlar, uzun uzun okuyorlar sade yüzleri kıpkırmızı, telaşları var demek. Demek ki bir uygunsuzluk çıkmasından korkuyorlar. O bitirdi Fransız delegesi başladı. Bu sefer talebimi şiddetlendirdim. Ayağa kalktım, bende Montagna gibi birkaç kelimeyle söyleyeceğim, dedim söze Fransızlardan evvel başladım.*

“Dedim ki; İtilaf Devletleri Ermenileri kendilerine alet yapmışlar, ateşe saldırmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların

tedibi olmuştur. Tedip ile sâri hastalık, açlık ve hicret ile kırmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti bize değil, İtilaf devletlerine aittir. Ermeniler mükâfat lazımsa siz verin! El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlummuş, onlara yurt, istikbal vermeliymiş. Biz bunlara kaniyiz, ancak dünyada mazlum milletler bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin bizde Ermenilere derhal verelim. Bütün bu okuduklarınız yok hükmündedirler. Bu şartlar dâhilinde burada duramayız. Celseyi terk ediyoruz. Dedim ayağa kalktım. Bu sözlerim çok ağırdı. Hepsisi pancar gibi kıpkırmızıydı. Hele Rumbold! Kâh al, kâh mosmordu. Zannımca İngiltere İngiltere olalı diplomaside böyle şiddetli itham ve ağır söz işitmemiştir. Kudret ve kuvvetin zirvesinde bulunduğu bu günde bir Türk delegesinden bunu işitmek kim bilir İngilizlere ne ağırdı”³²⁰. Bu ifadeler Türkiye açısından bakıldığında kulağa pek hoş gelse de, sözlerin bir hatıratan alındığı ve hatırat sahibinin de tartışmalı bir kişilik olan Rıza Nur olduğu gerçeği gözden ırak tutulmamalıdır. Ancak bu gelişmelerin dönemin Türk basını tarafından da benzer şekilde işlenmesi, doğruluk ihtimalini kuvvetlendiren bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Süleyman Nazif Bey, İleri gazetesinde Ermeniler ile alakalı ayrı günlerde iki yazı kaleme almıştır. Tam da problemin Lozan’da yoğun bir surette gündeme alındığı bir sırada yazılan makaleler okuyucuların dikkatine sunulmaktaydı. Birinci makalede; Ermeni Probleminin ortaya çıkmasından bahsedilirken, tehcir süreciyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktaydı. Süleyman Nazif bu yazısında, Ermenilerle ilgili dikkatleri farklı bir noktaya çekerken henüz ilk olarak ortaya atılan bir iddiayı gündeme getirmekteydi: “Ermeniler ile alakalı kaleme aldığım bu yazıda şahitlik ettiğim bir olayı açıklamadan geçerse tarihe ihanet etmiş olacağım. Ermeni Tehcirini isteyen Almanlardı. Bizim Çanakkale’de, Kanal’da, Suriye’de, Galiçya’da kırılmamızı sebep olan Almanlar, Ermenilerin de tehcir ile kırılmasını istemekteydi. Keşke bugün bunlar göz önünde bulundursaydı. Ermeniler Müslümanlarla bin üç yüz yıldır Türklerle bin yıldır beraber yaşıyorlar. Bizim Ermenilere, Ermenilerinde bize ihtiyacı vardır”³²¹. Bu

³²⁰ Nur, Hayat ve Hatıratım, c. III, s. 1060-1063.

³²¹ Süleyman Nazif, “Ermeni Yurdu I”, İleri, 10 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1773.

yazısı aslında bir itirafname şeklinde olan Süleyman Nazif, Ermeni Meselesi için sorumluluğun kesinlikle bir Osmanlı kaynaklı olmadığıdır.

Ertesi gün yayımlanan diğer makalesinde Süleyman Nazif, yine Ermeni Meselesinin kaynaklarını tahlil ederken, Ermeniler tarafından da meselenin Osmanlı Ermeni'sinden değil, İran ve Çarlık Ermeni komitelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. İşte bu sebeptendir ki daha önceleri de İran ve Çarlık Ermenilerinin Osmanlıdan toprak koparmak için sürekli faal olduğunu belirtirken, gün itibariyle yine aynı şekilde bir isteğin kesinlikle Osmanlı vatandaşı olan Ermenilere ait olmadığını bildirmektedir. Ayrıca bir yurt için devletlerin kapısında gezen ve komitelerin amacına hizmet eden Noradunkyan Efendi'nin kesinlikle yaptığının uygun bir şey olmadığına değinmiştir³²².

Vakit gazetesi 11 Ocak tarihindeki haberinde Lozan'da Türk Heyeti'nin son derece büyük başarı elde ederek artık Ermeni Meselesine bir son verdiğini ummaktadır³²³. Bundan iki gün sonra Akşam gazetesi Lord Curzon'un oturumda Ermeni teklifini geri çektiğini haber olarak geçmekteydi³²⁴. Ayrıca Vakit gazetesi de Ermeni üyelerin artık Lozan'dan bir beklentisi kalmadığı için şehri terk ettiğini haber geçmekteydi³²⁵.

Ermenilerin Lozan'dan gitmesi ile mesele basın için bitmemiştir. Velid Ebüzziya Tevhid-i Efkâr gazetesinde yazdığı makalede, Ermeni Meselesi'nin Lord Curzon'un ilk teklifinden son teklifini alıncaya kadar büyük bir buhrana sebebiyet verdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca burada Ermenilerin Avrupalılar tarafından büyük bir oyuna getirildiğine değinen Velid Ebüzziya, bundan sonra Ermenilerin çok dikkatli hareket etmelerini ve bu durum karşısında derince düşünmeleri gerektiğini belirtmiştir³²⁶. Gerçekten de Velid Ebüzziya'nın buradaki tespiti çok yerindeydi. Bu durumu kanıtlayan bir ifadeye bakacak olursak İsmet İnönü'nün "Hatıralar" kitabındaki konuşmayı aynen almamız gerekir. Ermeni Meselesi yüzünden Konferansta buhranlı dönemlere girilince, İsmet Paşa, isim vermeden, "aklı başında bir İngiliz'i çağırarak, kendisine ekalliyetlerle ilgili şu ilginç sözleri sarf etmiştir:

³²² Süleyman Nazif, "Ermeni Yurdu II", İleri, 11 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1174.

³²³ "Ermeni Yurdu Dedikodusunun Hitamı", 11 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1826.

³²⁴ "Lord Curzon Ermeni Yurdu Teklifini Geri Aldı", Akşam, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1341.

³²⁵ "Ermeni Murahhasları", Vakit, 15 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1830.

³²⁶ Velid Ebüzziya, "Lozan'da Ermenilere İndirilen Son Darbe", Tevhid-i Efkâr, 16 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3605-577.

“...Ekalliyetler Meselesinde İngilizler son derece sert davranmaktaydılar ve sürekli konferansın kesilmesiyle tehdit edip duruyorlardı. Sürekli Hristiyan âleminde bahsediyorlardı. İngilizlerin bu tutumdaki davranışlarını anlamak için onlardan aklı başında çalışkan birini çağırdım ve kendisine sulh isteyip istemediklerini sordum. Yine bana inandırıcı surette teminat veriyordu. Ciddi olarak sulh aradıklarımı, müspet bir neticeye varmak istediklerini, ekalliyetler meselesinde şiddetli gösterişleri ve büyük gürültüleri tabii görmemi tavsiye etti. Nasıl tabii göreceğim, bunu bana nasıl söylüyorsun dedim. Cevabı şu oldu:

“İsmet Paşa! Senelerce çok şeyler söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun?”³²⁷.

Bu konuşma çok açık bir şekilde göstermektedir ki; uzun zamandır Emperyalist devletler tarafından kullanılan ve mazlum hale düşürülen, vatansız ve evsiz kalan milletler kendi kaderlerine terkedilecektir. Bu konuşma, Konferans süresince insani değerlerden bahseden devletlerin başını çeken İngiltere Devleti'nin politikasını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.6. Rum Patrikhanesi Meselesi

Konferansta mübadele hakkında tartışmalar devam ederken Türk tarafı Patrikhane'nin Rumlar ile birlikte ülke dışına çıkarılmasını talep etmişlerdir. Çünkü mübadele ile gidecek Rumlardan sonra Patrikhane'de işlevsiz bir hal alacaktır. Ancak bu durum öyle sanıldığı gibi kolay bir mesele olmayacak, uzun müddet tartışılan meseleler arasında yer alacaktır. İlk alt oturumdan sonra İsmet Paşa Ankara'ya yolladığı telgrafta mübadele alt komisyonunda Patrikhane'nin ihracını talep ettiklerini rapor etmekteydi³²⁸. Ayrıca Curzon bu talebi öğrendiği zaman İsmet Paşa'ya verdiği cevapta adeta ateş püskürtmekteydi. Yüzyıllardır her padişah döneminde ayrı ayrı haklar tanınarak varlığını sürdüren Patrikliğin ihracı Türklerin tarihi misyonuna uymadığını belirterek hayal kırıklığına uğradığını belirtmiştir³²⁹. İşte bu oturumlar Konferansta

³²⁷ İnönü, Hatıralar, s. 354-355.

³²⁸ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 228-229.

³²⁹ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 214.

daha önce antlaşmalarda hiç karşılaşılmamış bir durumun tartışılmaya başlandığını belirtmektedir.

Türkiye Heyeti Murahhası'nın Rum ve Müslüman nüfusun mübadele edilmesi komisyonunda Patrikliğin ihracı talebi basında çok heyecan uyandıran bir mesele olarak hemen servis edilmekteydi. Ajans Havass'tan alınan bu son dakika haberi geceyi bulmadan gazetelerde son dakika olarak geçmiştir. Bu haberden anlaşıldığına göre, aşağıdaki kurum (patrikhane) ve tarifte belirtilenler, Türk ülkesi sınırlarının dışarısına çıkarılacaktı:

1. Türk Tebaası olmayan,
2. Türk Tebaası olup İstanbul'da doğmayan,
3. Fener Rum Patrikhanesi

Bu üç maddede belirtilen taraflar, Türk delegasyonu tarafından ihraç talebiyle Konferansa müracaat edilmiştir. Bunun yanında Rum cemaatlerinin de ihraç edilmesi talep edilmişti. Buna karşın Patrikhane'nin kalması isteniyorsa, bu, zararlı faaliyet gösteren cemaatlerin ve ikamete uygun olmayan kişilerin ihracı karşılığında olabilecekti³³⁰. Hâkimiyet-i Milliye ise İstanbul gazetelerine benzer şekilde geçtiği haberi ancak üç gün sonra okuyucularına aktarabilmekteydi³³¹.

Ancak basında bu kadar heyecanlı karşılaşılan durumun, Akşam gazetesinde Rumca gazeteler bölümünde herhangi bu tarzda bir meselenin yer almadığı görülmektedir. Bu gazetelerin bahsettiği mesele sadece komisyonda tartışılan nüfus mübadelesi şeklinde olacaktır³³².

19 Aralık günü gazetelerde çıkan haberlere göre Patrikhane konusunda son derece sert tartışmaların olduğu bildirilmekteydi. Bu tartışmaların sebebinde ise Türk tarafının ihraç konusunda ısrar etmesini Yunanların protesto etmesidir. Haberlerde eğer anlaşma

³³⁰ “Rumların Patrikhaneleriyle Birlikte İstanbul'dan İhracını Talep Ettik”, Tevhid-i Efkâr, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3573-545; “İstanbul Rumları İle Patrikhane'nin Akıbeti”, İkdâm, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9247; “Patrikhane İstanbullu Olmayan Rumlarla Şehrimizden Gidecekler”, Vakit, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1798; “İstanbul Rumları Hakkında Karar Verildi”, Akşam, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1518

³³¹ Son Safhaya Dair”, Hâkimiyet-i Milliye, 17 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 668.

³³² “Rumların Mübadelesi, Bugünkü Rumca Gazeteler”, Akşam, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1519; İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği telgrafta alt komisyonda Patrikhane'nin İhracı meselesini İtalyan ve Fransızların uygun görür gibi olduğunu kaydederken, Amerikalı heyetin ise bunun tersine bir beyanat vererek reddetmektedir. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 228-229.

maddelerinden biri Patrikhane'nin ihracı olursa, böyle bir anlaşmaya kesinlikle bir Yunanlının imza etmeyeceğini bildirilmekteydi. Burada olabilecek aksi bir durumda antlaşma maddesi taslak dışı bırakarak meseleyi Türkiye'nin kendi iç işi olarak görülecek ve Türkiye, diğer bütün Ortodoks ülkeleri tarafından protesto edilecektir³³³.

Tevhid-i Efkâr gazetesi 20 Aralık sayısında dünyadan haberler sunarak, Hristiyanların Patrikhane'yi kesinlikle yurt dışına çıkarılmasına karşı olduğunu ve olası bir kabulde Yunan Hükümeti'nin bunu kesin olarak kabul etmeyeceğini yinelemektedir³³⁴. Hâkimiyet-i Milliye ise konferansın genelinde bir ilerleme olduğunu, ancak Patrikhane meselesi son derece münakaşa yaratan bir mesele olduğu için bu alanda herhangi bir terakki olmadığını kaydetmektedir³³⁵. Akşam gazetesi, Müttefiklerin verdiği projenin bazı noktaları kabul edilse de, kesinlikle Patrikliğin ihracında ısrarcı olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca bu nüshasında İngilizlerin Patrikhane hakkındaki fikirlerine de değinilmiştir. Burada İngilizlerinde Patrikhane'nin dinden çok siyaset işleriyle hareket ettiğini belirlemektedir³³⁶.

İkdam gazetesi 21 Aralık tarihinde alt komisyonda heyetlerin Patrikhane hakkında yaptığı konuşmaları nüshasında haber olarak okuyucularına duyurmaktadır³³⁷. Ertesi gün baş makalesinde Rum Patrikliği'nin neden Türkiye'den gitmesi ile alakalı kritikler yapılmaktaydı. Burada kilisenin ihraç edilmek istenmesinin en temel sebebinin bu kurumun Büyük Yunanistan ideali uğruna çalışıyor olması ve bu uğurda geçmişte sebebiyet verdiği felaketlerin sonucu olduğunu kaydeden gazete, kesinlikle bu durum ne Rum dünyasına ne de Ortodoks dünyasına karşı bir hakaret ya da saldırı olarak kabul edilmemesi yolunda uyarıda bulunmaktadır. Ayrıca haberde Ortodoksluk merkezinin ihracı meselesinin Yunanistan dışında hemen her yerde iyimser bir surette karşılanacağını bildirilmektedir³³⁸.

³³³ “Fener Patrikhanesi Hakkında Şiddetli Bir Münakaşa”, İleri, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1751; “Rum Patrikhanesi Meselesi”, Tanin, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 67.

³³⁴ “Patrikhane'nin İhracına Mani Olmak İstiyorlar”, Tevhid-i Efkâr, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3579-551.

³³⁵ “Ekalliyetler Meselesinde Mühim Terakkiler”, Hâkimiyet-i Milliye, 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 692.

³³⁶ “Ekalliyetler ve Patrikhane Hakkında Müzakere”, Akşam, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1524.

³³⁷ “... Patrikhane Meselesi”, İkdam, 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9254.

³³⁸ “Rum Patrikhanesi”, İkdam, 22 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9255.

Akşam ve İkdam gazeteleri mübadele alt komisyonunda yapılan tartışmalara yer vererek, Rıza Nur Bey'in Patrikhane'nin yıllardır Türkiye'de Yunan propagandası yaptığını onlara karşı gösterilen imtiyazların hepsini kötüye kullanıldığını bundan dolayı Patriklikliğin ihraç edilmesini kesin bir şekilde talep etmekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca azınlıklar için yeni devletin bir ayrıcalık verilmesinin mümkün olmadığını söyleyen Rıza Nur; *“Biz Saltanatı kaldırdık, bundan dolayı biz muhasır medeniyetlerin tabi olduğu hukuk sistemini kendi ülkemizde tatbik edeceğiz. Bütün vatandaşlar aynı hukuk sisteminden aynı derecede faydalanacaklardır”*³³⁹. Şeklindeki ifadesi ile azınlıklar konusunda elini kuvvetlendirmenin yolunu aramaktaydı. Şüphesiz ki muhasır medeniyetlerin hukuk sisteminin benimsenmesi Müttefikler tarafından da uygun görülebilecek bir meseledir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise Konferansta ortaya çıkan Patrikliğin ihracı meselesi, sadece bir ihraç meselesi değil, bir Müslümanlık- Hristiyanlık meselesi olmadığını, Hristiyanlarında kendi aralarında bu konuda hemfikir olmadığından bahseder. Ayrıca Patrikhane'nin İstanbul'dan ihraç edilmesi Ortodoks mezhebi ve Amerika dışında her tarafta sevinçle karşılanabileceğini belirtmektedir. Amerika'nın ise burada anlamsız bir müdafaaya girdiğini kaydeden gazete ayrılığa en bariz örneğin ihraç meselesinin İngiliz kabinesinde ayrılıklara sebep olması olduğunu kaydetmektedir³⁴⁰.

Hüseyin Cahit, aynı tarihli makalesinde şu duruma dikkat çekmektedir; *“... Eski cemaatlerin Osmanlı Döneminde son derece önemli ayrıcalıklara sahipti ve bu hakların genel savaşta daha da genişledi. Buna rağmen bu halklar Osmanlı aleyhinde çalışmakta geri kalmadılar. Şimdi ise saltanat kalktı ve artık Osmanlı'nın bu halklara verdiği ayrıcalıklar da kalkmış oldu. Bundan sonra yeni Türk Devleti dünya hukukuna uygun olarak demokratik haklar çerçevesinde yeni yasalar yapacaktır. Bundan dolayı da artık ülkede hakların korunması için cemaatlere ya da kurumlara ihtiyaç yoktur”*³⁴¹.

Bir ifadeyle aslında yeni Türk Devleti'nin sonradan izleyeceği politikaları özetlemektedir. Bu şekilde bir politika benimseyen devletin kendi bünyesinde bir

³³⁹ “... Rum Patrikhanesi”, İkdam 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro:9254; “Rum Patrikhanesi İstanbul'dan Behemal Çıkmalıdır”, Akşam, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1528.

³⁴⁰ “Patrikhane'nin İhracı Mühim Bir Din Meselesi”, Hâkimiyet-i Milliye, 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 692.

³⁴¹ Hüseyin Cahit, “Lozan Konferansı Etrafında, Patrikhane Meselesi”, Tanin, 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 69.

millete ayrıca hakların verilmesi söz konusu olamazdı. Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Rıza Nur tarafından görüşmelerde belirtilen durumun burada kamuoyuna sunulmuş olmasıdır.

Patrikhane hakkında çarpıcı bir diğer makale de, yine Tanin’de Ahmet Emin’in kaleminden çıkmıştır ve önemli yerleri şu şekildedir:

“... Lozan’dan gelen bir habere göre Hristiyanlar Patrikhane’nin kalmasında başarılı olmuştur. Bunun kesinlikle doğru bir tarafı yoktur. Muhtemelen bizim murahhaslarımız zaten bu konuda başarılı olacaklardır. Patrikhane hiçbir memlekette olmadığı kadar ayrıcalıkla memleketimizde mevcudiyetini korudu. Bu sürede bazı dış unsurların aleti olarak bir kumar oynadı ve bu kumarı da kaybetti. Bundan sonra zaten bu topraklarda kalması da doğru değildir. Zaten yeniden dirilmesi de hiç akla uygun değildir. Çünkü Patrikhane denen kurum Hristiyanların dini işlerinden sorumlu bir kurumdur. Kaldı ki zaten mübadele ile gidecek Hristiyanların dini merkezi neden bir Müslüman topraklarında kalsın. Bu Müslümanların dini merkezinin Atina’da olması kadar manasızdır. Bu yüzden Patrikliğin çıkması gereklidir. Zaten Yunanlar Anadolu’ya geldiklerinde Türk büyüklerinin türbelerini yakmış yıkmış ve harabeye çevirmiştir. Görülüyor ki Yunanlar bırakın diriye Türkü ölüsüne bile katlanamaz hale gelmişken biz neden bu kurumu topraklarımızda barındıralım. Bu mübadele için kalacak Hristiyanlar olacaktır. Ama bunlar için elbette Türk Devleti uygun ortamı hazırlayacaktır. Fakat Patrikhane dinle alakası olmayan bir fesat ocağıdır. Kaldı ki bu topraklarda kalması doğu barışı için tehlikeli bir durumdur. Bunun için ki bize karşı sonradan kullanılacak bir durumdur. Zaten tarihimiz böyle tecrübelerle doludur.”³⁴² Ahmet Emin, yazısında işaret ettiği üzere, yapılan bunca haksızlığa ve zulme karşı Patrikhanenin, bu topraklarda kalmasının kesinlikle doğru olmadığını kabul etmektedir. Ayrıca pratikte mezkûr dini kurumun eski işlerliği ve maksadına uygun bir şekilde icraat gösteremeyeceği için bu topraklarda kalmasını eleştirmektedir.

24 Aralık tarihinde Hâkimiyet-i Milliye, Patrikhane’nin ancak siyasi haklarından arındırılırsa kalabileceğinden bahsederken; İngilizlerin konuyla ilgili fikrinin de Patrikhane’nin siyasi bir kurum olduğuna değinmekte, ayrıca İngiliz gazetelerinde

³⁴² Ahmet Emin, “Patrikhane Dirilemez”, Vakıf, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1807.

Türklerin ileride içişlerine karışılmasını engellemek adına Patrikliğin ihracının talep edildiği şeklindeki haberi okuyucularına duyurmaktaydı³⁴³.

Akşam gazetesi 24 Aralık haberinde The Daily Telegraph gazetesinin haberlerini geçerek, burada ki yazıda tarihi bir etütte bulunan makalenin Lozan’da müzakere edilen Patrikhane meselesinin kesinlikle yılbaşı tatilinden sonra bir çözüme kavuşacağını bildirmektedir. Bunun yanısıra Türk Heyeti’nin Patrikhane’nin ihracı talebi için, bu kurumun yıllardır Yunan propagandasını yapmasının ihraç için en temel sebeplerden biri olduğunu kaydetmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen muhabirin Patrikhane’nin kaderiyle ilgili düşüncesinin, ihraç edilmemesi yönünde olması ilginçtir³⁴⁴.

Vakit gazetesi, konuyla ilgili olarak köşesinde çok ilginç bir habere yer vermektedir. Burada Patrik Meletios ile Lloyd George arasında 25 Aralık tarihinde yapılan bir mülakatı geçmekteydi. Konuşmasını ise İngiltere’de bulunan bir Ortodoks rahibin gazeteye vermesi üzerine yayımlandığını, burada Meletios’un ne kadar Osmanlı ne kadar Yunan olduğuna okuyucuların karar verilmesi istenmektedir. Haberin devamında Meletios, İngiliz Başbakanı ile Yunanistan’daki yönetimle alakalı sanki bir Yunan diplomatı edasında konuşmasına da yer verilmektedir. Bu haberin başlığında belirtildiği gibi aslında “bizim çıkıp gitmesini istediklerimizin bunlar olduğuna” değinmektedir³⁴⁵.

İkdam gazetesi ise yine dış basından derleme yaparak Yunan gazetelerinde yayımlanan haberleri sayfalarına taşımaktadır. Bu habere göre, Yunan Meclisi, Patrikhane’nin tamamının değil de, sadece Patrik Meletios’un ülkeye girebileceğine dair bir karar kabul etmiştir. Ayrıca yine bu haber içerisinde, hiçbir Yunanlının, Patrikhane’nin ihracını arzu etmediğine dair tasavvurlar da dile getiriliyordu. Gazeteye göre böyle bir şey kabul edilemez bir durumdu³⁴⁶. Hâkimiyet-i Milliye ve Vakit gazeteleri Venizelos’un Konferansta söyledikleri ile alaylı bir surette kaleme alıyordu: “*Venizelos*

³⁴³ “Ekalliyetler Bahsi”, Hâkimiyet-i Milliye, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 693.

³⁴² “The Daily Telegraph Muhabiri de İhraçta İhtimal Görmüyor”, Akşam, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1528; Patrik Meletios, Osmanlı Devleti’nin savaşı kaybetmesinden sonra İstanbul’un Yunanistan’a katılmasını istemiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Meletios Patriklik kanunlarına aykırı bir şekilde İtilaf Devletleri tarafından patrikliğe getirilmiştir. Kurtuluş savaşı esnasında Rum Cemaatleri yöneten ve Yunanistan ile direk bağlantıda olan bu Patrik Yunanların Anadolu’dan çekip gitmesiyle büyük bir sıkıntıya düşmüştür. Büyük Taarruzdan sonra Patrikliğin ihracı talep edildiyse de bu askıya alınmıştır. Meletios hakkında daha fazla bilgi bkz. Uğur Üçüncü, “Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios’un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XVII/I, Afyon 2015, s. 21-50.

³⁴⁵ “Çıkıp Gitmesini İstediklerimiz Kimlerdir”, Vakit, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1810

³⁴⁶ “Yunanlar ve Patrikhane”, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9160.

diyor ki Patrikhane'nin ihracında ısrar edilmesini anlamakta zorlandığını belirttiikten sonra, Patrikliğin ihracı sadece Yunanlar tarafından değil bütün Hristiyan milletleri tarafından heyecan ile karşılanır". Aslında Venizelos'un bu yolla diğer diplomatların Türkler üzerine bir bakış açısı oluşturmaya çalışarak üstü kapalı bir şekilde tehdit ettiğini belirtir³⁴⁷.

İkdam gazetesi 28 Aralık tarihinde yayımladığı sayıda Mübadele Komisyonu'nda hararetli tartışmaların olduğunu bu konuşmalar esnasında herhangi bir çözüm bulanamadığından bahseder. Bunun yanısıra problemin çözülmesi için Fransız Heyeti'nin bir teklif vererek mülki ve siyasi haklarının elinden alınarak sadece dini bir müessese olarak kalmasını talep etmiştir. Aynı sayıda Patrikhane'nin eski haklarını barındıramayacağını ve kesinlikle kilisenin yeniden diriltilemeyeceğini belirtilmektedir³⁴⁸.

29 Aralık tarihinde Hüseyin Cahit Lozan'dan yolladığı mektupta İsmet Paşa'nın Konferanstaki nutkunu okuyuculara sunmaktadır. İsmet Paşa yine Patrikhane'nin yüzyıllardır aldığı ayrıcalıklar kötüye kullanmasını ve Osmanlının zayıf döneminde Yunanların propagandasını yaparak aslında kendisine tarihte verilmiş bu ayrıcalıklı durumunu ihanet için kullandığından bahsetmiştir. İşte bütün bunlardan sonra bu muameleyi unutacak bir Türk Hükümeti'nin olmadığı veya olamayacağından bahsetmektedir³⁴⁹.

Tanın gazetesinin ertesi günkü diğer bir haberi ise, Rum Patrik Meletios hakkında olmuştur. Gazete, onun istifa edip etmeyeceği ile alakalı çıkan haberlerin bir değerlendirmesini yaparken, metropolitlerin kendisinden istifa için baskı yaptığını kaydetmektedir. Yine dış basınında Meletios ile alakalı haberleri de derlenmiştir³⁵⁰.

İleri gazetesi de Jurnal gazetesinin Venizelos ile yaptığı mülakatın haberini geçmekteydi. Bu mülakat, İstanbul Rumlarının ve Patrikhane'nin durumları ile alakalıydı. Konuşmasının büyük kısmını Patrikhaneye ayıran Venizelos burada

³⁴⁵“Venizelos'un Kurusıkı Tehditleri“, Vakit, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1810; “Venizelos'un Anlamadığı Meselelerden Patrikhane'nin İlgasında İsrar Heyecanı Mucip Olacak mı?”, Hâkimiyet-i Milliye, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 696.

³⁴⁸“Patrikhane'nin Siyasi Mülkü ve Siyasi Vazifesi, İstanbul Rumları”, İkdam, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9261; “Patrikhane Def Olacak mı, Olmayacak mı”, İleri, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1761.

³⁴⁹Hüseyin Cahit, “Patrikhane”, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 77.

³⁵⁰“Meletios Meselesi”, Tanin, 30 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 78.

Patrikliğin ihraç edilmesi, son derece kötü bir olay olduğunu belirterek aslında; *“Türkler ne istiyorlar şeklindeki sorusuna şöyle bir açıklama yapmıştır. Eğer Türkler Patrikliğin haklarını almak istiyorsa zaten bu hakları kendileri verdiler. Yok, Patriğin kendisi mevzubahisse bu durumda ise Meletios’un memleketten gidebileceğini belirtmiştir. Bu ihracın olması ise son derece kötü bir durumdur. Patrikhane sadece Yunanların değil 140 milyon Hristiyan’ı temsil etmektedir. Kaldı ki şuan papalığın kalkıp Roma’dan gitmesi akıl dâhilinde değildir”* diyerek, oturularda yaptığı tehdidi burada da tekrar etmiştir. Ancak İleri gazetesi burada bir dipnot düşerek Ortodoks nüfusunun büyük bir kısmını barındıran Rusya’nın bile Patrikliği dikkate almazken Sırpların da daha geçenlerde kendilerine bir dini müessese merkezi oluşturduğundan bahsederek Venizelos’un bahsettiği gibi 140 milyonluk bir nüfusun olmadığını, bunu sadece bir tehdit malzemesi olarak kullanıldığını kaydetmektedir³⁵¹.

Mustafa Kemal Paşa da konuyla ilgili olarak Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayımlanan mülakatında, meseleye dair kesin bakış açısını şu şekilde ortaya koyuyordu: *“Rum Patrikhanesinin artık İstanbul’dan gitmesi lazımdır. Zira Patrikhane’nin bilhassa son senelerdeki hıyanet ve ihanetlerini hiçbir Türk unutamaz. Bu fesat ocağının yeri Yunanistan’dır.”* Bu ifadeler, Türk Heyeti’nin Lozan’daki tutumuyla da paralellik arz etmesi açısından son derece önemlidir³⁵².

Lozan Konferansı’nda yapılan görüşmelerde Lord Curzon halen Patrikhane hakkındaki görüşlerinde ısrarcı davranıyordu. Bu da sorunun çözümü noktasından sıkıntıya sebebiyet vermekteydi³⁵³. Ertesi gün nüshasında Tevhid-i Efkâr gazetesi, Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatını savunarak, Patriğin gitmesinde ısrarlı olduklarını belirtmekteydi. Bunun yanında Tan gazetesinin yayımladığı Patrikhane haberinde Türk tarafıyla aynı fikirde olduğunu, onların Patrikliğin İstanbul dışına çıkması gerektiğini belirtmiştir³⁵⁴. Lord Curzon Paris’ten döndükten sonra Fransa ile ortak bir şekilde

³⁵¹ “Patrikhane, Venizelos”, İleri, 30 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1762.

³⁵² “Mustafa Kemal Paşa’nın Lozan Konferansı Hakkında Mühim Beyanâtı”, Tevhid-i Efkâr, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3593-565.

³⁵³ “Ekalliyetler Meselesindeki Yeni İtlaflar”, Tanin, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 84; “Ekalliyetlerle Patrikhane Hakkında Yeni Bir Münakaşa”, Vakit, 4 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1819; “Ekalliyetler Meselesi”, İleri, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1768; “İki Çetin Mesele”, Akşam, 6 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1541.

³⁵⁴ “Mustafa Kemal Paşa’nın Lozan Hakkında Mühim Beyanâtı”, Tevhid-i Efkâr, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3593-565.

Patrikhane'nin ihracını isterken gazeteler bir gün içerisinde iki farklı haberi geçmekteydiler³⁵⁵.

Rauf Bey 3 Ocak'ta Meclis'te azınlıklar hakkında yaptığı konuşmada sorulan Isparta Milletvekili Hüseyin Hüsnü Efendi'nin bir sorusu üzerine, Patrikhane hakkında şu bilgilendirmeyi yapmaktaydı: “...Arz edeyim efendim. Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını sadece dini olarak istemektedir. Aslında onlarda tam olarak bilgi sahibi değiller ama muhtemelen reisleri de kalmasından yana. Ama Fatih Hazretlerinden beri bu kurum önemli ayrıcalıklara sahip olarak günümüze geldiler. Buna rağmen türlü fenalıklarda, ihanette bulundular. Biz artık böyle bir şeyi kabul edemeyiz. Kabul etsek de millet kabul etmez”³⁵⁶.

İsmet Paşa 5 Ocak tarihinde yolladığı telgrafta halen Patrikhane meselesinde bir ilerlemenin kaydedilemediğini belirterek, meselenin bir rapor halinde büyük komisyona yollanacağını ifade etmekteydi³⁵⁷.

İkdam gazetesi Lozan'dan gelen mektubunu başköşesinde verirken Rıza Nur Bey ile Venizelos arasındaki yukarıda da paylaşıldığı şekilde kısır çekişmenin olduğunu geçmektedir. Bu görüşmeden de herhangi çıkarımın olmadığını kaydeden gazete burada bir çözüm için görüşmelerin devam ettiğini kaydetmektedir. Buradan herhangi bir sonuç çıkmayınca alt komisyon başkanı meselenin bir üst komisyonda tartışılması için bir rapor hazırlayarak konuyu burada nihayete erdirmiştir³⁵⁸.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 11 Ocak tarihli sayısında Meletios'un Tan gazetesine verdiği mülakatı okuyucularına sunmaktadır. Tan gazetesinde yayımlanan bu makale aslında Venizelos'un yukarıda zikredilen mülakatı ile birebir aynıdır. Bu da büyük bir ihtimal ki Venizelos'un dostu olan Meletios, Venizelos ile ağız birlikteliği yapmaktadır. Bu mülakatta; “Patriklik müessesesi on beş asırdan beridir bütün batı ve şark kiliseleriyle birlikte kök salmış bir durumdadır. Bundan dolayı nasıl ki Papalığın Roma'dan ayrılması ne kadar uygun değilse Patriklik makamının da İstanbul'dan ayrılması hiç uygun değildir. Zaten bütün bu kurumlar Patrikliğe bağlı olup

³⁵⁵ “Venizelos Efendilerinin Dediğini Kabul Etmemiş”, İleri, 6 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1769.

³⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXVI, 3.1.1339/1923, s. 154.

³⁵⁷ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 332.

³⁵⁸ “Yine Rum Patrikhanesi”, İkdam, 10 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9274.

İstanbul'dan çıkması bu sistemin dağılması anlamına gelmektedir. Anlaşmaya terke dair bir maddenin koyulması şüphesiz 150 milyon Ortodoks'un heyecana kapılmasına sebebiyet verebilir. Eğer zorla çıkmış olsak da kesinlikle Aynaroz veya Atina'ya değil Selanik gibi bir kente gidebilir.” İfadesinin devamında kendisine yöneltilen soru üzerine; Eğer Patrikhane maddi haklarından ayrılırsa ne olur? Şeklinde soruya şu cevabı vermiştir:

“Türkler İstanbul'u fethettiğinden beri Patriklik sultana bağlı bir kurumdu. Eğer Sultan bu milletten bir istekte bulunacaksa bunu patriğe bildirir oda gerekli olan yerlere iletirdi. Ancak bugün itibariyle Saltanat kaldırıldı ve yeni düzen nasıl olur bir fikir sahibi olamamakla birlikte, yeni Türk Devleti'nin huzur ve refahına duacı oluruz. Eğer halifelik sadece bir dini müessese olarak kalırsa bundan emin olunabilir ki Patriklik kesinlikle maddi hakları talep etmeyecektir”³⁵⁹. Burada belirtilen görüşlere göre; Patrikhane kendisini her iki ihtimale de hazırlamış bulunmaktadır. Eğer İstanbul'dan çıkarsa gidilecek yer dahi seçilmiştir. Bunun yanı sıra eğer kalınması icap ederse yeni ilişkiler temelinde halifelik haklarına paralel haklarının olmasını talep edeceklerdir.

Diğer bir haber ise İkdam gazetesinde baş makale olarak yayımlanmıştır. Yazarı not düşülmemiş bu yazıda, Lloyd George'un Türk Devleti'ne karşı bünyesinde bulunan başkiliseleri kullanmak istediği belirtilmektedir. Yazıya göre; Lloyd George Bulgar Eksarhanesi ve Rum Patrikliği arasında bir anlaşma yapmak kaydıyla bir takım arabulucu görevine soyunduğundan bahsetmektedir. Buradan çıkacak bir anlaşma ile Hristiyanların daha kuvvetli bir şekilde Türkiye üzerine sevk edecek politikalar üretebilecektir. Ancak yazıda böyle bir şeyin pek de mümkün olmadığı belirtilmektedir. Çünkü her iki patriklik arasındaki ayrılığın basit bir mezhep ve kilise ayrımı olmadığını, tarihten gelen büyük ayrılıkların bulunması sebebiyle bir anlaşmanın olması mümkün görülmemektedir. Ayrıca eğer bir Bulgar Kilisesi oluşturulacak olursa Bulgar milletini diğer devletler tarafından da kabul edilmesi gereklidir. Kaldı ki çok büyük kısmı Bulgar olan Makedonya bölgesi, Yunan ve Sırlar tarafından paylaşıldığı için bu devletler kendi bünyesinde böyle bir milleti kabul etmeleri mümkün değildir. Zaten Bulgar metropolitlikleri bugün tamamen Makedonya'da bulunmaktadır.

³⁵⁹ “Fener Papazı”, Hâkimiyet-i Milliye, 11 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 740.

Aslında Bulgar Eksarhanlığının mevcudiyet sebebi de Makedonya Bulgarlarıydı. Burada belirtmekte bir zorunluluk hissederiz ki bundan sonra; bize karşı dini bir müessesenin bize karşı hala hasımane bir siyaset yapmasına ne izin veririz nede tahammül ederiz³⁶⁰.

İleri gazetesinin ertesi günkü nüshasında, Süleyman Nazif'in Venizelos'un Lozan'daki tutumunu ve Patrikhane'yi eleştiren bir makalesi neşredilmiştir.

Süleyman Nazif bu yazısında şu hususlara vurgu yapmıştır: “ *Venizelos'un Lozan'da izlediği siyasetin temelinde asker ile donanma ile giremediği İstanbul'u Patrikhane vasıtasıyla elinde tutmak istemesi ve daha sonra bunu kullanmak adına kalmasına ısrarcıdır. Patrikhane Sultan Mehmet'ten beri süre gelen ve geliştirilen haklarını son dört yıldır Müslümanların yok edilmesi için kullanmıştır. Aslında Müslümanlar sadece kendi dininin değil Hristiyanlarında dinini elinden geldiğince korumuştur. Zaten Kudüs Müslümanların elindeyken barış içinde yönetildi. İstanbul'da Rumlar hiç olmadığı kadar serbest bir halde yaşadı. Ama buna rağmen Hristiyanlar Müslümanlardan ne istediler anlamak mümkün değil. Patrikliği İstanbul'dan kovan biz değiliz. Aslında Meletios böyle bir tavrı daha önceden kendisi belirtmekteydi. Ne zamanki Meletios Patrikliğın üzerinden haçı indirip Bizans bayrağını koydu o zaman Türkler orayı siyasi bir mabet olarak görmeye başlamıştır. İtiraf ederim ki daha geçen seneye kadar bu anasırlar Müslümanların haklarına tecavüz ettiler yok etmeye çalıştılar. Artık istedikleri gibi saldırabilirler bizim artık Allahtan başka bir şeyden korkumuz yoktur*”³⁶¹. Bu sözleri ile Süleyman Nazif, adeta kamuoyunun Patrikhaneye karşı beslediği hislerin tercümanlığını yapmıştır. Burada belirtilenlere bakılırsa, yüzyıllarca Müslümanların, Hristiyanlara karşı beslediği hisleri kötüye kullanılmasının derin yaralar açtığını görmek mümkündür.

Ancak devam eden gelişmeler ışığında Patrikhane meselesi Ankaranın istediği düzeyde çözüme kavuşturulamadı. Bunda muhtelif sebeplerin etkilerinden bahsetmek mümkünken, en bariz özeti İsmet Paşa yapmaktaydı.

Buna göre İsmet Paşa 10 Ocak tarihinde Ankara'ya göndermiş olduğu bir telgrafla, Türk Heyeti'nin Patrikhane'nin ihracından ne suretle vazgeçtiğini şu şekilde izah

³⁶⁰ “Bizim İşlerimizde Kilise”, İkdâm, 11 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9275.

³⁶¹ Süleyman Nazif, “Din Ocağında Fesat”, İleri, 12 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1775.

ediyordu: “İstanbul Rum Patrik’inin ihracı teklifinin kiliseleri tahrik ettiği Lord Curzon bize iblağ etti. Filhakika Hristiyanlığın bu meseleyi müşterek bir din meselesi kabul etmekte olduğunu müşahede ettik. Rum Patrikhanesinin idari ve siyasi memleket için bir tehlike olduğu esasına ısrar ile bunu Lord Curzon’a izah ettim. Bundan sonra Patrikhane meselesinin hiçbir Hristiyan tarafından imza edilemeyeceğini Rıza Nur ve bana bizzat Curzon tarafından söylendi. Hristiyanlığa karşı zor bir duruma düşmemek adına Patrikhane’nin ihracından sarfi nazar ettik”³⁶².

12 Ocak tarihinde ise Akşam gazetesi bir aydır süregelen ve kısır çekişmelere sahne olan Patriklik meselesinin sonuca erdirildiğini kaydetmekte ve İsmet Paşa’nın Patrikhane’nin ihracından vazgeçtiğine dair haberin ayrıntılarından bahsetmektedir³⁶³.

14 Ocak Tevhid-i Efkâr Patrikhane’nin kaldığını duyururken, Rumların ve Patrikliğin beslediği düşmanlığın, Yunanlardan bile görülmediğini ifade etmektedir. Mütareke Dönemi’nde Rumların ve Patrikliğin Müslümanlara yaptığı zulümlerden bahsederek, bu kurumun artık eskisi gibi haklara hiçbir zaman sahip olamayacağını ifade etmektedir³⁶⁴. İkdâm gazetesi de aynı günkü nüshasında köşe yazısında Patrikhane’nin ve İstanbul’da az sayıda Rum’un kalacağını bildirmektedir. Burada kalmalarına rağmen ne Patriklik nede Rumlar eski ayrıcalıklı haklarına sahip olamayacaklardır. Ayrıca Patrikhane’nin dini ve siyasi hakları tamamen elinden alınmış, dini işlerle meşgul bir kurum haline geldiğinden bahsedilmektedir³⁶⁵.

Hüseyin Cahit 15 Ocak tarihli makalesinde bir giriş yaptıktan sonra heyet başkanlarının görüşlerini şu şekilde paylaşmaktadır: “...Bugün İsmet Paşa Hazretlerinin Patrikhane’nin İstanbul’da kalmasına rıza göstermesiyle ikinci büyük komisyon işlerini bitirmiş sayabiliriz. İsmet Paşa dünya barışı için fedakârlıkta bulunmamış olsaydı bu meselenin halledilmesi mümkün olmayabilirdi. Bu komisyonda bir kısım Rumların kalmasına rıza gösterdik. İstanbul’da Rumlar kalınca Patrikhane’nin de kalması tabiiydi. Türk Hükümetinin kabul etmiş olduğu din ve vicdan hürriyeti sonucunda İstanbul’da bir Ortodoks kilisesinin olması zaruriydi. Bunun başında ister papa olsun

³⁶² Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 362.

³⁶³ “İsmet Paşa Patrikhane Hakkından Feragat Etti”, Akşam, 12 Kânun-ı Sani/Ocak1338/1922, Numro: 1341.

³⁶⁴ “Rumlar ve Patrikhane İstanbul’da Nasıl Kalabilir”, Tevhid-i Efkâr, 14 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3603-575.

³⁶⁵ “Yeni Türkiye’de Rumlar ve Patrikhane”, İkdâm, 14 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9278.

ister patriklik namıyla birisi olsun fark etmez. Zaten biz Patrikhane'nin İstanbul'dan neden gitmesini istiyorduk? Patrikhane devlet içerisinde devlet oluşturuyordu. Patrikhane cismi işlerle meşgul oluyor; Patrik kendini Rum Milletinin başı, hukukunun müdafini olarak görmekteydi. Kendisi Rum milletinin dünyevi işlerine karışmakla mesul görüyor ve üzerlerinde kaza sahibi oluyordu. İşte bizim husumetimizi tahrik eden noktalar bunlardır. Bunlar ortadan kalktıktan sonra zaten bizim dediğimiz deyimle Patriklik ortadan kalkacaktır. Biz Ortodoks milletinin düşmanı değildik, din kisvesi altında siyaset yapılmasına karşıydık. Bugün İstanbul'da Patrik namıyla kalacak kimsenin dünyevi işlerle alakası kalmayacak tamamıyla dini işlerle ilgisi olacaktır. Burada heyeti murahhaslarımız esas itibariyle Hristiyanlara karşı verdiği mesaiye karşı ısrarlı duruşu da hakkımızı daha kuvvetli ve iyi şekilde müdafaa etmiştir". Böylece Hüseyin Cahit Bey makalenin girişinde, her ne kadar Patriklik ihraç edilemediyse de, dünyevi yetkilerinin elinden alınmasını da zaten bu amaca hizmet ettiğini belirtmektedir. Hüseyin Cahit, yazısının devamında heyet üyelerinin yaptığı konuşmayı verirken; İsmet Paşa'nın feragat etmesi, ikinci komisyonda büyük sevinçle karşılandı ve Lord Curzon sadece kendi adlarına değil bütün Hristiyanlık adına teşekkürde bulunmuştur. Ayrıca Curzon bu hareketin dünya barışı yolunda çok önemli bir adım olduğunu belirterek bu hizmetin unutulmayacağını kaydetmektedir³⁶⁶. Vakit gazetesinde ise Patrikhane meselesinin alt komisyonda halledilememesi üzerine büyük komisyona havale edildiğini burada komisyon başkanlarının meselenin halledilmesi yolundaki tekliflerini değerlendirerek meselenin bir sonuca erdirildiğini kaydetmektedir³⁶⁷.

İkdam gazetesi Patrikhane hakkında Lozan'dan gelen son yazısında, bütün dünyevi işlerin ellerinden alındığını, sadece nikâh ve tellak işleriyle meşgul olacağını belirtmekteydi. Ayrıca yazıda Patrikhane geçmişte yaptığı kötü faaliyetlerle devletin tepkisine maruz kalmış ayrıca kendiyile birlikte Rumları da yaktığına değinmektedir. Artık bu süreden sonra kesinlikle böyle bir duruma gelinmemesi için devlet kontrolü iyi bir şekilde sağlanmalıydı³⁶⁸. Bu suretle Patrikhane meselesi Konferansın ilk döneminde

³⁶⁴ Hüseyin Cahit, "Patrikhane Kalıyor Fakat Yalnız Ruhaniyeti Kalıyor!", Tanin, 15 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 95.

³⁶⁷ "Konferansta Halledilen Yeni Bir Mesele; Esirlerin Mübadelesi, Ekalliyetlerin Mübadelesi ve Patrikhane'nin Atiisi", Vakit, 15 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1830.

³⁶⁸ "Patrikhane", İkdam, 16 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9280.

gündeme gelmiş ve yukarıda izah edilen gelişmelerle birlikte yine bu ilk dönemde akıbeti belli olmuştur. Böylelikle yüzyıllardır süregelen haklar bu görüşmelerde sonlandırılmıştır.

2.7. Affi Umumi ve Gayrimüslimlerin Askerlik Muafiyetleri

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti topraklarında işgalci olan İtilaf Devletleri, amaçlarına ulaşmak için Osmanlı tebaasından Müslim ve gayrimüslimleri de kullanmışlardı. Bunun yanında bazı kesimlerde, harap olan Osmanlı Devleti'nin kurutuluşunu yabancı devletlerin mandalarına bağlamaktaydılar. Bu düşüncenin sahipleri zaman zaman o kadar ileri gidiyorlardı ki, vatanın kurtulması için çabalayan askerlere karşı silahlı mücadeleden, kalemlle mücadeleye kadar birçok alanda taarruzda bulunmaktaydılar. İşte bu hususta istiklal yolunda sorun çıkaran bazı kimseleri kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanırken, bazıları da Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kendi kurtuluş çarelerini ancak yurttan kaçarak bulmaktaydılar.

Lozan Konferansı'nda işte bu kişilerin affedilmesi için Müttefikler de taleplerde bulunmaktaydılar. Bu hususta görüşülen ve uzun bir süre tartışmalara sebep olacak olan genel af meselesi, Konferansta ilk olarak 14 Aralık 1922 tarihinde Lord Curzon tarafından gündeme getirilecektir. Ayrıca bu taleplerden bir tanesi de genel af kadar öneme sahip olan Hristiyanların belli bir bedel karşılığında askerlikten istisna edilmesiydi. İsmet Paşa bu talebe karşı Türkiye'nin bir genel af ilan edeceğini bildirmesine rağmen askerlik durumunu kesin bir şekilde reddetmekteydi³⁶⁹. Ancak İsmet Paşa kabul ettiği bu hususta Ankara'dan ince bir uyarı almaktaydı. Eğer bir af ilan edilecekse bu sadece Türk Devleti'nin isteği doğrultusunda olur ve kesinlikle bir yabancı müdahalesi kabul edilemez şartını ileri sürmesi gerekliydi³⁷⁰.

Genel affin görüşülmesinden sonra ilk olarak Hâkimiyet-i Milliye içeriği açıklanmamış bir halde genel af ilan edileceğinin kabul edildiğini haber verilmektedir³⁷¹. Genel af meselesinin içeriği aslında Konferansta da açıklanmamıştır. Bunun açıklanması için ancak şiddetli ve uzun pazarlıklı oturumlara ihtiyaç duyulacaktır.

³⁶⁹ Tutanak ve Belgeler, c. I, s. 180-223.

³⁷⁰ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 232.

³⁷¹ "Ekalliyetler Meselesinin Müzakeresi Ve Teklifimiz", Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 687.

İsmet Paşa'ya 21 Aralık günü Ankara'dan çekilen telgrafta, Büyük Millet Meclisi'ne karşı kurulan ve İngiltere tarafından kullanılan Hilafet Ordusu mensuplarının affedilmesi hususunun bazı haksızlıklara neden olacağı, bu durum sebebiyle af konusundaki antlaşmaya mütekabiliyet içeren ek bir madde konulması gerektiği ifade ediliyordu. Eğer İngiltere bu konudaki ısrarını sürdürürse, Türk tarafının da İngiltere kontrolünde bulunan topraklarda halifelik isteyen kişileri mahkûm ettiği, Mevlana Şevket Ali ve Gandi gibi kişilerinde affedilmesi gerektiğini, ayrıca olası bir af maddesinin karşılıklı olarak kabul ettirilmesi konusunda diretilmesi istenmekteydi³⁷². Görüldüğü gibi Meclis, olası müzakereler için heyetin elini kuvvetlendirecek bir takım doneler sunarken, İngiltere'nin mesele üzerindeki pazarlık gücünü kırmanın yollarını denemekteydi.

Akşam gazetesi konu ile alakalı ilk haberini Hâkimiyet-i Milliye gazetesine benzer bir halde kabul edilen şartlar içerisinde bildirirken³⁷³ Tanin gazetesinde Hristiyanların askerlik meselesi ile alakalı ele alınan makalede bir bedel karşılığı askerlikten muaf tutulan Hristiyanların bazı dönemlere azınlık vekilleri kullanarak alınan bu paranın kesinlikle bir haraç olduğunu iddia edecek kadar ileri gittiklerini kaydetmektedir. Haberin sonunda bunun önüne geçilmesi için bu teklifin kabul edilmemesi gerektiği tavsiye edilmekteydi³⁷⁴.

22 Aralık günü Konferansta yapılan toplantıda Müttefikler genel af hakkında yaptıkları tasarıya karşın Türk Heyeti ve Fransız Heyeti karşılıklı olarak alt komisyona yeni iki tasarı yollamışlardır³⁷⁵. Ayrıca Müttefikler Türk Heyeti'ne askerlik işlerinde gayrimüslimleri ayrı tutmak, bunun karşılığında belli bir paranın ödenmesi hususunu dile getirmişler ise de, bu Türk delegasyonu tarafından reddedilmiştir. İngiliz delegasyonu, bu isteklerini kabul ettirmek için büyük çaba sarfederek, çok ısrarcı davranmışlardır. Ancak Türk Heyeti'nin oturumlarda kararlı duruşu, taviz verilmemesi

³⁷² Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 256-257.

³⁷¹ "Konferansta Vaziyet Birdenbire Vahamet Peyda Etti", Akşam, 16 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1520.

³⁷⁴ M. Halimi, "Gayrimüslimlerin Askerlik Meselesi", 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 71.

³⁷⁵ Fransızlar tarafından verilen tasarı daha sonra Müttefikler tarafından ortak bir tasarı olarak kabul edilmiştir. Fransız tasarısındaki şart Yunanistan ve Türkiye karşılıklı olarak kabul edilmesi talep olurken, Türk tasarısı ise Müslüman bulunan Balkan ülkeleri ve komşu bulunan ülkelerde uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 211-212.

hususunda en önemli noktadır³⁷⁶. İsmet Paşa bu tarihli oturumun raporunu Ankara'ya yollarken, Müttefiklerin çeşitli şekillerde kabul ettirmek istedikleri meselelerin en zorlusunun bu olduğunu kaydetmektedir³⁷⁷.

İleri gazetesinde, Hristiyanların askerlikten istisnası ile alakalı detaylı haber okuyucularıyla paylaşılmaktadır. Bu haberde Müttefiklerin askerlikten istisna noktasında Türk Heyeti'ni sıkıştırdıklarını, buna karşın Türkiye'nin kesin bir şekilde buna direnerek kendi ülkesi vatandaşlarının ayrı bir tavır takınmasını reddettiğini açıklamaktaydı. Bu tavır karşısında müttefikler meseleyi Cemiyet-i Akvam kontrolüne bırakmak için bir proje hazırladıysa da bu kesin bir şekilde reddedilmiştir³⁷⁸. Aynı haberlerin bir sureti de yine Tanin ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinden yayımlanmaktadır³⁷⁹.

İkdam gazetesi 28 Aralık tarihinde yapılan haberlerde genel affın kabul edileceğinden, ancak kimler ve ne şekilde yararlanılacağına muallakta bir mesele olduğundan bahsetmektedir. İkdam yine aynı nüshasında, Rıza Nur Bey'in oturumda genel af ve askerlik meselesi ile alakalı yaptığı konuşmaya genişçe yer vermektedir. Bu konuşmada özetle Rıza Nur Bey vatanına ihanet edenlerin Türkiye'de Müslümanlar tarafından görülmeye tahammüllün zor olduğunu ve bundan dolayı böyle bir affın halk nazarında çok akliselim olmadığına değinmektedir.

Rıza Nur kendisine verilen Avusturya örneğini kendilerine karşılık emsal oluşturamayacağını, benzer durumda Fransa'nın kendine karşı ihanet edenlere hemen cezasını vermesini uygun bulduğunu belirtmiştir. Yine İngiliz Heyeti'nin kendi mandasında ya da sömürgesinde bulunan Müslümanlara karşı kendilerinin çok müsamahakâr davrandığını açıklamaktadır. Ancak İkdam gazetesi burada konuşmaya bir not düşerek Hindistan'da Gandhi, Mısırda da Zagnul Paşa'nın hareketinden bahsetmiş. Bunların hukuk dairesinde haklarını arayan kişiler olduğunu ve eğer İngiltere samimi ise bu kişilere karşıda yapılanlar ortadadır. Talep ettiği hakları evvela

³⁷⁶ Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 187-190.

³⁷⁷ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 268.

³⁷⁸ "Hristiyanların Askerlikten İstisnasını Reddediyoruz", İleri, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1756.

³⁷⁹ "Hizmeti Askeriye- Ekalliyetler", Tanin, 27 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 74; "Ekalliyetlerin Askerlikten İstisnasını Kabul Etmiyoruz", Tevhid-i Efkâr, 24 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3583-555.

bu kişilere karşı uygulamalıdır demektedir³⁸⁰. İşte yukarıda heyete verilen talimatın birebir yerine getirildiği görülmektedir. Yani Ankara'nın sağlamış olduğu doneler müzakerelerde pazarlık maddesi olarak servis edilmiştir.

29 Aralık tarihinde Akşam ve Vakit gazeteleri Lozan'dan aldığı haberleri geçerken genel af ve askerlikten istisna meselelerinin muallakta kaldığını bildirmektedir. Bu gazetelerde af durumunun kabul edilmemesine karşılık Fransızların verdiği genel af tasarısının ise henüz Türk Heyeti hukukçuları tarafından tetkik edilmediği geçilmekteydi. Ayrıca kesin bir şekilde Hristiyanların askerlikten istisnası meselesi de reddedildiğinden bahsedilmektedir³⁸¹.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 3 Ocak tarihinde Lozan'da Amerika Heyeti'nin genel af hakkında yaptığı talebe karşın Rıza Nur Bey'in şiddetle karşı çıkması hususuna değinirken, Amerika'nın Konferansta sadece bir gözlemci sıfatıyla bulunduğunu ve taleplerinin yersiz olduğunu, ayrıca Türk Heyeti tarafından protesto edildiği kaydedilmektedir³⁸². Tanin gazetesi de yine aynı haberleri geçerken Fransız hukuk danışmanlarından M. Fromageot tarafından yapılan konuşma verilmektedir. Buna göre burada başka diğer devletlerin bu tarzda bir af ilan etmediğinden bahsederek Türklerin bu konuda taleplerini haksız görmüyoruz. Vazifemiz sadece hukuk olduğundan daha ileri gidemedik ve bu yüzden bir metin kaleme alamadık demektedir. Ayrıca Calid'in verdiği beyanat da gazetede haber olarak verilmektedir³⁸³.

İsmet Paşa 3 Ocak günü Ankara'ya yolladığı önceki gün raporunda, azınlıklar konusunda bir ilerleme olduğunu burada genel af kapsamına Müslümanları da alacağını kaydetmiş, sonrasında ise ilan edilecek olan genel affın karşılıklı olarak kabul

³⁸⁰ “Affi Umumi”, İkdam, 28 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 9261

³⁸¹ “Ekalliyetler Meselesi Muallak ve Heyecan Verici Vaziyetler”, Akşam, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1533; “Muallak Noktalar”, Vakit, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1813.

³⁸² Gazetelerde beyanatta bulunan kişinin Calid olduğundan bahsedilir. Ancak Tutanaklar da konuşmayı Amerika adına M. Dwight yapmıştır. Bu konuşmasında ilan edilecek genel bir affın sadece Türkiye'de oturan halka sınırlandırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Dağılmış olan Ermenilerinde bu kapsama girmesini talep etmekteydi; Tutanaklar ve Belgeler, c. II, s. 222-223; “Affi Umumi Hakkında (Calid) Bir Talebi”, Hâkimiyet-i Milliye, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 702; “Affi Umumi Hakkında Amerika Teklifi”, İkdam, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 9765.

³⁸³ “Affi Umumi Meselesi”, Tanin, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 72.

ettirildiğini belirtmiştir. Askerlik konusunda Müttefiklerin ısrarcı bir tutumda olduğu da kaydedilmektedir³⁸⁴.

3 Ocak tarihinde Rauf Bey azınlıklar hakkında BMM’de yaptığı konuşmasında askerlik ve genel af hakkında şunları ifade etmektedir. “...*Taraflar bakış açılarını savunmakta ısrarlıdırlar. Müttefikler her vakit eşit olan halkın her alanda eşit tutulmasını talep ederek onların koruyucusu kesildiler. Efendiler, eşit muameleye tabi tutun dedikten sonra bize hitap ederek yine diyorlar ki, bu efendiler çalışacaklar, para kazanacaklar, servet ve saman sahibi olacaklar... Ve siz Türkler; bunların harici tesirlere kapılarak, dâhilde yapacakları fesatları kapatmak ve bunları kurtarmak perdesi altında memleketlerimize taarruz edecek ecnebileri nakletmek için ölmek vazifesiyle mükellef olacaksınız, diyorlar. Eğer eşitlik varsa her alanda olmalı içerisinde tezatlıklar barındırmalı. Amerikalılar kaybolmuş Ermeni yetimlerin mallarını bahane ederek geri dönmelerini mallarının iade edilmesini talep ediyor tabi ki reddediyoruz*”³⁸⁵. İşte burada Rauf Bey’in ifade ettiği durum Müttefiklerin bu konuda Türk temsilcine karşı yürütmekte olduğu politikanın tam olarak tezahürüydü.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ocak nüshasında geçtiği haberde İstanbul’dan aldığı habere göre Rıza Nur Bey’in vatan hainliği yapmış olan Müslümanların kesinlikle affedilmeyeceğini bildirmekteydi³⁸⁶. İleri gazetesi genel af ve askerlik meselesinin halledilemeyen meseleler arasında olduğuna değinirken, Akşam gazetesi genel af için yeni bir metin tevdi edildiği bilgisini okuyucularıyla paylaşıyordu³⁸⁷.

6 Ocak tarihinde gazeteler Şark Ajansı’ndan aldığı habere aff-ı umumi hakkında İtalyan teklifinin kabul edildiğinin ve askerlik işlerinin ise reddedildiğini haberinde geçmektedir. Buna göre Türk Heyeti konunun daha detaylı incelenmesi için meselenin hukuk müşavirlerine bırakılmasını kabul etmiştir³⁸⁸.

Akşam gazetesi 7 Ocak tarihi gazetesinde ele alınan bir makale, azınlık haklarıyla alakalı durumları değerlendirirken, genel af hakkında Türk Heyeti üyelerinin

³⁸⁴ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 319.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXVI, 3.1.1339/1923, s. 144.

³⁸⁶ “Ekalliyetler Meselesi”, İleri, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1768.

³⁸⁷ “Ekalliyetler Meselesinde Yeni Bir İtlaf”, 5 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1540.

³⁸⁸ “Affı Umumi Meselesinde Hristiyanların Askerliği Meselesi”, İleri, 6 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1769; “Lozan Konferansında Müşkülât Devam Ediyor”, Tanin, 6 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro:85; “İki Çetin Mesele”, Akşam, 6 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1541.

Müslümanlar için bir affın kabul etmediğini belirtmektedir³⁸⁹. Ertesi gün Vakit gazetesi, oturumda okunan Türk Muhtırasını okuyucularına iletmektedir. Burada yıllardır masum insanların bunlar yüzünden telef olmasına karşın genel bir af ilan edilmesi haksızlık olarak kabul edilmektedir³⁹⁰. Aynı gün Tanin gazetesi ise oturumda geçen konuşmaları aktarmaktaydı. Montanya'nın Türk Heyeti'ne af konusunda fikirlerinde ısrara devam edip etmediğini sorması üzerine aldığı cevap evet ısrar ediyoruz. Bundan sonra Venizelos'un saldırmasına yer vermektedir. Venizelos, biz kendi memleketimizdeki Müslümanlar için af ilan ederken Türkler neden ilan etmiyordu, şeklindeki serzenişine yer veren gazete devamla askerlik meselesine de değinmektedir. Burada Rumbold, Rıza Nur Bey'e neden askerlik konusunda ısrar ettiğini sormaktaydı. Bunun üzerine Rıza Nur'un verdiği cevap, gazete sütununda şu şekilde yer almaktadır: *“Müslümanlar askere gidecek, vatani görevlerini yaparken Hristiyan gençler evlerinde oturacak çocuk yetiştirmekle meşgul olacaklar, çalışacaklar, para kazanacaklar. Askerlik görevi ise Türklerin ve Müslümanların üzerine yüklenecek.”* Bu cevabı müteakiben Rumbold bu kişilerin vergi vereceğinden bahsetmesi üzerine, Rıza Nur Bey; *“Evet vergi verecekler ama bu vergi bir çocuk kadar önemli değildir”* şeklinde kendisine mukabele edecektir. Rıza Nur'un bu cevabının ise, oturumda görüşmelere sebep olduğu bilinmektedir³⁹¹.

Akşam gazetesi ise aynı tarihli nüshasındaki makalesinde çok çarpıcı ifadelerle yer vermekteydi. Burada İngilizlerin genel af konusunda ısrar etmelerinin asıl sebebinin, kendi emelleri doğrultusunda kullandıkları kişileri buradan giderken Türk Hukuku ile karşı karşıya kalmalarına razı olmadığı ifade ediliyordu. Akşam gazetesi, Rumbold'un konuyla ilgili bu kadar ısrarcı davranmasının temel noktasının da bu husus olduğunu belirtmektedir³⁹².

İsmet Paşa Lozan'dan 9 Ocak tarihi ile Ankara'ya gönderdiği telgrafta; genel af hakkında 150 kişi istisna edilmek üzere bir affın ilan edileceğini bildirmektedir. Ayrıca 12 Ocak tarihli diğer telgrafında ise askerlik meselesinin kesin olarak istenilen düzeyde

³⁸⁹ M. Osman, "Ekalliyetler Hakkında Mühim Müzakerat", Akşam, 7 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1542.

³⁹⁰ "Affı Umumi Hakkında Münakaşalar", Vakit, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1823.

³⁸⁹ Hüseyin Cahit, "Tereddüt İçinde Devam Eden Bir Vaziyet", Tanin, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 87.

³⁹² Necmettin Sadak, "Lozan Konferansında", Akşam, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1543.

halledildiğini, ayrıca 150 kişinin listesinin şimdiden hazırlanması gerektiğini haber vermektedir³⁹³.

13 Ocak tarihli gazeteler Konferansta ilerlemeyi engelleyen iki önemli noktanın da halledildiğini kaydetmektedir. Türk Heyeti'nin 150 kişinin dışında Müslümanlar da dâhil olmak üzere genel bir affın ilan edileceğini beyanı üzerine, Müttefiklerin gayrimüslimlerin askerlikten istisna edilmesine dair tekliflerini geri çektiklerini bildirmekteydiler³⁹⁴.

³⁹³ Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 356-372.

³⁹⁴ “Umumi İtlaf Hâsıl Olmak Üzere”, Tanin, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 92; “Ekalliyetler Affı Umumi Mesailinde İtlaf Edildi”, İleri, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1776; “Affı Umuminin Müslümanlara Teşmili”, Tevhid-i Efkâr, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3602-574.

SONUÇ

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kendi bünyesinde bulunan milletlere kendine özgü bir yaşam ortamı sağlamış, onların rahat ve huzur içerisinde yaşamaları için devlet nazarında bütün imkânlarını kullanmaya çalışmıştır. İlk dönemlerde bu anlamda yürütülen siyaset, devletin yayılmasında da direk etkili olmuştur. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden itibaren, önceki dönemlerde sağlanan toplumsal tahammül kuralları yasal hale getirilmiştir. Bu haklar sonraki dönemlerde de genişletilerek devam ettirildiği gibi Osmanlı ile birlikte karmaşa içerisinde çıkan halklar, sağlanan barış ortamında uzunca bir müddet yaşamlarına devam ettiler.

Ne zamanki Avrupa ile Osmanlı arasındaki güç dengesi değişti, o vakit büyük devletler siyasi ve ekonomik çıkarlarına ulaşmak adına, bu milletleri kullanmak istemiştir. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin toplumsal barışının sekteye uğramasına sebep olduğu gibi Kapitalist bir yapıya bürünen devletler, diğer kıtalarda yaptıklarını istekli olmalarına rağmen Osmanlı topraklarında kolay bir şekilde yapamadı. Bunun için yeni tarzlar ve politikalar geliştirmek zorunda kaldılar. Bunun en önemli tezahürlerinden biri olan Şark Meselesi ilk kez 1815 yılında Viyana Kongresi'nde tartışılmaya açılmıştır. Bu kongrede Osmanlı Devleti, ilk olarak Balkanlar'dan sonra ise Anadolu'dan atılacaktı. Her ne kadar politik ve askeri bir tarz belirlenmiş olsa da bu politika da sonuca gitmek kolay olmayacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti uzun yıllar, halkında benimsemesiyle kalıcı bir sistem oluşturmuştur. Bunun farkında olan devletler sonuca ulaşmak için etkili bir yöntem kullanmak zorundaydılar. Bu süreçte kendilerine yardımcı olan ve birlikte mücadele kararı aldıkları milliyetçilik kavramını Osmanlı Devleti'ne karşı etkin bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır. Zira bu yöntem halen askeri bakımdan çokta kötü olmayan Osmanlı Devleti'ne karşı önemli bir koz olacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti yapı itibarıyla bir Müslüman devletti. Ancak Milliyetçilik akımının ırksal bir boyuta sahip olması koşulu Osmanlıya karşı etkili bir politikanın üretilmemesine sebep olmaktaydı. Zira milliyetçilik çoğu yerde ırksal anlamda kullanılmış olsa da, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılan milliyetçilikte din faktörü de önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çarlık Rusya ve sonrasında diğer büyük devletler, sonuca gitmek için bu yöntemi etkili bir şekilde kullandılar. Bunun için ilk olarak, fanatik Sırp ve Rumları kullanmaktan geri

kalmadılar. Bunların başarıya ulaşmasıyla Balkan coğrafyası iyiden iyiye kaynamaya başlamıştır ki, buda birbirini takip eden isyanların her alana yayılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti bu konuya ilk etapta askeri yöntemler ile çözüm bulmak istemiş ise de, başarılı olamaması sonrasında farklı yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu yöntemlerden en önemlisi, gayrimüslim unsurları bir arada tutabilmek için çağın gerekliliği olan hukuksal düzenlemeleri yapmak olmuştur. Ancak her ne kadar bu alanda düzenleme yapılmış olsa da büyük devletler her seferinde yeni bahanelerle bu gayrimüslim milletleri, devletlerine karşı kullanmaktan geri kalmadılar.

Hukuksal alanda yapılan çalışmalar o kadar ilerletildi ki gayrimüslim unsurlar artık yeni dönemde Müslüman tebaadan daha ileri haklara sahip oldular. Kısmen de özerklikler kopardılar ve bağımsızlığa giden süreçlerini tamamlama yoluna koyuldular. Bu haklara rağmen milletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarında devam etmesi, şüphesiz durumun sadece bir hak meselesi olmadığını, gerçek anlamda bir bağımsızlık mücadelesi olduğunu göstermektedir.

Meydana gelen bu düzenlemeler Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslümanların tepkisine sebep olmuştur. Namık Kemal, Şinasi ve Ahmet Mithat Efendi'nin başını çektiği yeni "Genç Aydınlar" Osmanlı Devleti'nde sadece gayrimüslimlere yönelik değil, her alanda demokratik gelişimin olmasını savundular. Bunu takip eden süreçte "Jön Türk" adını alan bu kesim, Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamda demokratikleşme sürecini başlatmıştır. Bu demokratikleşme sürecinde ekalliyetlerde önceki dönemde yapılan kanunlarla ülkenin en üst organında temsil haklarına sahip oldular.

XX. Yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarının tamamını kaybederken, elinde kalan topraklar Anadolu, Suriye, Irak ve Filistin çevresidir. Balkanların elden çıkmasıyla Şark Meselesinin ilk safhası sona ererken büyük devletler ilk amacına ulaşmışlardır. Bundan sonra geriye ikinci aşamanın uygulamaya geçilmesi kalmıştır.

İlk etapta Rumlar, Sırlar ve birçok Balkan ulusu kullanılırken, ikinci aşama için Anadolu'da kalan milletler etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılacaktır. Şark Meselesinin ikinci aşamasının hayata geçirilmesi için Ermeni Milleti dışarıdan kurulan komiteler yardımıyla, yine milliyetçilik fikirleriyle harekete geçirilmiştir. Tarihte

toplumsal statülerinden dolayı Millet-i Sadıka unvanı alana bu millet, emperyalist devletlerin pençelerine düşmüştür. Bu süreçte devlete ve Müslümanlığa karşı büyük bir mücadele verilmiştir. Ayrıca Ermeni Milleti yanında Rumlar ve Patrikhanede aynı faaliyetlerine dışarıdan almış olduğu destekler ile devam etmektedir.

Gelişmelerin birbirini izlediği bu sıralarda başlayan umumi savaşta, Osmanlı Devleti İttifak Devletleri yanında yer almaktadır. Yaklaşık dört yıl süren bu savaştan Osmanlı Devleti ve Müttefikleri yenilgi ile ayrılmışlardır. Artık Anadolu coğrafyasında elinde az bir toprak parçası kalmıştır. Bu yenilgi, Osmanlı Devleti'nin yeni bir sürece girmesine sebep olduğu gibi ortaya çıkan bu durumdan dolayı artık bir kararın verilmesi gerekiyordu. Ya millet her şeyi ile teslim olup kaderine razı olacaktı, ya da savaşarak kendi geleceğini kurtaracaktır.

Tercih edilen yol topyekûn bir savaş olacaktır ki; verilen bir dört yıllık mücadele sonucunda “millet kendi bağımsızlığını yine kendi azim ve kararlılığıyla” kurtaracaktır.

Bu kurtuluş sürecinin ilk safhası olan silahlı mücadele, diğer safhası ise diplomatik mücadeleye sahne olan barış görüşmeleridir. Her iki dönemde şüphesiz ki önemli bir aşamaydı. Ancak barış döneminde alınacak bir başarısızlık elde edilen bütün kazanımları heba edebilirdi. Bunun için bu süreç çok daha büyük önem arz etmektedir. Bunun farkında olan Ankara Hükümeti yürüttüğü silahlı mücadeleden, aldığı başarının aynısını bu süreçte de tekrar etmek istiyor, çok dikkatli hareket ediyordu. Bu hususta en ince ayrıntısına kadar hesaplamalar yapılıyordu.

Lozan Konferansı toplandığında Müttefikler karşısında eski Osmanlı Devleti diplomatlarının olduğunu umarlarken, az bir vakit geçmeden yanıldıklarını anlayacaklardır. Bu diplomatlar muzaffer yeni bir devletin temsilcileriydi ve bağımsızlıklarına engel olacak tavizleri vermemek adına yeniden bir savaşı göze alabilecek kadar kararlıydılar. Konferans yaklaşık yüz elli yıllık bir sürecin hesaplaşması şeklinde olacağı için son derece zor müzakereler heyetleri bekliyordu. Her iki tarafta sıkı mücadelelere hazırlıklı olmak zorundaydı.

Gelişen dünya içerisinde savaşların yaygınlık göstermesi kadar teknolojide hızlı bir gelişim içerisindeydi. Bunun en bariz göstergesi askeri alanda karşımızda çıkmaktadır. Silah teknolojisinin gelişmesinin yanında, askeri alanda haberleşmenin hızlı sağlanması için yapılan çalışmalar toplumsal alana da aktarılmıştır. Bu sayede insanlar farklı

bölgelerde meydana gelen olayları kısa süre zarfında öğrenmekteydiler. Ayrıca önemli olan noktalardan biri sadece haber alma değil basın yoluyla toplumların algısının yönetilmesidir. Günümüzde dahi son derece etkili kullanılmaya çalışılan bu durum, o dönemlerde de birçok alanda etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Bunun farkında olan Ankara Hükümeti, Lozan Konferansı'ndan kamuoyunun etkin bir şekilde haberdar olmasını istiyordu. Ayrıca yaklaşık on iki yılda yaklaşık üç milyon kayıp veren kamuoyunun da görüşmelerde neler olduğunu yakından takip etmek istediğini belirtmek gerekir. Bunlardan dolayı, Lozan Konferansı'na gönderilen diplomat, uzman ve müşavirlerin yanın da basın mensupları da gönderilmiştir. Konferansta alınan haberler her ne kadar birkaç gün gecikme ile de olsa her ayrıntısı ile kamuoyu bilgilendirilmiştir.

Basın, Konferansta meydana gelen gelişmeleri kamuoyuna duyururken dikkat ettiği hususlardan en önemlisi, Müttefiklerin takındığı tavidir. Her fırsatta verilen mesajda, artık Osmanlı Devleti'nin olmadığı, onun yerine muzaffer yeni bir devlet olduğunu her fırsatta belirtilmekteydi.

Basın mensupları her ne kadar zor durumda olsalar da ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştılar. Zor durumdaydılar, çünkü aldıkları haberleri anı anına gazetelerine iletememekteydiler. Bunda elbette hem sahip olunan telgraf hatları, hem de olan mesafe etkiliydi. Ancak yine de üzerine düşen bütün vazifeleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan basın mensupları sadece Konferans'taki oturumlardan alınan haberlerin aktarımını değil, dünya kamuoyundan alınan haberleri de düzenli bir şekilde kamuoyuna duyurmaktaydılar.

Konferans'ta verilen haberlerin en sık ve kapsamlı işlenen birkaç konudan bir tanesi ekalliyetler meselesi olacaktır. Çünkü ekalliyetler meselesi son yüz yılda Osmanlı Devleti'nin uğraştığı en önemli meselelerden biri hatta abartmamak kaydıyla yegâne olarak nitelendirirsek herhalde yanlış olmaz. Ayrıca bu meseleyi önemli kılan hususlarından birisi de bütün dünyanın dikkatle izlemesiydi. Burada meydana gelen gelişmeler hem Hristiyanları hem de Müslümanları çok yakından alakadar ettiği gibi Türk Kamuoyunun da dikkatli ve titiz bir şekilde bilgilendirilmesi gerekiyordu. Bütün bu meseleler basında ve kamuoyunda önemli yer kaplamaktadır. Görüşüldüğü süreç

içerisinde tatil olunan dönemlerde dahi mutlaka bir makale ya da ilgili haber nüshalarda geçilmekteydi.

Diğer önemli bir husus ise, Müttefikler eskiden olduğu gibi aynı tarzda Osmanlı Devleti'nde kurduğu hâkimiyeti yeni devlet bünyesinde de devam ettirmek istiyordu. İşte buradan aynı durum tekrar edilmek istendiği için, meselelerde benzer durumları koparmak adına ellerinden gelen her şeyi yaptıkları gibi, oturumları en zor hale sokmaktan hiç geri durmamışlardır. Zor zamanlarında sık sık notalara başvuran Müttefikler sıkıştıklarında, hakaret ve tehditlerden geri kalmadıklarını tutanak ve gazetelerden gördük.

Bunda kendilerince haklı olabilirlerdi, çünkü elde edilecek bir kazanımın diğer olaylarda da istenilenin alınmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca bir kazanımla, önceleri olduğu gibi yeni devletin işlerine karışmak onlara önemli avantajlar sağlayabilirdi. Bunun farkında olan Ankara Heyeti ne olursa olsun bundan taviz vermemek adına her şeyini ortaya koymuştur. Bu karşılıktan hiç memnun olmayan Müttefikler artık istediklerini yaptıramayınca ödünler vermekten başka çareleri kalmayacaktı.

Yaklaşık bir ay kadar süren uzun çetin mücadeleler sonucunda Ankara Heyeti istediği bütün kazanımları elde etmiştir. Ancak bu kazanımlar hiçte kolay olmamıştır. Çok zor şartlar altında yedi-sekiz devletin ayrı diplomatlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Müzakerelerde her türlü zorluklarla karşı bu başarının elde edilmesi çok önemliydi.

Yapılan müzakerelerden alınan kararlara göre ekalliyetler, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi ayrıcalıklı haklara sahip olmayacaktır. Yeni devletin oluşturduğu bütün kanunlar din, dil ve ırk fark etmeksizin vatandaşlarına eşit şekilde uygulanacaktır. Bu yolla artık yeni devlet dışarıdan olabilecek etkileri ortadan kaldırmış oluyordu.

Lozan'da oluşturulan çerçevenin içi sonraki yıllarda yapılan köklü değişikliklerle doldurulmaya çalışılmıştır. Türkiye vatandaşı olarak oluşturulan ortak toplumda, getirilen yeni haklar ve uygulamalar bütün ulusu kapsamaktaydı. Ayrıca oluşturulan Laik sistem ile evvelden beri ekalliyetlerin ve Avrupa devletlerinin şikâyetçi olduğu teokratik kanunlar bir kenara bırakıldı. Bu kanunların bir tarafa bırakılmasının en temel noktasında toplumsal ayrışmanın körükleniyor olması da önemli bir faktördü. Yukarıda

değinildiği gibi yeni muhasır hukuk sistemi, “Büyük Devletler” tarafından sonraki zamanlarda kullanılıp iç işlere karışılması ihtimalini de ortadan kaldırıyordu.

Medeni Kanun ile kadın hakları geliştirilirken, daha demokratik bir toplum için seçim yasaları düzenlendi ve bu haklar yine ekalliyetleri da kapsar bir halde işletildi. Artık toplumun her kesimi her alanda eşit şartlar içerisinde yaşamaktaydı.

Azınlıklar hakkında Lozan Konferansı sonrasında haklar bakımından herhangi bir problem olmamasına karşın, Konferans sonrasında Türk-Yunan nüfus değişimi problemi karşımıza çıkmaktadır.

Nüfus Mübadelesi, 30 Ocak 1923 tarihinde Konferansın sonucuna bakılmaksızın Türk-Rum nüfusunun karşılıklı değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Burada alınan karara göre Batı Trakya’daki 1913 Bükreş Antlaşması’nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki Türkmen nüfus ile İstanbul’da 30 Ekim 1918 öncesi yerleşmiş kişiler nüfus mübadelesinin dışında bırakılacaktır.

Nüfus değişiminin bir sorun olarak karşımıza çıkmasının kaynağında, antlaşmaya göre kararlaştırılan maddelerin yerine getirilmemesi, iki ülke arasında gerginliğe sebebiyet vermiştir. Yunanistan kendi ülkesinden göç eden Müslümanların mallarına el koyarak gelen Rum ahalisine paylaştırmakta, aynı şekilde bedellerini ödememektedir. Türk Hükümeti bu duruma misilleme yapınca problem daha da büyümüştür. Her iki taraf sorunun çözülmesi adına 1 Aralık 1926 yılında yaptıkları Atina Antlaşması ile her iki başkentte de elçilik açılmasını kararlaştırmışlardır.

Bu süreçte ilişkilerin yumuşamasında, Mustafa Kemal Paşa ve Venizelos’un karşılıklı çabaları sonuç vermiştir. Taraflar 10 Haziran 1930 tarihinde imzaladıkları sözleşme ile sorunu tamamen çözmüşlerdir. Böylece Türkiye-Yunanistan ilişkileri düzelmiş ve dostluk dönemine girilmiştir.

Azınlık hakları ile alakalı bir takım düzenlemeler dünya çapında devam ettirilmiştir. Özellikle de azınlıkların kim olduğu üzerinde yapılan çalışmalar bu konunun ana temelini teşkil etmiştir. Her ne kadar uluslararası platformlarda bu mesele tartışmaya açılmış olsa da çok fazla ilerleme kaydedildiğini söylemek mümkün değildir. Bu konuda kesin bir şeylerin ifade edilememesi, meselenin kaynağında şüphesiz ki; azınlık kavramının her kesime göre farklılık göstermesine sebep olmuştur.

II. Dünya Savaşının araya girmesi ve devletlerin politikalarındaki köklü değişimler, bu alanda yapılan çalışmaların geri plana atılmasına sebep olmuştur. Geri planda bırakılması sayısal, dinsel ve etnik bakımdan azınlıklar, büyük problemler ile karşılaşmışlardır. Bu sıkıntılardan en büyüğü Balkan coğrafyasında meydana gelen değişimler içerisinde kalan Müslümanlar tarafından çekilmiştir.

Buna karşılık olarak Türkiye, yine bu meselelerde geri kalmamış, bu bölgelerden gelen Müslümanlara aynı şekilde kapılarını açmakta tereddüt etmemiştir. Ancak şu bir gerçek ki Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti'ni zor durumda bırakmak adına mücadele eden mezkûr devletler, bu süreçte katliamlar ve soykırımlar karşısında takındığı tavır bütün dünya tarafından çok açık bir şekilde görülmüştür. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin de soyunmuş olduğu uluslararası barış durumunu azınlıklar noktasında sonuca ulaştıramadığını son olarak XX. yüzyılın sonlarına doğru meseleyi artık devletlerin özel iç kanunlarına bırakması, yürütülen çalışmalar noktasında bir hayal kırıklığına sebebiyet vermiştir. Bu şu anlama gelmekteydi ki artık azınlıklar tabi oldukları devletlerin insafına kalmışlardır ki, bu durum son derece acımasız durumların gelişmesine sebebiyet verdiği bütün dünya tarafından görülecekti. Ancak buradaki başarısız bir takip politikası ancak Balkanlarda, Boşnaklara karşı izlenen mezalimden sonra tekrar gündeme gelmiş olsa da ileri bir mesafenin alınabildiğinden bahsetmemiz mümkün değildir. Günümüzde halen birçok devlet bünyesinde fazlaca çoğunluğa dahi sahip olan birçok milletin azınlık durumunda değerlendirilerek haklarının verilmediği aşikârdır. Bu durumda yine kendini dünya barışını korumaya adanmış bu teşkilatın bu mezalimler karşısında yine sessiz kalması yüklenmiş olduğu tarihsel rolü ile uzaktan yakından bir alakası yoktur. Bu konuda daha somut ve koruyucu kanunların özellikle Müslüman coğrafya için tesis etmesi önemli uluslararası gereksinimden bir tanesidir.

KAYNAKÇA

1. YAYIMLANMIŞ RESMÎ TUTANAKLAR

TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXIV, 1.11.1338/1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. XXIV, 2.11.1338/1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXV, 16.12.1338/1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, c. XXVI, 3.1.1339/1923.

Düstur, Üçüncü Tertip, c. V, İstanbul, 1931.

Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, çev. Meray Seha L, c. I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, çev. Meray Seha L, c. II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, çev. Meray Seha L, c. III, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

2.SÜRELİ YAYINLAR

TANİN(RENİN)

AKŞAM

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE

TEVHİD-İ EFKÂR

İKDAM

İLERİ

VAKİT

3.TEZLER

BAYBURT, Deniz, Türk Tarihinde Süryaniler (1880-1938), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) 2009.

ÇAKMAK Zafer, Batı Anadolu'da (İzmir ve Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919-1922), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2004.

ÖZCOŞAR, İbrahim, XIX. Yüzyılda Mardin Süryanileri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2006.

4. ARAŞTIRMA ESERLERİ

A. KİTAPLAR

AFYONCU, Erhan, Sahte Mesih, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013.

AKGÖNÜL, Samim, Azınlık Türk Bağlamında Azınlıklara Çapraz Bakışlar, İstanbul, Bgst Yayınları, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) , İstanbul, Alkım Yayınları, 2010.

ALBAYRAK, Kadir, Keldaniler ve Nasturîler, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.

ARSAVA, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993.

Arsen, Avagyan- Gaidz, F.Minassian, Ermeniler ve İttihat ve Terakki, çev. Ludmilla, Denisenko-Mutlucan, Şahan, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2005.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, c, II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2012.

BEBİROĞLU Murat, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, İstanbul, Ohan Matbacılık, 2003.

BEDİRHAN, Yaşar, Ortaçağ Tarihi, Konya, Eğitim Kitabevi, 2007.

BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

BOZKURT, Gülnihal, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

_____, Batı Hukukun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.

- ÇAVUŞOĞLU, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İstanbul, Su Yayınları, 1999.
- DEMİRCİ, Sevtap, Belgelerle Lozan Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele (1922-1923), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2013.
- EKİNCİ, Buğra, İslam Hukuku, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2006.
- ENGİN, Vahdettin, Pazarlık, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.
- ERYILMAZ, Bilal, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, İstanbul, Risale Yayınları, 1990.
- FROMKİN, David, Barışa Son Veren Barış, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 1994.
- GALANTE, Abraham, Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri, İstanbul, Zvi-Geyik Yayınları, 2000.
- _____, Türkler ve Yahudiler, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın Ve Yayın A.Ş. , 1995.
- GÜLER, Ali, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009.
- GÜRKAN, Salime Leyla, Yahudilik, İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.
- GÜRÜN, Kamuran, Ermeni Dosyası, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005.
- HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Azınlık Hakları ve Türkiye, Ankara, Detay Yayıncılık, 2007.
- İNÖNÜ, İsmet, Defterler, Haz. Ahmet Demirel, c. I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.
- HERZL, Theodore, Theodore Herzl'in Hatıraları, çev. Ergün Göze, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2002.
- KARACAN, Ali Naci, Lozan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.
- KAYNAR, Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 2010.

- KENANOĞLU, M. Macit, Osmanlı Millet Sistemi, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, İttihat- Terakki ve Rumlar (1908-1914), İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2009.
- KLEİN, Janet, Hamidiye Alayları, çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- MACMİLLAN, Margaret, Paris 1919, çev. Belkıs Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004.
- NUR, Rıza, Hayat ve Hatıratım, c. III, İstanbul, Altındağ Yayınları, 1967.
- ORAN, Baskın, Türkiye'de Azınlıklar Kavram, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İttihat, Uygulama, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- ÖZDEMİR, Bülent, Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Mondros'tan Lozan'a Ermeni Uyruklu Sorunu, Ankara, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2010.
- RUDERMAN, David B. , Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi, çev. Lizet Deadato, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2013.
- RUNCIMAN, Steven, çev. Fikret Işıltan, c. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1987.
- SHACHT, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- SCHOLEM, Gershom, G., Sabetay Sevi Mistik Mesih, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- SONYEL, Salahi R. , Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- _____, Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Suphi, Aksoy-Tuma Çelik, Mezopotamya Uygarlığında Süryani Tarihi, Ankara, Nika Yayınları, 2013.

ŞAHİN, Enis, Sınır ve Diplomasi Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri 1918, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.

ŞİMŞİR, Bilal N., Lozan Telgrafları, c. I (1922-1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990.

_____, Lozan Günlüğü, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2012.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler, c. I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Büyük Osmanlı Tarihi, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

B. MAKALELER

ABBASOVA, Aygün, “18. Yüzyılda Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında Rusya’nın Rolü”, Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, c. I, Kayseri, 2009, s. 233-251.

AHMAD, Feroz –RUSTOW, Dankwart, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4/5, İstanbul, 1975-1976, s. 245-286.

ALBAYRAK, Kadir, “Keldaniler” maddesi, Türk Diyaneti Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXV, Ankara, 2005, s. 207-210.

AVCI, Casim, “Rum” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. XXXV, Ankara, 2005, s. 222-225.

AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 15-20.

BAYBURT, Deniz , “ Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, c. III/6, Ankara, 2010, s. 45-72.

- BEYOĞLU, Süleyman, “Ermeni Tehciri ve İhtida”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, s. 1-18.
- BOLAT, Gökhan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışında İran’ın Rolü ve İran–Ermeni İlişkileri”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 225-241.
- BOZKURT, Gülnihal, “ Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, AÜHFD, Sayı: I, c. XLIV, Ankara, 1995, s. 50-60.
- BUDAK, Durdu Mehmet, “Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845–1893)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 9-29.
- BUZPINAR, Tufan, “Mustafa Fazıl Paşa” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXI, Ankara, 2006, s. 300-301.
- CİHAN, Ahmet - DOĞAN İlyas, “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum” , Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 292.
- ÇAKMAK, Zafer, “Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XVI/2, Elazığ, 2006, s. 403-412.
- ÇELİK, Mehmet, “Süryaniler” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXVIII, Ankara, 2010, s. 175-178.
- DADAYEV, Bilal, “19. Yüzyıl Ermeni Milliyetçiliğinin Yapılanmasında Rusya’nın Rolü”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, c. I, Kayseri, 2009, s. 335-351.
- DUYGU, Zafer, “İslam İdaresi Altındaki Hristiyanlarda ‘Din Değiştirme’ Meselesi”, Milet ve Nihal Dergisi, c. X/II, İstanbul, 2013, s. 173-201.
- EBÜZZİYA Velid, “ Yeni İmtihan Devresi”, Tevhid-i Efkâr, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3573-545
- _____, “Çıkacaksınız Efendiler”, Tevhid-i Efkâr, 22 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 3581-553.
- _____, “Lozan’da Ermenilere İndirilen Son Darbe”, Tevhid-i Efkâr, 16 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 3605-577.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine” , Türkler Ansiklopedisi, c. IX, Ankara, 2002, s. 15-32.

- ERCAN, Yavuz , “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu” , Belleten, c. XLVII/188, Ankara, 1983, s. 1124.
- _____ , “Türkiye’de Azınlık Sorunun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e)” , Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı: 20, Ankara, 2006, s. 2-15.
- ERDEMİR, Hatice P. – ERDEMİR, Halil, “Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler”, History Studies Ortadoğu Özel Sayısı, Samsun, 2010, s. 117-136.
- _____ , “Uluslararası Politikalarda ‘Ütopya Armenia’ “, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 299-320.
- EYİCİL, Ahmet, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi” Belleten, Ankara, 1999, s. 214-226.
- EYÜPOĞLU, İsmail, “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına Kadar Osmanlı Devleti’nde Azınlık Problemi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, Erzurum, 1999, s. 247-264.
- GÜNAY, Necla, “Filik-i Eterya Cemiyeti”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, c. VI/1, Ankara, 2005, s. 263-287.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Yahudilik” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XLIII, Ankara, 2013, s. 187-201.
- GÜRKAYNAK, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, c. IX/2, Isparta, 2003, s. 275-290.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlıcılık”, T.C.T.A. , c. V, İstanbul, 1985, s. 1390
- HAYTOĞLU, Ercan, “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. V/12, İzmir, (Bahar) 2006, s. 47-66.
- KALAYCI, İrfan, “ Bir “Batı Sorunu” Olarak Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu: İktisadi Bir Yorum”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, c. II, Kayseri, 2009, s. 359-382.

- KALELİOĞLU, Oğuz, “Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 41, (Mayıs) 2008, s. 105-123.
- KARACAGİL, Ö. Kürşad, “Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c. CV/207, İstanbul, (Kasım-Aralık) 2013, s. 451-464
- KARAL, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batının Etkisi”, Türkler Ansiklopedisi, c. XIV, Ankara, 2002, s. 688-697.
- KARAMAN, M. Lütfullah, “Siyonizm” maddesi, Türk Diyaneti Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXVII, Ankara, 2009, s. 329-335.
- KAŞIKÇI, Osman, “Anayasal Açıdan Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi” , Türkler Ansiklopedisi, c. X, Ankara, 2002, s. 43-53.
- KAUFMANN, Francine – EİSENBERGL, Josy, “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXIX/1, Ankara, 1987, s. 264-283.
- KIZILIOĞLU, Sedat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. II/1, Kırıkkale, 2012, s. 35-64.
- KURTCEPHE, İsrail, “Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması”, OTAM, Sayı: 4, Ankara, 1993, s. 291-296.
- METİN, Barış, “Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturlilerin Faaliyetleri (1917-1918)”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, c. IV/7, Ankara, 2010, s. 153-164.
- Süleyman NAZİF, “Din Ocağında Fesat”, İleri, 12 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1775.
- _____, “Ermeni Yurdu I”, İleri, 10 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1773.
- _____, ” Ermeni Yurdu II”, İleri, 11 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1174.

- NTOKME Outkou Kırılı, “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-
Megali İdea”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu
Dergisi, Sayı: 61, (Güz) 2010, s. 401-424
- İLERİ, Nuri Suphi, “Sulha Doğru”, İleri, 13 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro:
1776
- _____, “Sulh Olacak Mı” , İleri, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922,
Numro: 1752.
- ORAN, Baskın, “Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken”,
ASBF Dergisi, c. XLIX/3, 1994, s. 283-301.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, Türkler Ansiklopedisi,
c. X, Ankara, 2002, s. 216-220
- ÖKTE, Sezai Kürşat, “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu
Oluşturmaya Yönelik Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi
Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 49, (Bahar) 2012, s. 127-178.
- ÖNEY, Celal, “Ermeni Meselesinin Oluşumunda ABD’nin Rolü Nasıl Başlamıştır”,
History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, Samsun, 2011, s.
229-244
- ÖZCOŞAR, İbrahim, “19.Yüzyılda ABD Misyonerlerinin Mardin Süryanilerine
Yönelik Faaliyetleri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com
ISSN:1304-0278, Güz 2006, c. V/18, s. 142-154.
- PEHLİVANLI, Hamit, “Askeri Polis Teşkilatı Raporlarında Milli Mücadele Sırasında
Ermeni-Rum Azınlığın Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler”, Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım 1991, Sayı: 8, s. 675-
682.
- POLAT, Ü. Gülsüm, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Faaliyetleri Üzerine
Bazı Tespitler”, Kök Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,
Ermeni Araştırmaları I, c. XII/1, s. 103-117.

- REYHAN, Cenk, “Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, Belgeler, c. XXVII/31, Ankara, 2006, s. 33-90.
- SADAK, Necmettin, ”Ekalliyetler Meselesi Hakkında İsmet Paşa'nın Nutku”, Akşam, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1524.
- _____, “Lozan Konferansında”, Akşam, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 1543.
- SHAW, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi Milleti”, Osmanlı, c. IV, Ankara, 199, s. 307-321.
- SOFUOĞLU, Adnan, “İzmir İşgali Sonrasında Yunanların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 29-30, (Mayıs-Kasım) 2002, s. 131-142.
- ŞEBER, Nurdan İpek, “II. Abdülhamid Döneminde Rusya ve Romanya'dan Gelen Yahudi Muhacirler”, Tarih Dergisi, Sayı: 53 (2011 / 1), İstanbul, 2012, s. 39-61.
- ŞENTÜRK, Recep, “Millet” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXX, Ankara, 2005, s. 64-66
- TUNÇ, Hasan, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, VIII/1-2, (Haziran-Aralık 2004), s. 147.
- TURAL, Murat, “Mezopotamya ve Suriye'nin Fethi'nin Abbasilerdeki Tercüme Devrine Katkısı”, The Journal of Academic Social Science Studies, V/3, (June) 2012, s. 229-247.
- UMAR, Ömer Osman, “Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XII/2, Elazığ, 2002, s. 421-438.
- URAL, Selçuk – TOKGÖZ İrfan, “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Gürcistan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991 – 2004)”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, Kars, (İlkbahar) 2011, s. 115-135.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios’un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. XVII/1, Afyon 2015, s. 21-50.

ÜRER, Melki, “Süryaniler’in Tarihi ve Sosyolojik Yapısı”, Milet ve Nihal Dergisi, c. X/2, İstanbul, 2013, s. 95-112.

YALÇIN, Emruhan, ” Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler” , Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 50, (Güz) 2012, s. 479-514.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Lozan Mektubu”, 23 Teşrin Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 41.

_____, “Ekalliyetler Hakkında İsmet Paşa’nın Nutku”, Tanin, 14 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 62.

_____, “Lozan Konferansında İkinci Fırtınadan Sonra İkinci Sükûn”, Tanin, 19 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 67.

_____, “Lozan’daki Hususi Heyet Murahhasları ve Dedikleri”, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 68.

_____, “Lozan Konferansı Etrafında, Patrikhane Meselesi”, Tanin, 21 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 69.

_____, “Ekalliyetler Meselesi”, Tanin, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 71.

_____, “Rıza Nur Beyle Venizelos’un Kavgası”, Tanin, 26 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 74.

_____, “Patrikhane”, 29 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro:77.

_____, ”Lozan Konferansında Noel Günlerinde Kopan Fırtınalar”, Tanin, 31 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 79.

_____, “ Mistir Calid’in Beyanâtı”, Tanin, 3 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 82.

_____, “Tereddüt İçinde Devam Eden Bir Vaziyet”, Tanin, 8 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 87.

_____,“Patrikhane Kalıyor Fakat Yalnız Ruhaniyeti Kalıyor!”, Tanin, 15 Kânun-ı Sani/Ocak 1339/1923, Numro: 95.

YALMAN, Ahmet Emin, “Mudanya Mukavelesini”, Vakit, 12 Teşrin-i Evvel/Ekim 1338/1922, Numro: 1735.

_____, “ Çivili Sulh”, Vakit, 20 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1804.

_____, “Patrikhane Dirilemez”, Vakit, 23 Kânun-ı Evvel/Aralık 1338/1922, Numro: 1807.

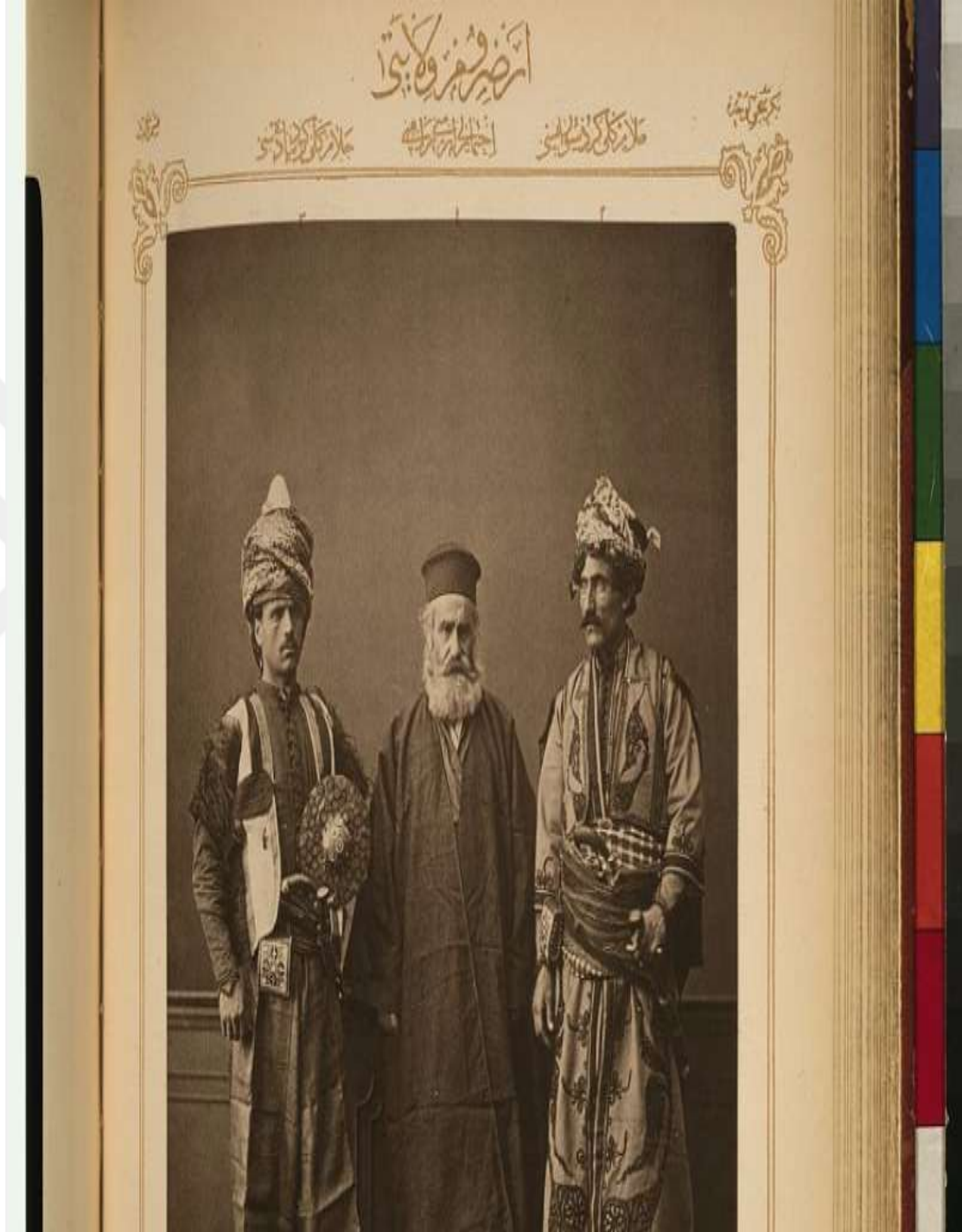
YAMAN, Ahmet Emin, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c. V/17, Ankara, 1996, s. 189-203.

EKLER

Ek 1: Osmanlı Devleti vatandaşı 1880.

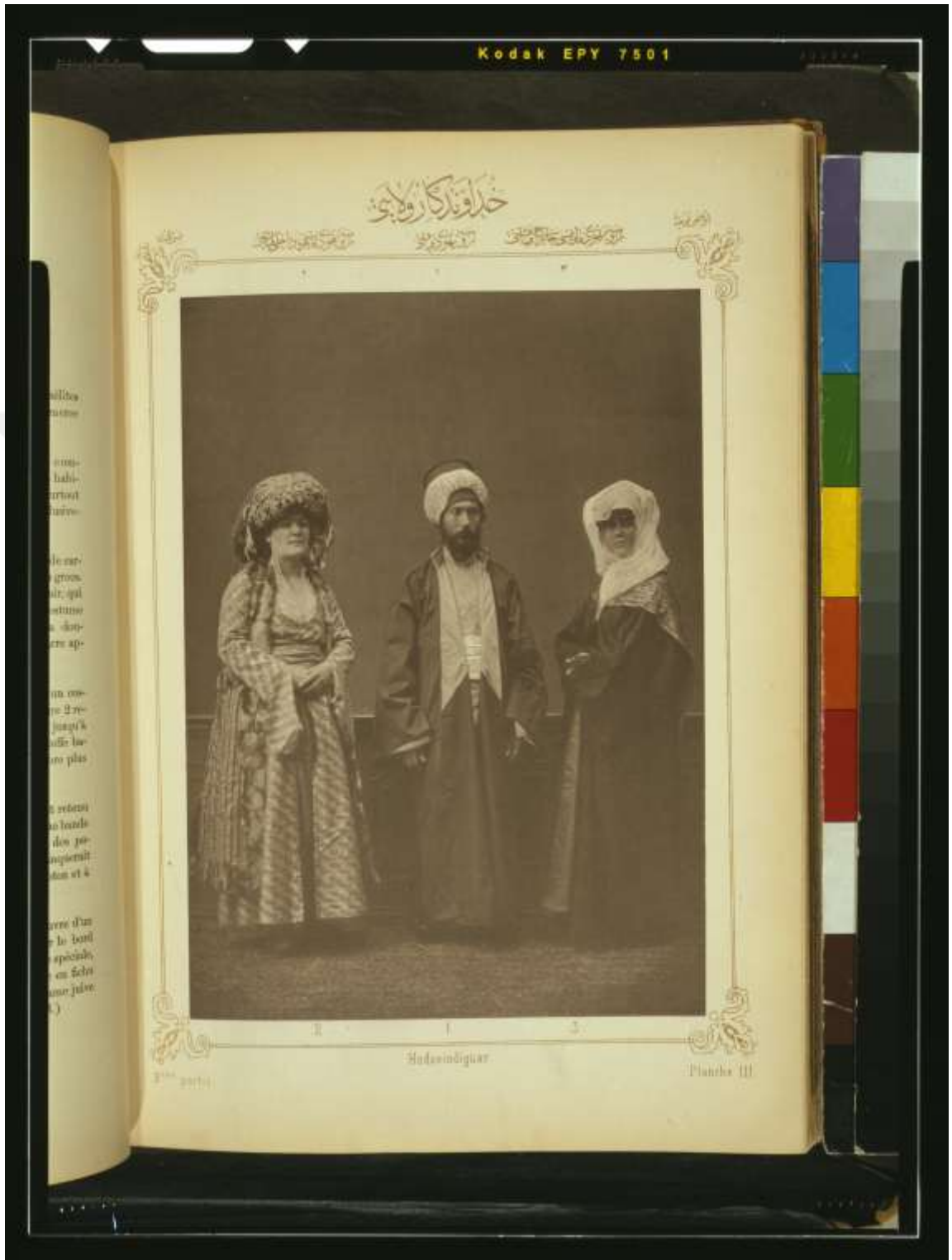
Ek 2: Erzurum vilayeti içerisinde, ortada Ermeni diğer iki yandaki Kürt vatandaşı nüfusundan bir görünüm 1873.

Ek 3: Konya Vilayeti; Ermeni, Müslüman ve Rum Din adamları 1873.

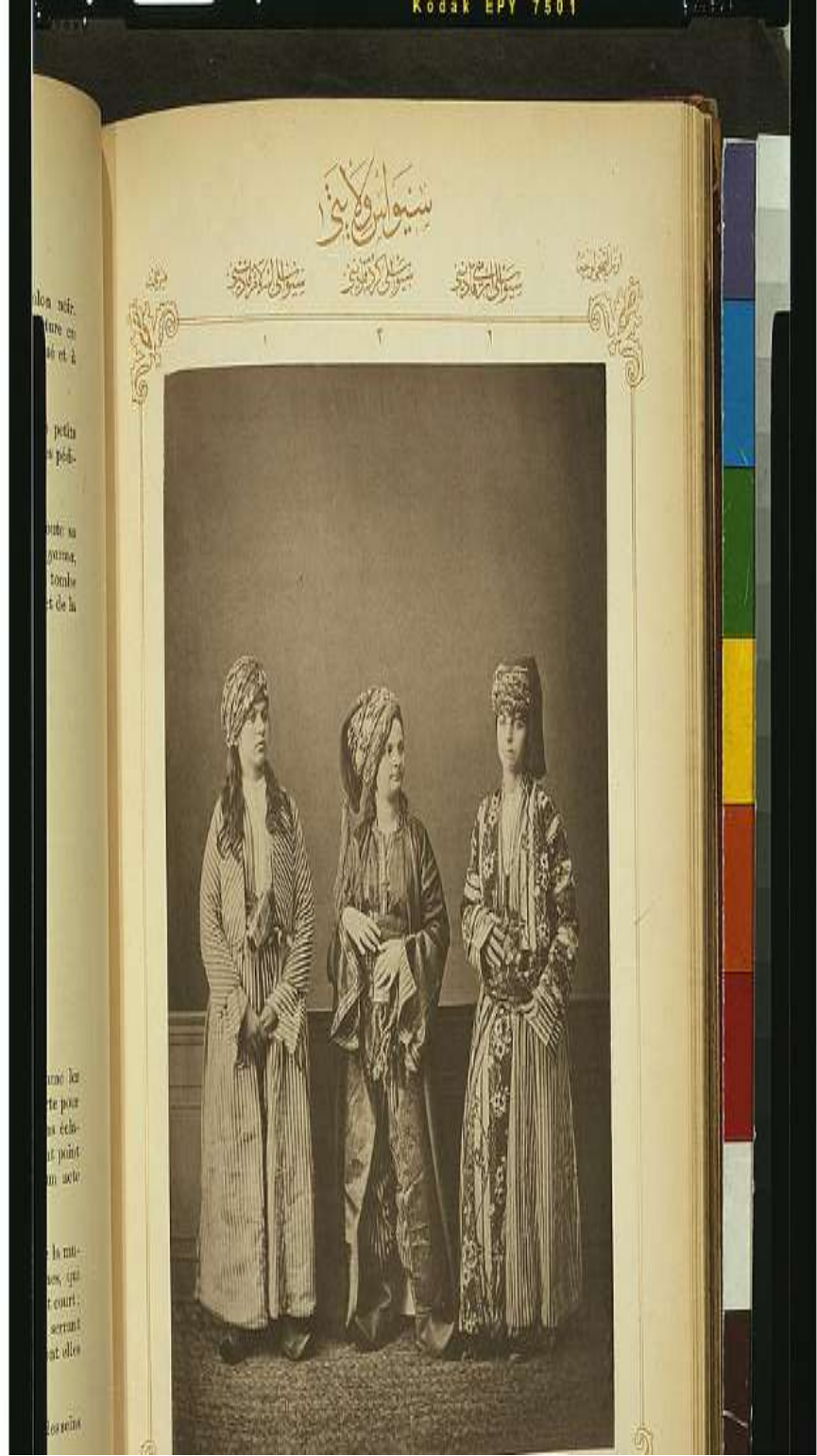
Ek 4: Hüdavendigâr Vilayeti Yahudi Nüfus 1873.

Ek 5: İstanbul; Ermeni, Yahudi ve Rum kadınlar 1873.

Ek 6: Sivas Vilayetindeki soldan sırasıyla Türk, Ermeni ve Kürt kadını gösteren bir resim 1873.

Ek 7:

**LOZAN BARIS KONFERANSI'NA KATILAN TÜRK MURAHHAS
HEYETİ**

Baş Delege: Hariciye Vekili İsmet Pasa (İnönü)

Delegeler:

Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey

Sabık Maliye Vekili Hasan Bey (Saka)

Müşavirler:

Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Bey (Ertegün)

Eski Nafia Nezareti Müsteşarı, Muhtar Bey (Çilli)

Burdur Mebusu Veli Bey (Saltuk)

Diyarbakır Mebusu Zühtü Bey (Tigrel)

Adana Mebusu Zekai Bey (Apaydın)

İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey (Bayar)

Maliye Teftiş Heyeti Reisi Sefik Bey (Basman)

Evkaf Hukuk Müşaviri Seniyüddin Bey (Basak)

Bahriye Kaymakamı Şevket Bey (Doruker)

Erkan-ı Harp Kaymakamı Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu)

Adliye Müsteşarı Tahir Bey (Taner)

Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Nusret Bey (Metya)

Hariciye Vekâleti Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bey (Bayur)

Darülfünun Müderrislerinden Zühtü Bey (İnan)

Maliye Vekâleti Muhasebat Umum Müdürü Fuat Bey (Ağralı)

Eski Nazırlardan Mustafa Şeref Bey (Özkan)

Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey (Kaya)

Hilal-i Ahmer İkinci Reisi Hamit Bey (Hasancan)

Eski Maliye Nazırlarından Cavit Bey

Mühendis Mektebi Fransızca Muallimi Naum Efendi (Hayim)

Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü Baha Bey (Kaytar)

Matbuat Müşavirleri:

Darülfünun Müderrislerinden Yahya Kemal Bey (Beyatlı)

Umumi Kâtip ve Müşavir:

Muharrir Ruşen Eşref Bey (Ünaydın)

Mülga Şurayı Devlet Azası Reşit Saffet Bey (Atabinen) (2.Bölüm de)

Tevfik Kamil Bey

Mütercim: Robert Koleji ikinci Müdürü Hüseyin Bey (Pektas)

Kâtipler:

Hariciye Vekilliği Memuru Ali Bey (Türkgeldi)

Hariciye Vekilliği Memuru Mehmet Ali Bey (Balin)

Hariciye Vekilliği Memuru Cevat Bey (Açıkalın)

Hariciye Vekilliği Memuru Celal Hazım Bey (Arar)

Hilal-i Ahmer Memuru Saffet Bey (Sav)

Hariciye Vekilliği Memuru Süleyman Saip Bey (Kıran)

Eski Hariciye Memuru Rıfat Bey

Paris Basın Temsilcisi Dr. Nihat Reşat Bey (Belger)

Yaverler:

Süvari Bnb. Atıf Esenbel,

Süvari Bnb. Sabri Bey³⁹⁵.

395 Sezai Kürşat Ökte, “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 49, (Bahar) 2012, s.177. EK-1.

Ek 8:

I. ve II. Dönem Lozan Barış Konferansı'nı İzleyen Basın Mensupları

Ahmet Cevdet Bey/İkdam

Kerami Bey/Hâkimiyet-i Milliye

Ahmet Şükrü Bey/Vakit/Vatan

Mecdi Sadrettin Bey/İkdam

Hüseyin Cahit Bey/Tanin

Kemal Salih Bey/Yenigün

Velid Ebüzziya Bey/Tevhid-i Efkâr

Asım Us Bey/Vakit

Suphi Nuri Bey/İleri

Ali Naci Bey/Aksam

Ahmet Hidayet Bey/Öğüt³⁹⁶.

Ek 9:

Madde 37 — Türkiye, 38.den 48.e dek maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir yasa, hiç bir yönetmelik ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiç bir yasanın, hiç bir yönetmeliğin ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38 — Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy, ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir.

396 Ökte, “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya...”, s. 178.

Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel, gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye Hükümetince ulusal savunma ya da kamu düzeninin, korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tüm Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır.

Madde 39 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk Yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır. Herhangi bir Türk yurttaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiçbir sınır konulmayacaktır. Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.

Madde 40 — Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları hukuk bakımından ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin tıpkısından yararlanacaklar ve özellikle, harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.

Madde 41 — Genel öğretim konusunda Türk Hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere, gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Müslüman olmayan azınlıklara ilintili Türk yurttaşlarının önemli oranda buldukları kentlerde ya da kasabalarda, bu azınlıklar Devlet bütçesi Belediye ya da benzeri bütçelerde eğitim,

din, ya da yardım amacıyla genel gelirlerden verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacaklardır. Söz konusu paralar ilgili kurumların, yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Madde 42 — Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözü geçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder. İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır. Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan Vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatilleri gününde Mahkemelerde hazır bulunmaktan ya da herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle, onların hiç bir hakkı ortadan kalkmayacaktır. Bununla birlikte, bu hüküm söz konusu Türk yurttaşlarının, kamu düzeninin korunması bakımından, öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı olduğu yükümlerden bağışık kılmayacaktır.

Madde 44 — Türkiye, işbu Kesimin yukarıdaki Maddelerinin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde, uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder. İşbu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisinde çoğunlukta ahsan, bir karar olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti Meclisinde işbu Maddeler konusunda, yöntemine uygun biçimde, çoğunlukla kabul edilecek olan her hangi bir değişikliği reddetmemeyi bu Antlaşma ile yükümlenirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlülüklerden her hangi birine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine, buna Meclisin dikkatini çekmeğe yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul eder.

Bundan başka, Türkiye, işbu Maddelere ilişkin hukuksal ya da edimsel sorunlarda, Türkiye Hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden her hangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her hangi bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkınca bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 14. Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder.

Türkiye Hükümeti bu türden olan her hangi bir anlaşmazlığın, öteki taraf istemde bulunursa, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Daimi Divan kararı istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır.

Madde 45 — İşbu Kesim hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafından da, kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır³⁹⁷.

³⁹⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, c. V, İstanbul, 1931, s. 36-42.

Ek 10: İkdam gazetesinin Lozan'a geniş ayırdığı nüshalarından bir tanesi.

İkdam

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
Kuruluş Tarihi: 1908
Yayıncı: İsmail Hakkı Paşa

İstisnaî Kurul

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurul, 1908 yılında kurulmuş ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

İstisnaî Kurul

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurul, 1908 yılında kurulmuş ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

İstisnaî Kurul

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurul, 1908 yılında kurulmuş ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

İstisnaî Kurul

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurul, 1908 yılında kurulmuş ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

Muhtelif Haberler

Muhtelif Haberler
İstanbul'da meydana gelen olaylar...

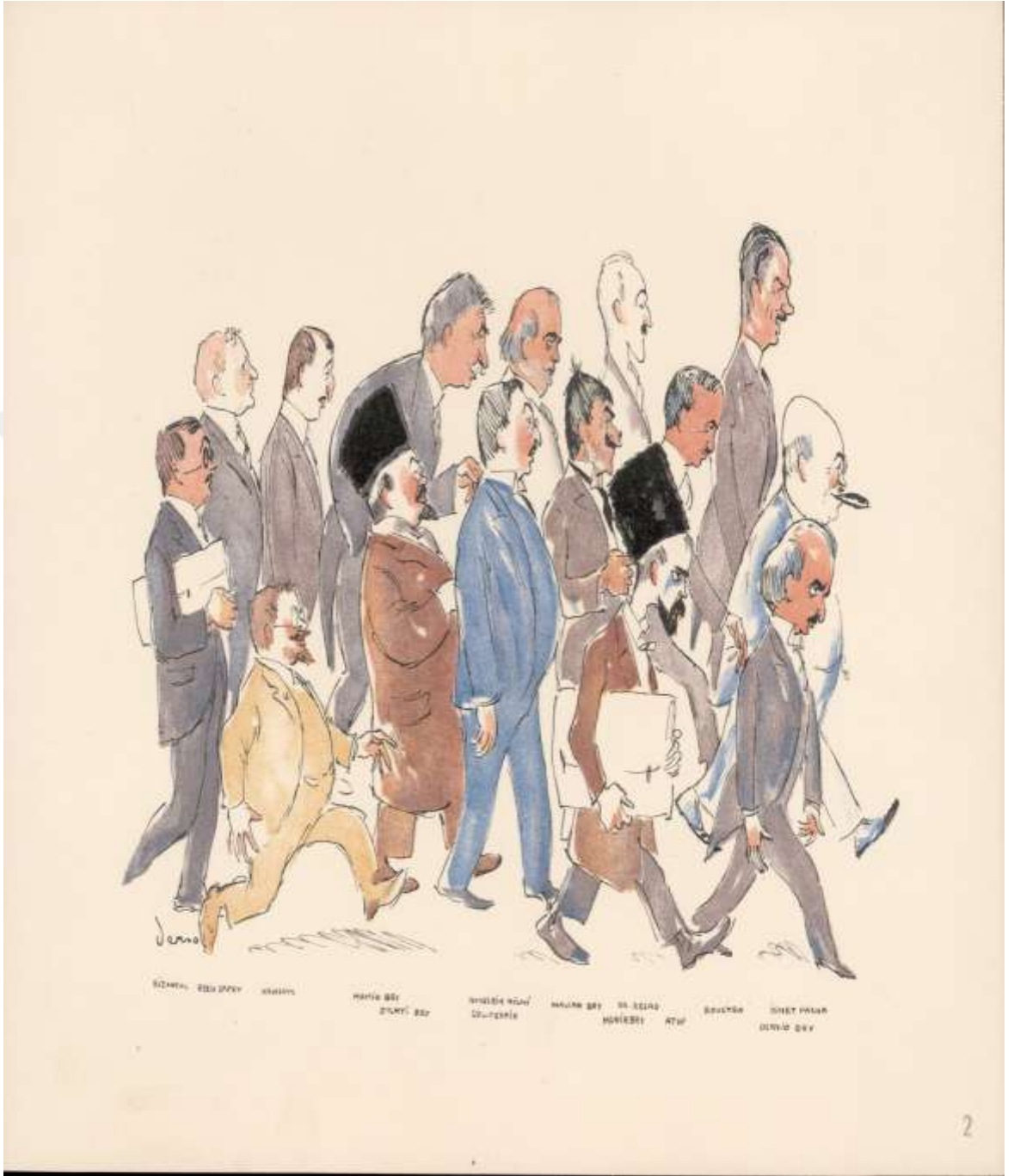
Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi

Yeni Kuruluşun İlk Gazetesi
İkdam gazetesinin kuruluşu ve...

İstisnaî Kurulun Kuruluşu

İstisnaî Kurulun Kuruluşu
İstisnaî Kurulun kuruluşu ve...

Ek 12: Lozan Konferansı'ndaki Heyetlerin toplu karikatürü.

Ek 13: Lozan Konferansı'ndaki Heyet başkanlarının karikatürü ve birlikte çekildikleri resimler.

Ek 14: Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması.

ÖZGEÇMİŞ

Sinan DEMİRAG, 1989 İstanbul ili Eyüp ilçesinde doğmuştur. İlköğretimi Serdar Aksun İlköğretim Okulunda, lise öğrenimini ise 2008 yılında Eyüp Alibeyköy Lisesinde tamamlamıştır. 2009 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Tarih bölümüne başlayarak, 2012 yılında Lisan eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

